

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

ТЕРМИЗ ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

МАКТАБГАЧА ТАЪЛИМ ФАКУЛЬТЕТИ

МАКТАБГАЧА ТАЪЛИМ МЕТОДИКАСИ

КАФЕДРАСИ

**МАКТАБГАЧА ТАЪЛИМНИ ЎҚИТИШ
ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ ВА ЛОЙИҲАЛАШТИРИШ**

ФАНИДАН

Маърузалар матни

(Мақтабгача таълим йўналиши 4 - курс талабалари учун)

ТЕРМИЗ-2018

Ушбу маърузалар матни «Мактабгача таълим» кафедрасининг 2018 йил 28 августдаги

1-сонли йиғилишида муҳокама қилинган ва фойдаланиш учун тавсия этилган.

Кафедра мудири

доц.М.Норбошева

Тузувчи:

ўқитувчи Қ.Аллабердиева

Такризчи:

доц. М.Бозорова

Мавзу: МТ фанларини ўқитишда инновацион педагогик технологиялардан фойдаланиш фаниининг предмети, мақсади ва вазифалари.

Режа:

1. "Педагогик технологиялар" курсининг предмети, мақсади ва вазифалари.
2. "Педагогик технологиялар" фани бошқа педагогик фанлар ўртасидаги ўрни.
3. "Педагогик технологиялар" фанининг методологик асоси.

"Педагогик технологиялар фанининг мақсад ва вазифалари."

- лицей ва коллежларнинг бўлажак ўқитувчиларининг замонавий педагогик технологиялар назарий асослари билимлари билан куроллантириш;
- янги педагогик даражада педагогик жараёнларни самарали ташкил этишлари учун зарур маҳоратларга эга бўлишлари;
- замонавий педагогик технологиялар, ғоялар мактаблар, йўналишлар, кенг турларида йўл топа билиш маҳорати;
- педагогик фаолиятни ижодий ва методик тўғри бажаришга тайёрликни шакллантириш;
- мустақил ишлаш, мустақил билим олиш, ўзини тарбиялаш ва ўзини мутахассислик даражасини доимий ошириб боришга интилишни фаоллаштириш.

"Педагогик технологиялар" фанининг бошқа фанлар билан алоқаси

"Педагогик технологиялар" фанини ўрағниш педагогик назарияси ва тарихи, педагогик маҳорат, психология, Демократик жамият қуриш назарияси ва амалиёти, фалсафа, мантиқ, этика, маънавият, Ўзбекистон тарихи, мактаб гигиенаси ва физиологияси, она тили билан ўзаро боғлиқликда қурилади.

Ўзбекистон миллий тараққиётнинг энг масулиятли босқичи-ижтимоий – сиёсий ва иқтисодий ҳаётнинг кескинбурилиш даврини бошдан кечирмоқда. 20 аср тугаб, жамиятимиз ҳар бир фуқороси 21 аср ибтидосида, ортда қолган йўللарни сарҳисоб қилиш ва келажак ҳаётнинг турли жабҳалари режасини белгилаб олиш муаммосига дуч келиши ижтимоий фан олимлари зиммасига катта вазифаларни юклайди.

Бундай ҳолларда жамият ижтимоий ривожининг илмий асосланган истиқболлий режасини тузиб, унинг устивор йўналишларини белгилаб олиш ҳал қилувчи аҳамиятга эга. Арасту ўз вақтида айтганидек, ҳар доим ва ҳар жойда эзгуликка эришиш икки шартнинг бажарилишига:

1. Ҳар қандай фаолият якунидаги мақсадни тўғри белгилаш;
2. Пираворд мақсадга эришиш чора-тадбирларни излаб топишга боғлиқдир.

Илмий тилда буни фаолиятнинг метадологик асосини аниқлаш ва мақсадга етишиш усул ва услубларни тўғри белгилаш дейилади.

"Ватан, миллат тақдири ҳал бўладиган қалтис вазиятларди тўғри йўлни танлай олиш учун аввало тарихни ва ҳаётнинг аччиқ-чучугини билиш керак", - деган эди И. Каримов.

Юқоридагилар жамият ҳаёти барча жабҳаларининг мувафақиятини белгилаб берувчи, шу билан, уларнинг пойдевори ҳисобланувчи таълим-тарбия соҳасига ҳам тўлалигича тегишлидир.

Республик Президенти таълим-тарбия соҳасига миллий дидактик нуқтаий назардан ёндошиб, уни қуйидагича таърифлайди: "Таълим Ўзбекистон халқи маънавиятига яратувчанлик фаолиятини бахш этади. Ўсиб келаётган авлоднинг барча яхши имкониятлари унда намоён бўлади, касб-кори, маҳорати узлуксиз такомиллашади, катта авлодларнинг доно тажрибаси англаб олинади ва ёш авлодга ўтади".

Масъулиятли ва мураккаб бу вазифа, давлатнинг бошқа тадбирлари қаторида, Республика Олий Мажлисининг 9-сессиясида қабул қилинган "Таълим тўғрисида"ги Қонун "Кадрлар тайёрлаш миллий дастури"ни (1997 йил 29 август) рўёбга чиқариш орқали бажарилади. Бу дастурни таркибий қисми сифатида таълимнинг янги модели яратилади.

Президент томонидан илмий асослаб берилган таълим-тарбия моделини амалиётга тадбиқ этиш ўқув жараёнини технологиялаш билан узвий боғлиқдир.

Ушбу дастур мазмунида баркамол шахс ва малакали мутахассисни тарбиялаб вояга етказиш жааёнини моҳияти тўлақонли очиб берилгандир. Малакали кадрлар тайёрлар жараёнинг ҳар бир босқичи ўзида таълим жараёнини самарали ташкил этиш, уни юқори босқичларга кўтариш, шу билан бирга жаҳон таълими даражасига етказиш борасида муайян вазифаларни амалга ошириши лозим. Чунончи, мазкур жараённинг *биринчи босқичи* (1997-2001 йиллар)да "...ўқув-услубий

мажмуаларнинг ҳамда таълим жараёни дидактик ва ахборот таъминотининг янги авлодини ишлаб чиқиш ва жорий этиш”, *иккинчи босқич* (2001-2005 йиллар) да “...таълим муассасаларининг моддий-техника ва ахборот базасини мустахкамлашни давом эттириш, ўқув-тарбия жараёнини юқори сифатли ўқув адабиётларни ва илғор педогогик технологиялар билан таъминлаш” ҳамда *учунчи босқич* (2005 ва ундан кейинги йиллар) да “...таълим муассасаларининг ресурс, кадрлар ва ахборот базаларини янада мустахкамлаш ўқув-тарбия жараёнини янги ўқув услубий мажмуалар, илғор педогогик технологиялар билан тўлиқ таъминлаш” каби долзарб вазифалар ижобий ҳал этилмоғи лозим.

Кадрлар тайёрлаш миллий дастурида, кўп маротаба илғор педагогик технологияларни ўрганиб уларни ўқув муассасаларимизга олиб кириш зарурлиги уқтирилган,

Кейинги 10 йиллар ичида яратилган, педагогикага бағишланган адабиётларда “Педагогик технология”, “Янги педагогик технология”, “Илғор педагогик технология”, “Прогрессив педогогик технология” каби тушунчалар кўп учраб тургани билан, уларнинг ўзбек тилидаги маромига етган таърифи ҳали тузилмаган.

Республикамизнинг педагогик олим ва амалиётчилар илмий асосланган ҳамда Ўзбекистоннинг ижтимоий-педагогик шароитга мослашган таълим технологияларини яратиш ва уларни таълим-тарбия амалиётида қўллашга интиломқдалар.

Бу ерда, нима учун бугунги кунда педогогик технологияларни илмий назарий асосини яратиш ва амалиётга тадбиқ этиш зарурияти туғилди деган савол пайдо бўлиши мумкин. Жамиятимизга қанчадан қанча билимли кадрларни ва юқори малакали олимларни етиштириб келган педогогика услублари мавжудку, уларнинг эскириб, талабга жавоб бермай қолган ва мафқуралаштирилган жойларни ўзгартириб, миллий тус бериб, фойдаланаверса бўлмайдими?- деган мулоҳазалар ҳам эмас. Ўзбекистоннинг шу кундаги педогогик жамоатчиликнинг аксарияти, айнан мана шу йшлдан бормоқда. Бу йўл иложсизликдан излаб топилган бўлиб, қисқа муддат хизмат қилиши мумкин. Мустақилликни қўлга киритган ва буюк келажак сари интилаётган жамиятга бу йўл узок хизмат қила олмайди. Чунки:

Биринчидан маълум сабабларга кўра жаҳон ҳамжамияти тараққиётдан ортда қолиб кетган жамиятимиз, тараққий этган мамлакатлар қаторидан ўрин олиши учун, аҳоли таълимини жадаллаштириш ва самарадорлигини ошириш мақсадида энг илғор педагогик тадбирларидан фойдаланиш зарурлиги:

Иккинчидан ананавий ўқитиш тизими ёзма ва оғзаки сўзларга таяниб иш кўриши туфайли “Ахборотли ўқитиш” сифатида тавсифланиб, ўқитувчи фаолияти биргина ўқув жараёнининг ташкилотчиси сифатида эмас, балки нуфизли билимлар манбаига айланиб қолганлиги :

Учинчидан Фан-техника тараққиётининг ўрта ривожланганлиги натижасида ахборотларнинг кескин кўпайиб бораётганлиги ва уларни ёшларга билдириш учун вақтнинг чегараланганлиги:

Тўртинчидан кишилиқ жамияти ўз тараққиётининг шу кундаги босқичида назарий ва эмпирик билимларга асосланган тафаккурдан тобора фойдали натижага эга бўлган, аниқ яқунга асосланган техник тафаккурга ўтиб бораётганлиги:

Бешинчидан ёшларни ҳаётга мукамал тайёрлаш талаби уларга энг илғор билим бериш усули ҳисобланган объектив борлиққа мажму ёндошув тамоилидан фойдаланишни талаб қилишидадир.

Педагогик технология фани юқорида санаб ўтилган 5та сабабий шартларнинг барча талабларига жавоб берадиган таълимий тадбирдир.

Дарҳақиқат, 20 аср кишилиқ жамияти тараққиёти тарихидан фан ва техника соҳасида юз бериш инқилоблар даври сифатида жой олди. Илм-фан ва техника ривожининг юксак суърати моддий ишлаб чиқариш жараёни назарий (ғоявий) ҳамда амалий жихатдан бойитиб бориш билан бирга ижтимоий муносабатларни янгича мазмун касб этишини таъминлайди. Хизмат кўрсатиш соҳаларини пайдо бўлиши, янгича турмуш тарзи кишиларни моддий ва маънавий ихтиёжларини ортиб боришига замин ҳозирлади. Ижтимоий ихтиёжларнинг янгиланиб ҳамда ортиб бориши ўз навбатида уларни қисқа муддат ва сифатли қондирилишини таъмин этувчи фаолиятининг йўлга қўйилишини тақазо этади. Ижтимоий зарурат маҳсули бўлган технология соҳаси ва унинг такомиллашиб бориши қисқа вақт оралиғида, кам жисмоний куч сарфлаган ҳолда юксак сифатли маҳсулот ишлаб чиқариш имкониятини беради. Моддий ишлаб чиқариш,

ҳом-ашиёни қайта ишлаш соҳалари (қишлоқ хўжалиги, саноат, транспорт, маиший хизмат кўрсатиш ва бошқалар) да махсулот ишлаб чиқариш жараёнини ташкил этиш нисбатан технологик ёндошув анаънаси юзага келади. Технологик ёндошув ишлаб чиқариш жараёнининг умумий тавсифини юритишга хизмат қилади. Муайян махсулотни ишлаб чиқариш мақсадида хом-ашиёни танлаш (дастлабки босқич)дан мхсулотни истемолчига етказиб беришгача бўлган (сўнги босқич) даврини ўз ичига олган жараён тахнологик жараён сифатида этироф этилади. Ишлаб чиқариш жараёнига нисбатан технологик ёндошув муайён соҳаларда ислохатларни ташкил этиш уларни муваффақиятини таъминлаш, эришилган ютуқларни бойитиб бориш каби мақсадларга эришишнинг самарали омили сифатида намоён бўлади.

Моддий ишлаб чиқариш соҳаларига замонавий илғор юксак технологияни тадбиқ этилиши бир қатор шартлар асосида кечади, ҳусусан илм-фан ҳамда техниканинг сўнги ютўқларига таяниш, йрик молтянинг маблағлар ва юксак даражадаги касбдаги касбий маҳоратга эга малакали мутахасисларнинг мавжудлиги бу борадаги ютуқларнинг кафолатлайди.

Моддий ишлаб чиқариш соҳаларида илғор техиологияларнинг қўллаш шартларидан бири-малакали мутахасисларни тайёрлаш, уларни касбий маҳоратини доимий равишда ошириб боришга эришиш эканлигидан ҳам англанадики, ижтимоий, иқтисодий ва маданий ҳаёт бири-бири билан узвийлик, алоқадорлик ҳамда яхлитлик тамоили асосида ривожланиб боради. Жамият ижтимоий ҳаётида этакчи ўрин тутган ғоя ва қарашлар иқтисодий ишлаб чиқариш ривожига ўз тасирини ўтказса, ўз навбатида, иқтисодий ўсиш аҳолининг маданий турмуш тарзини яхшиланшига олиб келади.

Инсонга цивилизациясининг қуйи босқичларида шахисни тарбиялаш, унга таълим беришга йўналтирилган фаолият содда, жуда оддий талаблар асосида ташкил этилган бугунги кунга келиб талим жараёни ташкил этишга нисбатан ўта қатий ҳамда мураккаб талаблар қўйилмоқда. Чунончи мураккаб техника билан ишлай оладиган , ишлаб чиқариш жараёнининг моҳиятини тўлақонлик англаш имкониятига эга, фавқулотда рўй берувчи вазифаларда ҳам фзага икелган муаммоларни ижобий ҳал эта олувчи малакали мутахасисни тайёрлашга бўлган ижтимоий эҳтиёж таълим жараёнини тахнологик ёндошув асосида ташкил этишни тақазо этмоқда.

Шу боис ижтимоий тараққиёт билан узвий алоқадорликда ривожланиб бораётган педагогика фаниниг вазифалари доираси кенгайиб бормоқда. Табиий равишда замонавий фан-техника ютуқларидан самарли ва унумли фойдалана олиш вазифаси мазкур фан олдига ҳам қўйилгандир.

Айни вақтда Республика ижтимоий ҳаётига шиддатли тезликда ахборотлар оқими кириб келмоқда ва кенг қўламини қамраб олмақда. Ахборотларни тезкор суръатда қабул қилиб олиш, уларни тахлил этиш, қайта ишлаш, назарий жихатдан умумлаштириш, ҳулосалаш ҳамда ўқувчига етказа беришни йўлга қўйиш таълим тизими олдида турган долзарб муаммолардан бири ҳисобланади. Таълим-тарбия жараёнига педагогик технологияни тадбиқ этиш юқорида қайд этилган долзарб муаммони ижобий ҳал этига хизмат қилади.

2.”Педогогик технологиялар” фанининг бошқа фанлар билан боғлиқлиги.

Педагогик технология фан сифатида бир қанча асосларга эга.булардан энг аҳамиятлилари ижтимоий, фалсафий, методологик, гигиеник, мафкуравий, ҳукукий-мъёрий, иқтисодий, тарихий, назарий, амалий ва бошқа асослар ҳисобланади. Улар билан қисқача танишиб чиқамиз.

Педагогик технологияни **ижтимоий асоси** ҳар бир шахс, жамият ва давлатнинг таълим-тарбия соҳасидаги эҳтиёжларидан келиб чиқади ва шу эҳтиёжларни қондиришнинг мақсад ва талабларини ташкилий шакллари ва усулларини белгилайди. У шахснинг жамиятнинг ва давлатнинг ривожланишида асосий омиллардан ҳисобланади. Педагогик технологиянинг **фалсафий асоси** унинг мақсадлари ҳамда ташкилий шакл ва усулларини фалсафий жиҳатдан тўғри йўналишда бўлишини таъминлашга хизмат қилади. Фалсафий оқимлар ва йўналишларнинг ҳар бири таълим-тарбия масалаларига ўзига хос ёндошади. Шу сабабли Педагогик технология фанининг фалсафий йўналиши унинг тўғри ёки нотўғрилигини, жамиятнинг маълум мақсадларига мувофиқ ёки зидлигини кўрсатади. Бу педогогик технологияларга баҳо беришда асосий кўрсаткичлардан ҳисобланади.

Педогогик технология фанининг **методологик асоси** уни амалга оширишда қандай методларга асосланишини белгилайди инсонларни оламини ҳамда ўзларини билишлари турли

тарихий даврларда турлича асосларга эга бўлган ва улар ўзига хос методларни келтириб чиқрган. Ҳозир олам ва унинг хусусиятлари ҳақида ҳолис маълумотлар олиш ҳаққоний билимлар ҳосил қилишнинг илмий методикаси педогогик технологияларнинг методологик асоси ҳисобланади. Методологик асоснинг илмий жиҳатдан тўғри бўлиши технологиялар учун зарурий шартдир. Педагогик технологиянинг **дидактик асоси** унинг таълим-тарбия қоида ва тамойилларига мувофиқлигини белгилайди. Дидактик талаблар таълим-тарбиявий вазифаларнинг назарий жиҳатдан тўғри бажарилишини таъминлайди.

Педагогик технологиянинг дидактик жиҳатдан тўғри бўлиши унинг юқори самарадорлигининг зарурий шarti ҳисобланади. Бунинг учун замонавий дидактиканинг илмий ҳулосаларидан ижодий фойдаланиш талаб қилинади.

Педагогик технологиянинг **педогогик асоси** Замонавий педогогика фанининг илмий ҳулосаларидан келиб чиқади. Бунда педогогик технологиянинг умумий таркибий тузилмаси, мазмуни, шикли, усуллари, воситалари, педогогик жароённинг ташкил қилиниши, олиб борилиши, унинг диагностикаси, мониторинги, ўқув-мавзу режалар ва шу қабиларнинг илмий жиҳатдан тўғри бўлиши таъминланади. Педагогик технологиялар ҳозирги педогогика фанининг риважланишида катта ўрин эгаллаб бормоқда.

Педагогик технологиянинг **психологик асоси** психология фанининг илмий ҳулосалари ва тавсиялари билан белгиланади. Улардан таълим-тарбия жараёнида тўғри фойдаланиш орқалигина кутилган натижага эришиш мумкин. Шу сабабли педагогик технология психология қонунларини тўлиқ ҳисобга олиши талаб этилади.

Таълимнинг ҳар бир босқичида тегишли ёш психологияси хусусиятларига мослаштирилган педогогик технологиялар қўлланилади. Ҳар бир босқичда тегишли даражадаги билим ва тарбия берилади. Бу масалаларни ўрганиш билан педагогик психология фани шуғулланади.

Педагогик технологиянинг **физиологик асоси** ўқувчиларнинг турли ёшдаги физиологик хусусиятларини ҳисобга олишдан иборат. Бунда ўғил ва қиз болалар физиологиясидаги фарқлар алоҳида ҳисобга олиниши лозим. Педагогик технология жараёнида физиологик талабларни ҳисобга олиш соғлом авлодни вояга етказишнинг зарурий шarti ҳисобланади.

Педагогик технологиянинг **гигеник асоси** таълим- тарбия жараёнида саломатликни сақлаш талабларига риоя қилишдан иборат. Бунда турли зарарли ва ортиқча таъсирларни бартараф қилиш, ўқув шароити: ёритилганлик, ҳақорат, ҳавонинг тозалиги, ўқувчининг ва ўқитувчининг иш ўрни, жихозлар, ўқув нарузкаларининг меъёрлари, дидактик воситаларнинг қулайлиги сифати ва шу қабилар тиббиёт, физиология, эргономика, экология талабларига, инсонпарварлик ва халқпарварлик ғояларига мувофиқ бўлган илмий асосларда белгилаб борилади.

Бу талаб ва меъёрларга риоя қилиш педогогик технологияни амалга тадбиқ этиш имкониятини яратади. Бу масалаларни ўрганиш билан мактаб гигиенаси фани шуғулланади.

Педагогик технологиянинг **мафкуравий асоси** унинг миллий истақлол ғояси ва мафкураси тамойилларини ўзида мужассам этиши ва уларни амалга оширишга йўналтирилган бўлишидан иборат. Бунда баркамол инсонни шакллантиришда мафкуравий тарбиянинг фидоий, мустақил фикрлай оладиган, хулқ-атвори билан бошқаларга ибрат бўладиган билимли, маърифатли, ижтимоий фаол инсонни ваяга етказишдан иборат асосий вазифаларни амалга ошириб бориши ҳар бир педогогик технология учун долзарб масалалардан ҳисоланади.

Педагогик технологиянинг **ҳуқуқий-меъерий асоси** таълим-тарбия жараёнини ташкил қилиш ва амалга оширишга доир қонуний ва мъёри ҳужжатлар билан белгиланади. Булар Ўзбекистон Республикаси Конституцияси “Таълим тўғрисида”ги Қонун, Кадрлар тайёрлаш миллий дастури, давлат таълим стандартлари, ўқув режа ва дастурлар; Ўзбекистон Республикаси Президентининг таълим-тарбия соҳасига тегишли Фармонлари, Вазирлар қарор ва буйруқлари, улар асосида тайёрланиб ўрнатилган тартибга тасдиқланган низомлар, уставлар ва бошқа меъерий ҳужжатлар ҳисобланади.

Педагогик технология жараёни иштирокчилари ушбу ҳуқуқий-меъерий асосларни тегишли даражада билишлари ва амалга ошириб боришлари лозим.

Педагогик технологиянинг **иқтисодий асоси** таълим менежменти ҳулосалари ва маркетинг тадқиқотлари натижаларига мувофиқ белгиланади. Педагогик технология ижтимоий соҳадаги

фаолият бўлгани сабабли унинг иқтисодий самараси ўзига ҳос тартибларда аниқланади ва таъминот масалалари ҳал қилиб борилади. Педагогик технология иқтисодий асосини мустахкам бўлиши уни амалиётда давом эттириш учун зарурий шарт ҳисобланади.

Педагогик технологиянинг **тарихий асоси** таълим-тарбия масалаларини турли тарихий даврларда амалга оширишнинг шакл ва усуллари, мазмуни ҳамда турли педагогик назариялар ҳақидаги маълумотлардан иборат бўлиб улар замонавий педагогик технологияларнинг келиб чиқиши учун замин ҳисобланади. Ҳозирги педагогик технологиялар турли даврларда бошланган ишлар, олиб борилган таҳлиллар, чиқарилган ҳулосалар, мутафаккирлар билдирган фикр-мулоҳазаларнинг ривожлантирилиши асосида пайдо бўлиб, такомиллашиб бормоқда. Педагогик технологиянинг тарихий асоси унинг ўзига ҳос илдизларини ташкил қилишини ҳисобга олган ҳолда уларни билиш ва чуқур ўрганиш келгуси ривожланиш йўлларини белгилашда муҳим аҳамиятга эга.

Юқорида айтилган ав бошқа асослар умумлаштирилса, ҳар бир педагогик технологиянинг ўз **назарий ва амалий асослари** келиб чиқади. Улар алоҳида мақсад, вазифалари, мазмуни, шакл, усул, воситаларига мувофиқ белгиланади.

3. “Педагогик технологиялар” фанининг методологик асослари.

Инсоннинг бошқа мавжудодлардан фарқи- олдига маълум бир мақсад қўйиб, сўнг унга томон ҳаракат қилишидир. Киши мақсад сари қиладиган ҳаракати (фаолияти) жараёнида муайян табиий ва сунъий тўсиқларни енгиб ўтади. Бутўсиқларни енгиб ўтиш учун у бир қатор тадбир ва чоралардан фойдаланади.

Мақсадга етишда муайян тўсиқни енгиб ўтиш учун қўлланиладиган тадбир ва чоралар мажмуини усул дейилади.

Мақсадга етишда бир неча гоҳо ўнлаб – юзлаб тўсиқларни енгишга тўғри келади. Бу тўсиқларни енгиш учун тегишли усуллар тегишли маълум бир тизимда қўлланилади.

Мақсадга етишда қўлланиладиган усуллар тизимини услуб (йўл) дейилади.

Усулларни маълум бир услубда қўлланиш жараёнида ҳар бир ҳаракат мақоми муайян мақсад кўрсаткичларига бўй синдирилади. Ундан ташқари, киши мақсадга етиш жараёнида бир қатор қонуниятларга ҳам тамоил сифатида амал қиладди.

Киши мақсад сари қилган ҳаракатида унинг учун тамоил вазифасини бажарувчи мақсад кўрсаткичлари билан ҳаракати давомида амал қилиниши шарт бўлган қонуниятлар мажмуига методология дейилади.

Ҳар бир шахсни, ижтимоий гуруҳни ва бутун жамиятни энг умумий, умумий ва ҳусусий мақсадлари бўлади, унчунин уларнинг энг умумий, умумий ва ҳусуси методологик асослари мавжуд.

Жамият олдига қўйган умумий мақсад кўрсаткичлари фалсафанинг умумий қонуниятлари ҳамма учун энг умумий методологик асосдир.

Ҳар бир соҳада мавжуд мақсад кўрсаткичлари билан фақат шу соҳада ҳукум сурувчи қонуниятлар шу соҳада фаолият кўрсатувчилар учун умумий методологик асос ҳисобланади.

Муайён фаолиятнинг энг умумий, умумий мақсад кўрсаткичлари ва қонуниятлари билан бирга шу фаолиятнинг ичида қиска муддатли мақсад кўрсаткичлари ва тармоқ қонуниятлари ҳам бўлади. Уларга амал қилиш ҳусусий методология дейилади.

Одамлар фаолият кўрсатиш жараёнида ўз ишларини энг умумий, умумий ва ҳусусий методологиялардан бирдай келиб чиққан ҳолда амалга оширадидлар. Акс ҳолда қилган ҳаракатлари зое кетади.

Усул, услуб ва методология тушунчаларига умумфалсафий таъриф бериб чиққан имиздан сўнг уларнинг ўқув жараёнида ишлатилишини кўриб чиқамиз.

Инсоннинг бошқа мавжудотлардан фарқи- унинг ўз олдига мақсад қўйиб, мақсад сари ҳаракат қилишидир, деб таъкидладик.

Табиий савол туғиладики. Бу мақсадлар қаёқдан пайдо бўлади? Жавоб: ҳар қандай мақсад алоҳида бир шахс, ижтимоий гуруҳ ёки миллатнинг эҳтиёжидан келиб чиқади.

Инсон биоижтимоий мавжудод бўлганлигидан унинг биологик эҳтиёжи баробарида ижтимоий эҳтиёжи ҳам мавжуд.

Биологик эҳтиёжлар кишининг биологик табиатидан келиб чиқади. Тирик мавжудот сифатида ҳаётни сақлаб қолиш учун талаб этиладиган зарурий эҳтиёж биологик эҳтиёж дейилади. Буларга еб-ичиш, нафас олиш, ҳавф-ҳатардан сақланиш, насл қолдириш кабилар киради.

Ижтимоий эҳтиёжга кишининг ижтимоий тараққиёти натижасида вжудга келадиган фикр юритиш, фикр алмашиш, билим олиш, меҳнат қилиш, завқланиш севиш ва севилиш каби эҳтиёжлар киради.

Эҳтиёжни қондириш устида маълум вақт фикр-мулоҳаза юритилгандан кейин эҳтиёж ё инкор қилиниб бостирилади ёки унга етишиш мақсад қилиб қўйилади.

Мақсад ва унинг кўрсаткичлари аниқ бўлгандан кейин, унга етишиш усуллари тизими излаб топилади ва ҳаракат бошланади. Шунда мақсад кўрсаткичлари билан ҳаракат пайитида ўз мавжудлигини намоён қилувчи қонунлар егиндиси ушбу фаолиятнинг методологик асосини яъни амал қилиниши шартбўлган тамоиллар мажмуини ташкил қилади.

Ҳар қандай жамиятни энг умумий мақсади бўлади. Уни миллий ғоя дейилади.

Ўзбекистон Республикаси халқларининг асосий мақсади ҳуқуқий демократик давлат барпо этиш ҳамда одил фуқоролик жамиятини шакллантиришдир.

Бундай давлат ва жамият сифатларини ифода этувчи кўрсаткичлар бўлади. Улар фалсафанинг энг умумий қонуниятлари билан биргаликда жамият аъзоларининг барча фаолиятига, шу жумладан, таълим-тарбия соҳасидагиларга ҳам, энг умумий методологик асос вазифасини бажаради.

Киши ўз фаолиятида энг умумий тамоилларга амал қилиши билан бирга муайян бир соҳанинг умумий мақсад ва қонуниятларига тамоил сифатида суянади, деган эдик.

Педогогик жараённинг умумий методологияси соҳа олдида қўйган мақсад кўрсаткичлари билан дидактиканинг умумий тамоилларидир.

Педогогика соҳасининг умумий мақсади жамиятнинг энг умумий мақсади, яни ғоясидан келиб чиқиб, ажралмас қисми ҳисобланади.

Маориф соҳасининг умумий мақсади ҳуқуқий демократик давлат ҳамда одил фуқоролик жамияти талабларига жавоб берувчи кишини тарбиялаб беришдан иборатдир.

Ўзбекистонда муаллифлар томонидан олиб борилган тадқиқотлар шуни кўрсатадики, эркин, маърифатли ва демократик давлат фуқоролари қуйидаги ижтимоий сифатларга эга бўлиши керак: ақиллий-мустақил фикр юрита оладиган;

Одобли-миллатимиз тўплаган барча фазилатларга эга;

Меҳнатсевар-меҳнат кишини ижтимоий эҳтиёжларига айланганлиги;

Билимли-диний, дунёвий ва фазовий билимларни кўп ва чуқур эгаллаб олиб, уларни ҳаётга қўллаш олиши;

Соғлом- жисмоний, руҳий ва ижтимоий саломат;

Миллий ғурурга эга-аждоқларимизнинг моддий ва маънавий меъросларини эгаллаб, улар билан фахрланувчи ва уларни бойитишга ҳисса қўшувчи;

Ватанпарвар-ватан учун халқ учун фидокорона меҳнат қилувчи, уларни муҳофаза қила олувчи ва зарур бўлса улар учун жонини қурбон қилувчи;

Байналминал-ўз миллати қаторида бошқа миллатларни ҳурмат қилувчи;

Инсонпарвар инсон зотига фақат яхшиликлар йўлловчи ва улар учун эзгу ишлар қилувчи;

Жасур ва шижоатли - ҳар бир ишига мардона киришиб, уни шижоат билан охирига етказувчи.

Бу ўнта ижтимоий сифат жамият эҳтиёжидан келиб чиққан давлат буюртмаси бўлиб, таълим соҳасида фаолият кўрсатаётган ҳар бир инсон улардан умумий методологик асос сифатида фойдаланиши керак. Бу умумсоҳавий методологиянинг биринчи қисми ҳисобланади.

Умумий методологиянинг иккинчи қисмини ўқитувчи(педагог)ларга яхши таниш бўлгандидактика тамоиллари ташкил қилади.

Уларга: таълим-тарбия жарёнида таълим олувчи диққатини берилаётган билимга қаратиб, уни жараён охиригача сақлаб туриш; ҳар бир билимни илмий асослаб бериш; билим беришда ўқувчи (талаба)нинг имконияти ва ёш хусусиятларидан келиб чиқиш; билим беришда мумкин қадар кўпроқ кўргазмали воситалардан фойдаланиш; билим беришда мунтазамлилик ва

давомийликни сақлаш; ўқув жараёнини меҳнат жараёни билан қўшиб олиб бориш; таълим ва тарбиянинг тизимли, изчил бўлиши ва унинг бирлиги тамоиллари киради.

Ҳар бир фаолиятнинг энг умумий, умумий методологик асослари билан бир қаторда ҳусусий методологияси ҳам мавжуд. Бизнинг мисолда, бу муайян ўқув предмети, муайян мавзу ва муайян дарсларни ўтишга қутилган мақсад кўрсаткичлари билан педагогик технологиянинг беш тамоиллари ҳисобланади.

Педагогик жараёнда амал қилиниши шарт бўлган уч турдаги методологик асосни кўриб чиқдик. Ўқув жараёни билан шуғулланувчи ҳар бир ўқитувчи (педагог) , тарбиячи ва бошқалар шубу уч методологик асоснинг ҳаммасига бирдай амал қилиши шарт. Фақат шундагина улар қутилган натижага эришиши мумкин.

Таянч тушунчалари

Педагогик технология, методология, метод, индивидуал ўқитиш, таълим-тарбия.

Ўз-ўзи назорат қилиш учун саволлар ва вазифалар

1. Педагогик технологиялар курсининг мақсад ва вазифалари нималардан иборат?
2. Педагогик технологиялар фанини бошқа педагогик туркум фанлар ўртасидаги боғлиқликни қандай изоҳлайсиз?
3. Педагогик технологиялар фанининг методологик асоси нималардан иборат?

АДАБИЁТЛАР

1. Каримов И.А. Баркамол авлод – Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори.-Т.: Ўзбекистон, 1997йил
2. ЭльеонинД.В, Психология игры-М., 1979
3. Кадрлар тайёрлаш миллий дастури.-Т.: Шарқ, 1997.
4. Кларин М.В. Педагогическая технология-М., 1989
5. Ў.Толипов М.Усманбаева Педагогик технология 2005

Мавзу: Ўқитувчининг инновацион фаолияти

Режа:

1. Ўқитувчини инновацион фаолиятнинг ўзига хос хусусиятлари.
2. Ўқитувчининг инновацион фаолиятни шакллантириш шартлари.

Инновацион фаолиятининг назарий омиллари

Инновация (инглизча innovation) - янгилик киритиш, янгиликдир.

А.И. Пригожин **инновация** деганда *муайян ижтимоий бирликка - ташиқлот, аҳоли, жамият, гуруҳга янги, нисбатан турғун унсурларни киритиб боровчи мақсадга мувофиқ ўзгаришларни тушунади. Бу инноватор фаолиятдир.*

Тадқиқотчилар (А.И. Пригожин, Б.В. Сазонов, В.С. Толстой, А.Г.Кругликов, А.С.Ахиезер, Н.П.Степанов ва бошқалар) инновацион жараёнлар таркибий қисмларини ўрганишнинг икки ёндашувини ажратадилар: *янгиликнинг индивидуал микросатҳи ва алоҳида-алоҳида киритилган янгиликларни ўзаро таъсири микросатҳи.*

Биринчи ёндашувда ҳаётга жорий этилган қандайдир янги ғоя ёритилади.

Иккинчи ёндашувда алоҳида-алоҳида киритилган янгиликларнинг ўзаро таъсири, уларнинг бирлиги, рақобати ва оқибат натижада бирининг ўрнини иккинчиси эгаллашдир.

Олимлар инновацион жараён микротузилмасини таҳлил қилишда ҳаётнинг даврийлиги концепциясини фарқлайдилар.

Бу концепция янгилик киритишга нисбатан ўлчанадиган жараён эканлигидан келиб чиқади.

Педагогикага оид адабиётларда инновация жараёни схемаси берилади. У қуйидаги босқичларни камраб олади:

1. *Янги гоя туғилиши ёки янгилик концепциясини пайдо қилиш босқичи, у каифиёт босқичи деб ҳам юритилади.*

2. *Ихтиро қилиш, яъни янгилик яратиш босқичи.*

3. Яратилган янгиликни амалда қўллай билиш босқичи.

4. Янгиликни ёйиш, уни кенг тадбиқ этиш босқичи.

5. Муайян соҳада янгиликнинг ҳукмронлик қилиш босқичи. Бу босқичда янгилик ўзининг янгилигини йўқотади, унинг самара берадиган муқобили пайдо бўлади.

3. Янги муқобиллик асосида, алмаштириш орқали янгиликнинг қўлланиш доирасини қисқартириш босқичи.

4. В.А.Сластенин янгилик киритишни мақсадга мувофиқ йўналтирилган янгилик яратиш, кенг ёйиш ва фойдаланиш жараёни мажмуи, унинг мақсади инсонларнинг эҳтиёжи ва интилишларини янги воситалар билан қондириш деб билади.

Янгилик киритишнинг тизимли концепцияси муаллифлари (А.И.Пригожин, Б.В.Сазонов, В.С. Толстой) инновацион жараёнларнинг икки муҳим шаклини фарқлайдилар.

Биринчи шаклга янгилик киритишни оддий ишлаб чиқиш киритилади. Бу илк бор маҳсулот ўзлаштирган ташкилотларга тааллуқлидир.

Иккинчи шаклга янгиликни кенг қўламда ишлаб чиқиш тааллуқлидир.

Янгилик киритиш ҳам ички мантиқ, ҳам вақтга нисбатан қонуний ривожланган ва унинг атроф-муҳитга ўзаро таъсирини фойдалайдиган динамик тизимдир.

Педагогик инновацияда "янги" тушунчаси марказий ўрин тутаяди. Шунингдек, педагогик фанда хусусий, шартли, маҳаллий ва субъектив янгиликка қизиқиш уйғотади.

Хусусий янгилик В.А. Сластениннинг аниқлашча, жорий замонавийлаштиришда муайян тизим маҳсулоти унсурларидан бирини янгилашни кўзда тутаяди.

Мураккаб ва прогрессив янгилашга олиб келувчи маълум унсурларнинг йиғиндиси **шартли янгилик** ҳисобланади.

Маҳаллий янгилик конкрет объектда янгиликнинг фойдаланиши билан белгиланади.

Субъектив янгилик маълум объект учун объектнинг ўзи янги бўлиши билан белгиланади.

Илмий йўналишларда янгилик ва инновация тушунчалари фарқланади. Янгилик - бу воситадир: янги метод, методика, технология ва бошқалар.

В.И. Загвязинский **янги** тушунчасига таъриф бериб, педагогикадаги **янги** бу фақатгина ғоя эмас, балки ҳали фойдаланилмаган ёндашувлар, методлар, технологиялардир, лекин бу педагогик жараённинг унсурлари мажмуан ёки алоҳида олинган унсурлари бўлиб, ўзгариб турувчи шароитда ва вазиятда таълим ва тарбия вазифаларини самарали ҳал этишнинг илгор бошланмаларини ўзида акс эттиради.

Р.Н.Юсуфбекова **педагогик янгиликка** ўқитиш ва тарбия беришда аввал маълум бўлмаган ва аввал қайд қилинмаган ҳолат, натижа, ривожланиб боровчи назария ва амалиётга элтувчи педагогик воқеликнинг ўзгариб туриши мумкин бўлган мазмуни сифатида қарайди.

Педагогик инновацияда Р.Н.Юсуфбекова *инновацион жараён тузулмасининг уч блокани фарқлайди:*

Биринчи блок - педагогикадаги **янгини** ажратиш блоки. Бунга педагогикадаги янги, педагогик янгиликнинг таснифи, янгини яратиш шарт-шароити, янгиликнинг меъёрлари, янгининг уни ўзлаштириш ва фойдаланишга тайёрлиги, анъана ва новаторлик, педагогикадаги янгини яратиш босқичлари киради.

Иккинчи блок - янгини идрок қилиш, ўзлаштириш ва баҳолаш блоки: педагогик ҳамжамиятлар, янгини баҳолаш ва уни ўзлаштириш жараёнларининг ранг-баранглиги, педагогикадаги консерваторлик ва новаторлик, инновация муҳити, педагогик жамиятларнинг янгини идрок этиш ва баҳолашга тайёрлиги.

Учинчи блок - янгидан фойдаланиш ва уни жорий этиш блоки, яъни янгини тадбиқ этиш, фойдаланиш ва кенг жорий этиш қонуниятлари ва турларидир. М.М.Поташникнинг инновация жараёнлари талқинлари киши эътиборини ўзига тортади. У инновация жараёнининг қуйидаги тузилмасини беради:

- *фаолият тузилмаси - мотив - мақсад - вазифа - мазмун - шакл - методлар - методика компонентлари йиғиндиси;*

- *субъектив тузилма-инновацион фаолият субъектларининг халқаро, минтақавий, туман, шаҳар ва бошқа сатҳлари;*

- *сатҳий тузилма-инновацион фаолият субъектларининг халқаро, минтақавий, туман, шаҳар ва бошқа сатҳлари;*
- *мазмун тузилмаси - ўқув-тарбиявий ишлар, бошқарув (ва б.)да янгиликнинг пайдо бўлиши, ишлаб чиқилиши ва ўзлаштирилиши;*
- *босқичликка асосланган ҳаёт даврилик тузилмаси – янгиликнинг пайдо бўлиши - илдам ўсиш - етуклик – ўзлаш тириши - диффузия (сингиб кетиш, тарқалиш) – бойиши (тўйиниши) – қолоқлик - инқироз – иррадиация(алданиши) – замо навийлаштириши;*
- *бошқарув тузилмаси - бошқарув ҳаракатларининг 4 та турининг ўзаро алоқаси: режалаштириши - ташкил этиши - раҳбарлик қилиши - назорат қилиши;*
- *ташкилий тузилма - диагностика, олдиндан кўра билиш, соф ташкилий, амалий, умумлаштирувчи, татбиқ этувчи.*

Инновация жараёни таркибий тузилмалар ва қонуниятларни қамраб олган тизимдан иборатдир.

Педагогикага оид адабиётларда инновацион жараёни кечишининг 4 та асосий қонунияти фарқланади:

- *педагогик инновация муҳитининг аёвсиз бемаромлик қонуни;*
- *нихоят амалга ошириш қонуни;*
- *қолиплаштириши (стереотиплаштириши) қонуни;*
- *педагогик инновациянинг даврий такрорланиши ва қайтиши қонуни;*

Аёвсиз бемаромлик қонунида педагогик жараён ва ҳодисалар тўғрисидаги яхлит тасаввурлар бузилади, педагогик онг бўлинади, педагогик янгилик баҳоланади ва у янгиликнинг аҳамияти ва қимматини кенг ёяди.

Нихоят амалга ошириш қонуни янгиликнинг ҳаётлийлиги бўлиб, у эрта ё кеч, стихияли ёки онгли равишда амалга ошади.

Қолиплаштириш (стереотиплаштириш) қонуни шундан иборатки, унда педагогик инновация фикрлашни бир қолипга тушириш ва амалий ҳаракатга ўтиш тенденциясига эга бўлади. Бундай ҳолатда педагогик қолип (стереотип) қолоқликка, бошқа янгиликларнинг амалга ошириш йўлига тўсиқ бўлишга мажбур бўлади.

Педагогик инновациянинг даврий такрорланиши ва қайтиши қонунининг моҳияти шундаки, унда янгилик янги шароитларда қайта тикланади.

Педагогик инновация тадқиқотчилари инновация жараёнининг икки типини фарқлайдилар:

Инновациянинг биринчи типи стихияли ўтади, яъни инновацион жараёнда унга бўлган эҳтиёж ҳисобга олинмайди, уни амалга оширишнинг барча шарт шароитлари тизими, усуллари ва йўллари онгли муносабат бўлмайди.

Инновациянинг иккинчи типи онгли, мақсадга мувофиқ, илмий асосланган фаолият маҳсулидир.

Олий мактабдаги инновацион жараёнлар В.А.Сластенин, М.М.Левина, М.Я.Виленский ва бошқалар томонидан тадқиқ қилинган.

Олий мактаб инновацион жараёнлари негизида қуйидаги ёндашувларни белгилаш мумкин:

- *маданиятшунослик жиҳатидан (инсонни билишининг устувор ривожланиши) ёндашув;*
- *шахсий фаолият жиҳатидан (таълимдаги янги технологиялар) ёндашув;*
- *кўп субъектли (диалогик) ёндашув, касбий тайёргарликни инсонпарварлаштириши;*
- *индивидуал - ижодий (ўқитувчи ва талабаларнинг ўзаро муносабатлари) ёндашув.*

Олий мактабда **инновацион фаолиятнинг субъекти** ўқитувчи, унинг шахсий имконияти ҳисобланади. Бунда ўқитувчи шахсининг ижтимоий-маданий, интеллектуал ва ахлоқий имкониятлари юксак аҳамиятга молик бўлади.

С.М.Годниннинг ишларида **талабанинг шахсий хислатлари педагогик жараённинг субъекти сифатида ёритилади**. Унга қуйидагиларни киритади: ўқитишнинг ҳозирги ва келгуси босқичлари учун қабул қилинган ўқув - тарбия жараёнининг мақсади, вазифаси ва кўрсатмаларини англай билиш; интеллектуал меҳнатнинг янги тадбирларини эгаллаш; мақсадга мувофиқ касбий ўз-ўзини тарбиялаш ва мустақил таҳсил олиш, қийинчиликларни аъло даражада енга билиш, ўсиш ва мустаҳкам ўрин эгаллашнинг кенгаётган интеллектуал ва касбий

имкониятлари, истиқболлари билан қониқиш, ўзининг социал роли функциясини бажаришида фаол муносабатда бўлиш ва ҳоказо.

Инновацион педагогик жараёнинг муҳим унсурлари *шахснинг ўз-ўзини бошқариши ва ўзини-ўзи сафарбар қила олиши ҳисобланади*. Унинг энг муҳим йўналишларидан бири **талабаларнинг билиш фаолиятини ривожлантириш**.

Бундай йўналиш талабаларнинг ўқув ишларини фаоллаштириш, уларнинг касбий ихтисослашишини аниқлаб олиш фаоллигини ўз ичига олади.

Таянч йўналишлар - таълим, фан ва ишлаб чиқаришнинг интеграциялашуви уларнинг ўзаро алоқаларида янги тамойилларга ўтиш.

Шундай қилиб, инновацион фаолият омиллари назарияси таҳлили унинг энг муҳим йўналиши *гуманистик аксиология* экан деган хулосага олиб келади.

Инновацион фаолиятга аксиологик ёндашув инсоннинг ўзини янгилик яратиш жараёнига бахшида қилиши, унинг томонидан яратилган педагогик кадриятлар жамини англади.

Аксиология инсонга олий кадрият ва ижтимоий тараққиётнинг бирдан-бир мақсади сифатида қарайди.

3.2. Ўқитувчининг инновацион фаолияти тузилмаси

Ўқитувчининг инновацион фаолиятига яратувчилик жараёни ва ижодий фаолият натижаси сифатида қаралади.

В.А.Сластенин ўқитувчининг инновацион фаолиятини тузишда унга акмеологик жиҳатдан ёндашади.

Акмеология (акме) - юнонча олий нуқта, ўткир, гуллаган, етук, энг яхши давр деган маъноларни билдиради.

Б.Г. Ананьев, Н.В.Кузьмина, А.А.Деркач ва бошқалар касбий фаолиятнинг самарасини ошириш билан йўғрилган инсон ҳаётининг энг ижодий даврлари, етуклик босқичлари тўғрисида фикр юритадилар. Улар етук инсонларнинг профессионализми, шахс ривожланишининг гуллаган давридаги психик қонуниятлари, профессионализмга етишдаги баландликлардан ўта олиш масалалари билан шуғулланганлар.

В.А.Сластенин акмеологиянинг юксак профессионализмга, мутахассиснинг узок ижодий умр кўришига олиб келадиган субъектив ва объектив омилларини асослаб берди. Объектив омилларга олинган таълимнинг сифатини, субъектив омиллари эса инсоннинг истеъдоди ва қобилиятини, ишлаб чиқариш вазифаларини самарали ҳал қила олишидаги масъулияти, мутахассисларга ёндашувини киритади.

Юксак профессионализмга эришишнинг омиллари сифатида қуйидагилар кўрсатилади:

- *истеъдод нишонлари;*
- *уқувлилик;*
- *қобилият;*
- *истеъдод;*
- *оила тарбияси шароити;*
- *ўқув юрти;*
- *ўз хатти-ҳаракати.*

Акмеология илмий нуқтаи назардан профессионализм ва ижод муносабатида олиб қаралади. Бунда қуйидаги категориялар фарқланади:

- *ижодий индивидуалик;*
- *ўзининг ўсиши ва такомиллашиши жараёни;*
- *ўз имкониятларини амалга ошириши сифатидаги креатив тажрибаси.*

Ўқитувчининг ижодий индивидуаллиги қуйидагилардан иборат:

- *интеллектуал - ижодий ташаббус;*
- *билимлар кенглиги ва чуқурлиги интеллектуал қобилияти;*

- *зиддиятларга нисбатан хушёрлик, ижодга танқидий ёндашув, вужудан яратувчиликка курашчанлик қобилияти;*

- *ахборотларга ташиналик, муаммолардаги гайри одатийликка ва янгиликка бўлган ҳис-туйғу, профессионализм, билишга бўлган чанқоқлик (Н.В.Вишнекова).*

В.А.Сластенин ижодий индивидуализмни рўёбга чиқаришнинг асосий вазифаларини қуйидагича белгилайди:

- *ижтимоий моҳият касб этган маданиятни бойитиш;*
- *педагогик жараён ва шахс билимларини янгилаб туриш;*
- *самарали ва аҳамиятли меъёрларни белгилайдиган янги технологияларни топиш;*
- *шахснинг ўз тақдирини ўзи белгилаш ва ўзини ўзи намоён қила олиши асосида ўз ривожланишини таъминлаш;*

Шу тариқа ўқитувчининг ижодий индивидуаллигини шакллантириш шахс ривожланиши ва янгилашнинг динамик инновацион жараёни сифатида тушунилади.

Ижодий индивидуалликни характерлайдиган самарали ўз-ўзини англаш қуйидагиларни қамраб олади: ўзини бошқаларга қиёс қилиш асосида ўз шахсининг бетакрор эканлигини англай олиши; ўзи тўғрисидаги креатив кўринишлар ва тасаввурлари тўплами; индивидуал креатив ўзига хосликларнинг бир бутунлиги ва уйғунлиги, ички бирлиги; шахснинг ўз ривожланишидаги динамиклик ва доимийлик жараёни ва унинг ижодкор сифатида шаклланиши; шахс ўзини намоён қила олиши ва ўзининг муайян ишларни амалга оширишга ҳозир турганлиги; ижодкор сифатида ўзини бахшида қила олиши ва шахсий ҳамда ижтимоий вазиятларда ўзининг ўрнини англай олиши (В.А.Сластенин).

Инновацион фаолият тузилмаси таҳлилида акмеологик ёндашув ўқитувчининг касбий маҳорати чўққиларига эришувида унинг шахси ривожланиш қонуниятларини очиш имконини беради.

Ўқитувчи инновацион фаолиятининг энг муҳим тавсифи креативликдир.

Креативлик термини англия-америка психологиясида 60-йилларда пайдо бўлди. У индивиднинг янги тушунча яратиши ва янги кўникмалар ҳосил қилиш қобилияти, хислатини билдиради.

Ж.Гилфорд креативликни тавсифлайдиган қатор индивидуал қобилиятларни кўрсатади:

- *фикрининг равонлиги;*
- *фикрни мақсадга мувофиқ йўллай олиши;*
- *ўзига хослик (оригиналлик);*
- *қизиқувчанлик;*
- *фаразлар яратиш қобилияти;*
- *хаёл қила олиш, фантастлик (фантазия.)*

Ўқитувчи фаолиятидаги креативликнинг бир неча босқичларини белгилаш мумкин:

Биринчи босқичда тайёр методик тавсияномалар тузуккина кўчирилади; **иккинчи босқичда** мавжуд тизимга айрим мосламалар (модификациялар), методик усуллар киритилади; **учинчи босқичда** ғояни амалга ошириш мазмуни, методлари, шакли тўла ишлаб чиқилади; **тўртинчи босқичда** ўқитиш ва тарбиялашнинг ўз бетакрор концепцияси ва методикаси яратилади.

Ўқитувчининг инновация фаолияти тузилмасидаги энг муҳим компонент бу рефлексиядир.

Рефлексия ўқитувчининг ўз онги ва фаолиятини белгилаш ва таҳлил қила олиш деб қаралади (ўз фикри ва ҳаракатларига ташқаридан назар. В.А.Сластенин).

Педагогикага оид адабиётларда рефлексив жараёнларни изоҳлашнинг икки анъанаси мавжудлиги айтилади:

- *объектлар моҳиятини изоҳлашга ва уларни конструкциялашга олиб келадиган онгнинг рефлексив таҳлили;*

- *шахслараро мулоқот маъносини тушуниш рефлексияси;*

Бу билан боғлиқ равишда педагог олимлар қуйидаги рефлексив жараёнларни фарқлайдилар:

- *ўз-ўзини ва бошқаларни тушуниш;*

- ўз-ўзига ва бошқаларга баҳо бериш;
- ўз-ўзини ва бошқаларни изоҳли таҳлил қилиш.

Рефлексия (лотинча Reflexio- ортга қайтиш) субъектнинг ўз (ички) психик туйғу ва ҳолатларини билиш жараёни сифатида қаралади.

Фалсафа ва педагогикага оид адабиётларда рефлексия шахснинг ўз онгидаги ўзгаришларни фикрлаш жараёни деб ёзилади.

Психологик луғатда шундай изоҳ берилади: "Рефлексия - фақат субъектнинг ўз-ўзини билиши ва тушуниши эмас, балки бошқалар унинг шахсий хислатлари, хис қилиш туйғуси ва билиш (когнитив) тасаввурларини билиш ҳамда тушунишини аниқлаб олишини ҳам англатади.

3.3. Ўқитувчининг инновацион фаолиятини шакллантириш шартлари.

Инновационлик педагогик жараённи ифодалаб, нафақат унинг дидактик қурилмасига, балки ўқитувчининг ижтимоий моҳиятли натижалари ва руҳий қиёфасига ҳам тааллуқлидир.

Инновационлик очикликни, бошқалар фикрининг тан олиншини билдиради.

Ўқитувчининг инновацион фаолияти турли хилдаги қарашларнинг тўқнашуви ва ўзаро бойитилиши динамикасида амалга ошишини кўзда тутади.

Ўқитувчининг инновацион фаолиятини самарали амалга ошириш бир қатор шарт-шароитларга боғлиқ. Унга ўқитувчининг тайинли мулоқоти акс фикрларга нисбатан беғараз муносабат, турли ҳолатларда рационал вазиятнинг тан олиншини уқтиришга тайёрлиги киради. Бунинг натижасида ўқитувчи ўз билим ва илмий фаолиятини таъминлайдиган кенг қамровли мавзу (мотив)га эга бўлади.

Ўқитувчи фаолиятида ўз-ўзини фаоллаштириш, ўз ижодкорлиги, ўз-ўзини билиши ва яратувчилиги мавзу (мотив)лар муҳим аҳамият касб этади. Бу эса ўқитувчи шахсининг креативлигини шакллантириш имкониятини беради.

Янгилик киритишнинг муҳим шarti *мулоқотнинг янги вазиятини* туғдиришидир.

Мулоқотнинг янги вазияти - бу ўқитувчининг ўз мустақиллик мавқеини, дунёга, педагогик фан, ўзига бўлган янги муносабатни ярата олиш қобилиятидир. Ўқитувчи ўз нуктаи назарларига ўралашиб қолмайди, у педагогик тажрибаларнинг бой шакллари орқали очилиб, мукамаллашиб боради. Бундай вазиятларда ўқитувчининг фикрлаш усуллари, ақлий маданияти ўзгариб боради, ҳиссий туйғулари ривожланади.

Кейинги шarti - бу ўқитувчининг *маданият ва мулоқотга шайлиги*.

Ўқитувчининг инновацион фаолияти воқеликни ўзгартиришга, унинг муаммолари ва усуллари ечишни аниқлашга қаратилгандир.

Ўқитувчи ва талаба ўртасидаги мулоқот намунасининг ўзгариши инновацион фаолият шартларидан биридир.

Янги муносабатлар анъаналарда бўлганидек, қистовлар, ҳукмга бўйсунуш каби унсурлардан ҳоли бўлиши лозим. Улар тенгларнинг ҳамкорлиги, ўзаро бошқарилиши, ўзаро ёрдам шаклида қурилган бўлиши даркор. Улар муносабатларидаги энг муҳим хусусияти бу ўқитувчи ва талабанинг ижоддаги ҳамкорлигидир.

Инновацион фаолият куйидаги асосий функциялар билан изоҳланади:

- *касбий фаолиятнинг онгли таҳлили;*
- *меъёрларга нисбатан танқидий ёндашув;*
- *касбий янгиликларга нисбатан шайлик;*
- *дунёга ижодий яратувчилик муносабатида бўлиш;*
- *ўз имкониятларини рўёбга чиқариш, ўз турмуш тарзи ва интилишларини касбий фаолиятида мужассам қилиш.*

Демак, ўқитувчи янги педагогик технологиялар, назариялар, концепцияларнинг муаллифи, ишлаб чиқарувчиси, тадқиқотчиси, фойдаланувчиси ва тарғиботчиси сифатида намоён бўлади.

Ҳозирги жамият, маданият ва таълим тараққиёти шароитида ўқитувчи инновация фаолиятига бўлган зарурият куйидагилар билан ўлчанади:

- *ижтимоий-иқтисодий янгиликни таълим тизими, методология ва ўқув жараёни технологиясининг тубдан янгилашни талаб қилади. Бундай шароитда ўқитувчининг инновация фаолияти педагогик янгиликларни яратиш, ўзлаштириш ва фойдаланишдан иборат бўлади;*
- *таълим мазмунини инсонпарварлаштириш доимо ўқитишнинг янги таъкилий шакллари, технологияларини қидиришни тақозо қилади;*
- *педагогик янгиликни ўзлаштириш ва уни татбиқ этишга нисбатан ўқитувчининг муносабати характери ўзгариши.*

Ўқитувчининг инновацион фаолияти таҳлили янгилик киритишнинг самарадорлигини белгиловчи муайян меъёрлардан фойдаланишни талаб қилади. Бундай меъёрларга - янгилик, мақбуллик (оптимальность), юқори натижалилик, оммавий тажрибаларда инновацияни ижодий қўллаш имкониятлари киради

Янгилик педагогик янгилик меъёри сифатида ўзида тақлиф қилинадиган янгини, янгилик даражаси моҳиятини акс эттиради. Педагог олимлар янгиликнинг қўлланиш машхурлиги даражаси ва соҳасига кўра фарқланадиган мутлак, чегараланган мутлак, шартли, субъектив даражаларини фарқлайдилар.

Мақбуллик меъёри ўқитувчи ва талабанинг натижага эришиш учун сарфланган куч ва воситаларини билдиради.

Натижалилик ўқитувчи фаолиятидаги муайян муҳим ижобий натижаларни билдиради.

Педагогик янгилик ўз моҳиятига кўра оммавий тажрибалар мулки бўлиб қолиши лозим. Педагогика янгиликни дастлаб айрим ўқитувчиларнинг фаолиятига олиб кирилади. Кейинги босқичда - синалгандан ва объектив баҳо олгандан сўнг педагогик янгилик оммавий татбиқ этишга тавсия этилади.

Ўқитувчининг инновацион фаолияти ўз ичига янгиликни таҳлил қилиш ва унга баҳо бериш, келгусидаги ҳаракатларнинг мақсади ва концепциясини шакллантириш ушбу режани амалга ошириш ва таҳрир қилиш, самарадорликка баҳо беришни қамраб олади.

Инновацион фаолиятнинг самарадорлиги педагог шахсияти билан белгиланади.

В.А.Сластенин тадқиқотларида ўқитувчининг инновацион фаолиятга бўлган қобилиятларининг асосий хислатлари белгилаб берилган. Унга қуйидаги хислатлар тааллуқли:

- *шахснинг ижодий-мотивацион йўналганлиги. Бу - қизиқувчанлик, ижодий қизиқиш; ижодий ютуқларга интил иш; пешқадамликка интилиш; ўз камолотига интилиш ва бошқалар;*
- *креативлик. Бу – ҳаёлот (фантастлик), фараз; қолиплардан ҳоли бўлиш, таваккал қилиш, танқидий фикрлаш, баҳо бера олиш қобилияти, ўзича мушоҳада юришиш, рефлексия;*
- *касбий фаолиятни баҳолаш. Бу - ижодий фаолият методологиясини эгаллаш қобилияти; педагогик тадқиқот методларини эгаллаш қобилияти; муаллифлик концепцияси фаолият технологиясини яратиш қобилияти, зиддиятни ижодий бартараф қилиш қобилияти; ижодий фаолиятда ҳамкорлик ва ўзаро ёрдам бериш қобилияти ва бошқалар;*
- *ўқитувчининг индивидуал қобилияти. Бу - ижодий фаолият суръати; шахснинг ижодий фаолиятдаги иш қобилияти; қатъиятлик, ўзига ишонч; масъулиятлилик, ҳалоллик, ҳақиқатгўйлик, ўзини тутта билиш ва бошқалар.*

Инновацион фаолият тадқиқотлари ўқитувчининг инновацион фаолиятга ҳозирлиги меъёрларини белгилашга имкон берди (В.А. Сластенин):

- *инновацион фаолиятга бўлган заруриятни англаш;*
- *ижодий фаолиятга жалб қилинишига шайлик;*
- *шахсий мақсадларни инновацион фаолият билан мослаштириш;*
- *ижодий муваффақиятсизликларни енгишига шайлик;*
- *инновацион фаолиятни ижро этиш учун технологик шайлик даражаси;*
- *инновацион фаолиятнинг касбий мустақилликка таъсири;*
- *касбий рефлексияга бўлган қобилият.*

Олий мактабдаги инновация жараёнлари характери киритилган янгиликлар хусусиятлари, ўқитувчиларнинг касбий имкониятлари, янгилик киритиш ташаббускорлари ва иштирокчиларининг инновацион фаолиятлари хусусиятлари билан белгиланади.

Инновацион фаолиятда энг мухим масалалардан бири-ўқитувчи шахсидир.

Ўқитувчи-новатор сермахсул ижодий шахс бўлиши, креативликни, кенг қамровли қизиқиш ва машғулликни, ички дунёси бой, педагогик янгиликларга ўч бўлиши лозим.

Ўқитувчини инновацион фаолиятга тайёрлаш икки йўналишда амалга оширилиши лозим:

- *янгиликни идрок қилишига инновацион шайликни шакллантириши;*
- *янгича ҳаракат қила олишига ўргатиши.*

Инновацион фаолиятни ташкил этишда талабаларнинг ўқув-билиш фаолияти ва уни бошқариш алоҳида аҳамиятга эга.

Инновация жараёнлари, уларнинг функциялари, ривожланиш қонуниятлари, механизмлари ва уни амалга ошириш технологиялари, бошқариш тамойилларининг педагогик асосларини ўрганиш олий мактаб ўқув жараёнини замонавий педагогика ҳамда психология фанлари ютуқлари асосида жаҳон стандартлари даражасида ташкил этиш имконини беради.

Таянч тушунчалари

Инновация, хусусий янгилик, диагностика, қолипштириш, ўқитувчининг инновацион фаолияти, аксиология, акмеология, креативлик, рефлексия.

Ўз-ўзини назорат қилиш учун савол ва топшириқлар

1. Таълимда "инновацион жараёнлар" термини нимани англатади?
2. Инновацион фаолиятдаги акмеологик ёндашувга изоҳ беринг.
3. Инновацион фаолиятдаги "креативлик" деганда сиз нимани тушунасиз?
4. Инновацион фаолият таркибидаги "рефлексия"ни тушунтириб беринг.
5. Инновацион фаолиятни шакллантириш шартларини изоҳлаб беринг.

АДАБИЁТЛАР

1. Каримов И.А. Баркамол авлод-Узбекистон тараккиётининг пойдевори.-Т.: Узбекистон, 1997 йил.
2. Азизхужаева Н.Н. Уқитувчи тайёрлашнинг педагогик технологияси. Т.: 2000
3. Беспалко В.П. Педагогика и прогрессивные технологик обучения-М., 1995
4. Кларин М.В. Инновационные модели учебного процесса в современной зарубежной педагогике – М.,1994.

Мавзу Педагогик технологияларнинг илмий асослари

Режа:

1. Педагогик технологияларнинг илмий назарий асослари.
2. Педагогик технологиялар махияти.
3. Педагогик технологиянинг асосий аспекти.

Педагогикага оид адабиётлар таҳлили шуни кўрсатадики, ҳозирги даврда **педагогик технология** тушунчаси таълим амалиёти ва назарияси илмдан мустақкам ўрин эгаллади, лекин уни педагогиканинг мукамал луғатлари (тезаурус)даги ўрни ҳали номаълумлигича бўлмай қолмоқда.

Педагогик технология тушунчасининг шаклланиши ва ривожланиши тарихида турли қарашлар мавжуд бўлган: у техник воситалар ҳақидаги таълимот деб ҳамда ўқитиш жараёнини лойиҳалаштирилган ҳолда изчил ва мунтазам ташкил этиш деб талқин қилинган. Ҳозир педагогик технологияларнинг бир қанча таърифлари мавжуд.

В.П. Беспалько педагогик технологияни *амалиётга татбиқ қилинадиган муайян педагогик тизим лойиҳаси* сифатида белгилайди. У педагогик тизим технологиялар ишлаб чиқиш учун асос бўлади, деб ҳисоблайди. Бунда асосий диққат ўқув-педагогик жараёни олдиндан лойиҳалашга қаратилади, **дидактик вазифа ва ўқитиш технологиялари** тушунчасидан фойдаланилади. Шу тариқа В.П. Беспалько ўқув жараёнини лойиҳалаш ғоясини илгари суради, афсуски, педагогик **технология ва лойиҳа** тушунчалари ҳақида аниқлик йўқ.

Педагогик технология таълим жараёнига жадаллик билан кириб бораётган бўлса ҳам, унинг мақоми ноаниқлигича қолиб кетмоқда. Тадқиқотчиларнинг ишларида фан ва амалиёт оралиғидан ўрин эгалламоқда.

Н.Ф.Талызина ҳар бир педагог реал педагогик жараёни ташкил этишдан олдин ўқув жараёни ҳақида *технологик даражада билимлар тизимини билиб олган бўлиши шарт* деб ҳисоблайди. У фан ва амалиёт оралиғида тамойилларни олға сурувчи, методлар ишлаб чиқувчи, уларни изчил қўллаш каби масалалар билан шуғулланувчи -алоҳида фан бўлиши керак, деб ҳисоблайди, уларсиз педагогик жараён асосланмай қолади (технология реал ўқитиш жараёни сифатида).

Айрим муаллифлар ўқитиш технологияларига фан ва санъат оралиғидаги фан деб қарайдилар, бошқалари уни лойиҳалаш билан боғлайдилар.

Шундай қилиб, бир ёндашувда ўқитиш технологиялари ўқитишнинг барча воситаларини қамраб олган қандайдир жиҳозлаш сифатида ҳам белгиланади. Унда технология ўқув жараёнини техниклаштиришни тақозо қилади.

Бошқа ёндашувда технологияга таълим амалиётини янги ёки замонавийлаштирилган билимлар билан таъминлашнинг усули сифатида қарашга имконият беради. Бунда технологияга таълимнинг илмий тамойиллари ва амалиётини татбиқ этиш сифатида қаралади.

Технология тушунчаси 60-йиллардаги Америка ва Ғарбий Европада таълимни ислоҳ қилиниши билан боғлиқ равишда кириб келди. Б.Блуи, Ж. Королл, П.Я.Гальперин, В.И.Давыдов, Н.А.Менчинская, З.И.Калмыкова, Л.И. Занков технологиялари машҳур. Ўқитишни ташкил қилишнинг технологик ёндашувлари В.П.Беспалько, Н.Ф.Талызина, Л.М.Фридман, Ю.Н.Кулюткина, Г.С.Сухобской, Т.В.Кудрявцев, А.М. Матюшкин, М.И.Махмутов каби аксарият психолог ва дидактикачиларга тааллуқлидир.

Технологик ёндашувлар таҳлили шуни кўрсатадики, аксарият ўқитиш технологиялари бўш технологияланганлиги бўйича қолиб кетмоқда. Бир қатор технологияларда назарий асослар кучайтирилган, амалий томони у қадар ойдинлаштирилмаган.

Т.А.Балло технологиянинг бир томонини, яъни ўқитишда топшириқли ёндашувни ёритади. Бошқаларида ё компьютер орқали дастурлаштирилган ўқитиш ёки ўқитишнинг муаммоли тузилмаси ажралиб туради.

Л.В. Занков, Т.Я.Гальперин, В.И.Давидов тадқиқотларида босқичли ўқитишнинг яхлит технологиялари ҳақида фикр юритилади.

1. Педагогик технологияда ҳали кўп аниқланмаган масалалар бор. бу муаммони тадқиқ этиш ўқитиш технологиясининг тушунчаси ва методологик моҳиятини аниқлаш билан боғлиқ.

Педагогик технология ўзига хос ва потенциал яратиладиган педагогик натижаларга эришиш учун педагогик тизимнинг барча ташкилий томонларига алоқадор назарий ва амалий (таълим тизими доирасида) тадқиқотлар соҳаси сифатида белгиланади.

Педагогик технология моҳиятини ёритиш учун педагог-дидактикачилар томонидан берилган таърифларга тўхталишни мақсадга мувофиқ деб топамиз.

«**Педагогик технология** – психологик ва педагогик ўғитлар йиғиндиси бўлиб, шакллар, методлар, усуллар, ўқитиш йўллари, тарбиявий воситаларнинг махсус тўпламидир. Айти замонда у педагогик жараёнинг ташкилий-методик омилини ҳам билдиради» (Б.Лихачев).

«**Педагогик технология** – ўқув жараёнини амалга оширишнинг мазмуний техникаси» (В.П. Беспалько).

«**Педагогик технология** – режалаштирилган ўқитиш натижаларига эришиш жараёни тавсифи» (И.П. Волков).

«**Технология** – ишлов бериш, ҳолатни ўзгартириш санъати, маҳорати, малакаси ва методлар йиғиндиси» (В.М. Шепель).

«**Педагогик технология** – талаба ва ўқитувчининг уларга зарур шароит яратиш орқали ўқув жараёнини лойиҳалаштириш, ташкил этиш ҳамда ўтказиш бўйича улар педагогик фаолиятининг ҳар томонлама ўйланган моделидир.»(В.М.Манахов).

«**Педагогик технология** – бу таълим шаклларини жадаллаштириш вазифасини кўзлаган ўқитиш ва билимларни ўзлаштиришнинг барча жараёнларини техника ва инсон омилларида ва уларнинг биргаликдаги ҳаракатлари воситасида яратиш, татбиқ этиш ва белгилашнинг изчил методидир» (ЮНЕСКО).

«**Педагогик технология** – педагогик мақсадларга эришишда фойдаланиладиган шахсий имкониятлар, жиҳозлар ва методологик воситаларда амалда бўлишнинг тизимли йиғиндиси ва тартибини билдиради»(М.В.Кларин).

«**Педагогик технология** – ўзида турли муаллифлар (манбалар)нинг барча таърифлари мазмунини қамраб олган мазмуний умумлашма ҳисобланади». (Г.К. Селевко).

Бу таърифлар таҳлилидан педагогик технология натижани қўлга киритиш учун таълим доирасида зарур бўлган воситалар тизимини режалаштириш ва татбиқ этиш деган хулосага келиш мумкин.

Таълим технологияси деганда таълимнинг белгиланган мақсади ва талабанинг билим даражасига кўра ўқув фаолиятини бошқаришнинг назарий лойиҳаси ва педагогик тизимнинг амалда бўлишини таъминловчи зарур воситалар тизими тушунилади.

Ўқитишнинг шахсга йўналтирилган технология бирор назария ва мақсад асосида ишлаб чиқилади. Педагогик тизимнинг амалда бўлиши, унинг мосланувчанлиги ҳамда талабанинг шахсий хусусиятлари, уларнинг технологик ва индивидуал меъёрлари билан боғланган. Бунда ушбу технологияларнинг мослашувчанлиги, уларнинг вариативлиги, талаба хатти-ҳаракатларининг босқичлилиги муҳим аҳамият касб этади.

ўқитиш технологияси сатҳида ўқув жараёнининг барча компонентлари ёритилади.

Шахсга йўналтирилган технология асосида талабаларнинг интеллектуал ва эмоционал-мотивацион ривожланиши, билим ва касбий малакалар шаклланиши, таълим жараёнига қадрият сифатида ёндашиш муносабатини таъминлаш, фаолликни ошириш, ўз-ўзини англаш ва мустақиллигини шакллантириш ётади.

Бу тадқиқотларни таҳлил қилган ҳолда ушбу таърифни бериш мумкин:

Педагогик технология таълим мақсадларига эришиш ва шахснинг ривожланишига қаратилган педагогик фаолиятни муттасил равишда ривожлантириш тизими лойиҳасидир.

Олий таълимни ислоҳ қилиш бу масалаларга илмий асосланган нуқтаи назардан ёндашишга мажбур этади. Ҳар қандай лойиҳалаш, ўқитишнинг илмий асосланган воситалари бўлгани ҳолда унинг технологиклиги ҳисобланмайди.

Лойиҳалаш методологик функция бажаради. У талабанинг психик ривожланиш қонуниятлари, ўқув жараёнининг ривожланиш хусусиятлари ва педагогик бошқаруш усуллариининг тадқиқот воситаси сифатида майдонга чиқади.

Олий ўқув юртида таълимни такомиллаштириш мақсадида педагогик мулоқотнинг янги шакллари, ахборотларнинг таркибий қисмларини қайта ишлаб чиқиш, ўқув фаолиятини бошқаришнинг янги шакллари талаб қилинади.

Технологик тараққиёт бугунги кунда ижтимоий жараёнларни кузатиб боришга қодир энг муҳим компонентлардан биридир. Педагогик таълим технологиясини яхшилаш жамият маданий савиясини ва унинг иқтисодий кудратини шакллантириш шартидир.

Ўқитиш технологияси таълимнинг фаолиятини таъминлайди, билимларни меҳнат жараёнига татбиқ этишни таъминлайди, педагогнинг онглилигини қолипга туширади, унинг жадал ҳаракат қилишига ва ҳаёт йўлига таъсир кўрсатади.

Касбий ўқитиш технологияси шахсни интизом, ирода ва ихтисосликка бўлган қизиқишни юзага келтиради. Мутахассисга бўлган ҳар томонлама талабни қаноатлантиришга қаратилган таълим технологиялари педагог ва талабанинг ҳамкорлигига тезликда мосланган психологик-педагогик шарт-шароитларни амалга оширишга йўналтиради.

Мутахассисларни касбий тайёрлаш технологик тамойили бўлажак касбига қаратилган мақсадлар, мазмун функциялари, ўқитиш методларидир. Шундан келиб чиққан ҳолда педагогик технологиялар ишлаб чиқилади.

Педагогик технологиялар таърифларига бўлган турли ёндашувлар шуни кўрсатадики, ҳақиқатдан ҳам ўқитиш технологиялари фан ва ишлаб чиқариш ҳамда ўқув-педагогик жараён оралиғидан ўрин олади. Бу касбий дидактик тайёргарлик тизимидаги билимларнинг мустақил соҳаси бўлиб, у ўқитишнинг дидактика назарияси ва амалиёти билан чамбарчас боғланган. У ўқув фаолиятини бошқариш жараёнини лойиҳалаш ва конструкциялаш функцияларини ўзида қамраб олади.

Ўқитиш технологияси таркибига ўқув жараёнини бошқаришнинг аниқ усуллари, бошқариш ва ўқитишнинг айна истиқболли тадбирлари ҳақидаги ҳам назарий, ҳам амалий билимлар киритилади. ўқув жараёнининг бориши шароитларига мос равишда уларнинг изчиллиги белгиланади.

Ўқитиш технологияси, ўқитиш назарияси, ўқитиш техникаси. Улар ўқув фаолиятини бошқариш ҳақидаги педагогик соҳалардир, улар умумлаштирилган даражасига кўра амалга оширилади.

Педагогик технология таълим истиқболининг жараёнлаштирилган аспектидир.

Ўқитиш технологиясини белгилаш – бу касбий фаолият соҳасидаги таълимий ва такомиллаштиш самарасини таъминловчи ўқув жараёнини меъёрий бошқариб туришдир.

Илмий адабиётларда **педагогик технологиянинг** уч аспекти тўғрисида фикр юритилади: *илмий, тавсифий, амалий.*

Илмий аспектда ўқитишнинг мақсади, мазмуни ва методлари илмий асосланади, педагогик жараён лойиҳалаштирилади.

Тавсифий аспектда режалаштирилган ўқитиш натижаларига эришишнинг мақсади, мазмуни, методлари ва воситаларининг иштироки асосида алгоритм жараёни ишлаб чиқилади.

Амалий аспектда педагогик технология жараёни амалга оширилади.

Таълим амалиётига нисбатан педагогик технологиянинг уч сатҳи белгиланади: *умумпедагогик, хусусий методик, локал (модул).*

Умумпедагогик технология яхлит таълим жараёнини ифода қилади.

Хусусий методик технология бир фан доирасидаги ўқув -тарбия жараёнини амалга ошириш методлари ва воситаларидан иборат бўлади.

Локал (модул) технология ўқув тарбия жараёнининг махсус бўлимларига технологияни татбиқ қилишни ифода қилади. Бу технология хусусий дидактик ва тарбиявий вазифаларни ҳал қилишга қаратилади.

Педагогикада ўқитиш технологиялари билан бирга таълимий технологиялар ҳам ўрин олган. Таълимий технологиялар мазмун-ахборот аспекти билдирса, ўқитиш технологияси жараёнга алоқадор деб ҳисобланади, яъни улар орасида ҳали ҳам аниқ фарқлар белгиланмаган.

Педагогик технология талабаларнинг тайёргарлик даражасига, уларнинг ахборотлар билан танишгашк ва амалий тайёргарлигига мосланган бўлиши лозим.

Касбий таълим тизимида ўқитиш технологиялари фундаментал ва амалий билимларнинг ўзлаштирилишини, ҳаракатларнинг рефлексивлигани акс эттиради ва ўз касбий фаолиятини шакллантиради.

Педагогик технология ўқитувчи ва талаба фаолияти билан белгиланади. Фаолиятнинг бундай турларига кўра педагогик технологиянинг тузилмаси аниқланади.

Педагогик технологиянинг тузилмаси. У концептуал асос, таълим жараёни мазмуни, технологик жараёндан иборат бўлади.

Ҳар бир педагогик технология **муайян илмий концепцияга** асосланади.

Педагогик технологиянинг **илмий концепцияси** таълим мақсадларига эришишнинг фалсафий, психологик, ижтимоий-педагогик ва дидактик асослашларни камраб олади.

Таълим жараёни мазмуни таълим жараёнининг умумий ва аниқ мақсадлари, ўқув материали мазмунидан иборат бўлади.

Технологик жараён ўқув жараёнини ташкил этиш, ўқитувчи фаолияти, талаба фаолияти, ўқув жараёнини бошқариш усуллари, ўқув жараёни диагностикасини камраб олади.

Тадқиқотчилар ҳар қандай педагогик технологияларни қаноатлантирадиган мезонларни белгилайдилар.

Изчиллик педагогик технологиянинг мезони сифатида жараённинг мантиқийлиги, педагогик технологиянинг барча қисмларининг ўзаро боғлиқлиги, яхлитлигани ўз ичига олади.

Педагогик технологиянинг мезонларидан бири **бошқарувга** асосланганлигидир. У ўқув жараёни диагностикаси, уни режалаштириш ва амалга оширишни лойиҳалаш, ундаги ўқитиш методлари ва воситалари билан ўзгартириб туришдан иборат бўлади.

Педагогик технологиянинг **самарадорлик** мезони таълим жараёнининг конкрет шароитларида олинадиган юксак натижаларни кўзда тутди.

Қайта тиклаш педагогик технологиялар мезонларидан биридир. Унда педагогик технологияларни бошқа ўқув юртлирида қўллаш имконияти тушунилади.

Шундай қилиб, олий мактабда мутахассисларнинг касбий тайёргарлиги мураккаб ва доимий ҳаракатдаги тизимни ташкил этади. Бу тизимда бўлғуси ўқитувчининг технологик тайёргарлиги алоҳида ўрин тутди. У бўлғуси педагогнинг интеллектуал ривожланиши, фаол ўқиши, ижодий шахснинг ривожланиши, тафаккурнинг касбий йўналганлигани идрок қилиш, ўқув-билиш фаолиятини ташкил этишда тадқиқий (илмий) тамойилларни амалга ошириш билан боғланган.

Бўлғуси педагогнинг технологик тайёргарлиги олий ўқув юртида педагогик технологияларни амалга оширишни талаб қилади. Олий ўқув юрти таълим жараёнида фойдаланиладиган ва кенг тарқалган педагогик технологиялар: *муаммоли ўқитиш, ўқитишнинг табақалаштирилган ва индивидуал технологияси, программалаштирилган ўқитиш технологияси, компьютар ахборот технологияси, муаллифлик технологиясидир.*

Таянч тушунчалари

Педагогик технологиялар, изчиллик, технологик жараён, илмий концепция, ўқитиш технологияси, касбий тайёргарлик.

ЎЗ-ЎЗИНИ НАЗОРАТ ҚИЛИШ УЧУН САВОЛ ВА ТОПШИРИҚЛАР.

1. Педагогик технология тушунчасига таъриф беринг.
2. Педагогик технологияларнинг классификацияси
3. Педагогик технологиялар тузилмаси нималардан иборат?
4. Технологик жараён тушунчасига таъриф беринг.

АДАБИЁТЛАР

1. Азизхужаева Н.Н Педагогик технологиялар ва педагогик маҳорат – Т., 2003 ва 2006
2. Бордовский Г.А. Извочкин В.А. Новые технологии обучения-М., 1989
3. Кларин М.В. Инновации в мировой педагогике – Рига, 1995
4. Шаталов В.Ф. Педагогическая проза – М: Педагогика, 1980

Мавзу: **Таълим технологиялари.**

1. Таълим технологиялари.
2. “Талимий технология”, “Педагогик технология”, “Ўқитиш технология” тушунчаларининг таҳлили.

Инсоният цивилизациясининг қуйи босқичларида шахсни тарбиялаш, унга таълим беришга йўналтирилган фаолият содда, жуда оддий талаблар асосида ташкил этилган бўлса, бугунги кунга келиб таълим жараёнини ташкил этишга нисбатан ўта қатий ҳамда мураккаб талаблар

қўйилмоқда. Чунончи мураккаб техника билан ишлай оладиган, ишлаб чиқариш жараёнининг моҳиятини тўлақонли англаш имкониятига эга, фавқулотда рўй берувчи вазиятларда ҳам юзага келган муаммоларни ижобий ҳал этувчималакали мутахасисни тайёрлашга бўлган ижтимоий эҳтиёж таълим жараёнини технологик ёндошув асосида ташкил этишни тақазо этмоқда.

Шу боис ижтимоий тараққиёт билан узвий алоқадорликда ривожланиб бораётган педогогика фанининг вазифалари доираси кенгайиб бормоқда. Табиий равишда замонавий фан-техника ютуқларидан самарали фойдалана олиш мазкур фан олдига ҳам қўйилгандир.

Айни вақтда Республика ижтимоий ҳаётига шиддатли тезликда ахборотлар оқими кириб келмоқда ва кенг қўламни қамраб олмоқда. Ахборотларни тезкор суратда қабул қилиб олиш, уларни таҳлил этиш, қайта ишлаш, назарий жиҳатдан умумлаштириш, ҳулосалаш ҳамда ўқувчига етказиб беришни йўлга қўйиш таълим тизими олдида турган долзарб муаммолардан бири ҳисобланади. Таълим-тарбия жараёнига педогогик технологияни тадбиқ этиш юқорида қайд этилган долзарб муаммоларни ижобий ҳал этиган хизмат қилади.

Таълим тизимини технологиялаштириш ғояси ўтган асрнинг бошларида Ғарбий Европа ҳамда АҚШда таълим тизимини ислох қилиш, таълим самарадорлигини ошириш, шахснинг ижтимоилашувини таъминлаш учун муайян шар-шароитни яратиш борасидаги ижтимоий ҳаракат юзага келган даврда илк бора ўртага ташланди. Мазкур ғоя 30 йилларда таълим жараёнига “педогогик техника” (таълим техникаси) тушунчасини олиб кирилиши билан асосланди. Ушбу даврларда яратилган махсус адабиётларда “педогогик (таълим) техника (си)” тушунчаси “ўқув машғулотларини аниқ ва самарали ташкил этишга кўмаклашувчи усул ва воситалар йиғиндиси” тарзида талқин этилди ҳамда ўқув жараёнига ўқув ва лаборатория жихозларининг олиб кирилиши, улардан самарали, унумли фойдаланиш, материал мазмунини кўрсатмалли қуроллар ёрдамида тушунтириш каби ҳолатлар таълим самарадорлигини оширишга ёрдам берувчи етакчи омиллардир дея боҳоланади.

20 асрнинг 50 йилларида таълим жараёнида техник воситаларни қўллаш “ таълим технологияси” йўналишини белгилаб берувчи омил дея этироф этилади, асосий этибор ўқувчилар аудиториясини кенгайтириш техник воситалардан фойдаланиш эвазига амалга оширилиши, техник воситаларни имкониятларини янада такомиллаштириш, уларни ахборот сиҳимини кенгайтириш, ахборотларни узатиш хизматини сифатли ташкил этиш, таълим олишни индивидуаллаштириш каби масалаларга қаратилади. Бу борада олиб борилган тадқиқотларнинг объекти, таянч нуқтаси сифатида техник воситалар имкониятлари, уларни такомиллаштириш жараёни қабул қилинди, шунингдек, ўқув жараёни “технологиялаштириш”нинг ташкилий жиҳатларини ўрганишга алоҳида урғу берилди.

60 йилларнинг бошларида таълимни дастурлаш асосида таълим жараёнини ташкил этиш “технология” тушунчасининг моҳиятини очиб берувчи омил сифатида кўрина бошланди. Дастурий таълим ўқувчиларга муайян билимларни алоҳида қисм холида эмас, балки изчил, яхлит тарзда беришни назарда тутди. Таълим жараёнининг яхлит, мақбул дастурига мувофиқ ташкил этиш таклифи илк бора АҚШда фаолият юрита бошлаган “дастурий таълим ва ўргатувчи машиналар бўйича бирлашган Қўмита” томонидан илгари сурилган. Дастурий таълим ўзида таълим мақсадлари, уларни ўзгартириш ва боҳолашнинг мос равишдаги мезонлари ҳамда таълим муҳитининг аниқ тавсифини қамраб олади. (1. жадвал)

(кўрсатилади.)

Таълим жараёнини технологиялаштириш назариясининг шаклланиши узوي муддатли вақт оралиғида кечди. Қатор мамлакатларда таълим технологияси ва унинг муаммоларини тадқиқ этишга алоҳида этибор қаратилади. Таълим технологияси муаммоларини тадқиқ этувчи ташкилотлар тузулди, махсус журналлар нашр этилди. (2. жадвал):

“Таълим технологияси” назариясининг шаклланиш босқичлари. (1. жадвал)

№	БОСҚИЧЛАР	ЙИЛЛАР	ТАЪЛИМ ТЕХНОЛОГИЯСИ--ТТ
1	1-БОСҚИЧ	XX аснинг 30 йиллари	Т Т- ўқув машғулотларини аниқ ва самарали ташкил этишда кўмаклашувчи усул ва воситалар еғиндиси(пед технология)

2	2-БОСҚИЧ	XX асрнинг 50 йиллари	Т Т—Пед тех.+жараёнида техни воситаларни (ТВ қўллаш, уларнинг имкониятларини такомиллаштириш ахборот сиғимини кенгайтириш ахборотларни узатиш хизматини сифатли ташкил этиш, ўқувчи фаолиятини индивидуаллаштириш.
3	3-БОСҚИЧ	XX асрнинг 60- йиллари	ТТ=пед тех. + ТВ + дастурий таълим (ДТ). Дастурий таълим-таълим мақсадларини аниқланиши, таълим жараёнини умумий лоихалаш, ўқувчилар томонидан назарий билимларни ўзлаштирилиши эхтимоилини олдиндан ташхислаш, таълим жараёнини самарадорлигини аниқлаш, мақсадинин натижаланганлигини ўрганиш, фаолият натижаларини тахлил этиш.
ТТ = пед.тех + ТВ + ДТ			

Таълим технологияси муаммоларини тадқиқ этувчи ташкилотлар ҳамда илмий журналлар.
(2 жадвал)

Мамлакатлар	Ташкилот номи	Таш.топ. йил	Журнал номи	Нашр эт. й
АҚШ	Таълим коммуникацияси Асоциаси	1971	“Таълим технологияси”	1961
Англия	Педагогик таълим Миллий Кенгаши	1967	“Таълим технологияси ва дастурли таълим”	1964
			“Таълим технологияси”	1970
Япония	4 номда илмий жамиятлар фаолият олиб бормоқда	1965-70	“Таълим технологияси”	1965
			“Таълим технологияси соҳасидаги тадқиқотлар”	1965
Италия			“Таълим технологияси”	1971

Юқорида номлари келтирилган ташкилот ҳамда илмий журналлар фаолиятининг асосий мазмуни таълим технологияси муаммолари бўйича олиб борилаётган илмий тадқиқотлар ғоялари ва натижаларини умумлаштириб, тахлил этиб бориш, шунингдек, ушбу тадқиқотлар натижаларининг тахлили асосида муайян тавсияларни ишлаб чиқиш, энг самарали тадқиқотларни оммалаштиришдан иборатдир. Таълим технологиясининг моҳияти, унинг ютуқлари билан таълим соҳаси ходимларини хабардор этиб бориш, уларнинг бу борадаги малакаларини оширишга йўналтирилган фаолиятни ташкил этиш ҳамда таълим технологияси муаммоларини тадқиқ этувчи ташкилотлар зиммасидадир.

Ривожланган мамлакатларда таълим технологияси борасида катта тажрибалар тўпланган бўлиб, айти вақтда улардан самарали фойдаланиб келинмоқда. Ўзбекистон Республикасида ҳам бу борада муайян тажрибалар тўпланаётган бўлсада, бироқ бир қатор муаммолар ҳам мавжуд. (2- шакл): (кўрсатилади.)

Мазкур муаммоларни ижобий ҳал этилиши таълим-тарбия жараёнларида муайян самарадорликка эришиш билан бир қаторда баркамол шахс ва малакали мутахасисни тарбиялашга имкон беради

Республика таълим муассасалари фаолиятига педагогик технологияларни жорий этиш муаммолари. (2. шакл)

йўналтирилган педагогик фаолият усулларининг маълум тартибга солинган тўплами сифатида акс этади. Бу ўринда таълим мақсадларининг белгиланиши (кимга ва нима учун?), мазмунни танлаш ва ишлаб чиқиш (нима?), таълим жараёнларини ташкил қилиш (қандай?), таълим метод ва воситаларининг белгиланиши (нималар ёрдамида?), шунингдек, ўқитувчиларнинг малака даражаси (ким?), эришилган натижаларни баҳолаш методи (қандай йўл билан?) инobatга олиш

лозим. Келтирилган мезонларнинг мажмуавий тарзда қўлланиши ўқув жараёнининг моҳияти ва технологиясини белгилаб беради.

Педогогик вазифани белгилашда қуйидагиларни инобатга олиш мақсадга мувофиқдир:

--таълим мақсадларини ҳал этиш асосида ўқув предмети мазмунини аниқлаш;

--ўқув предмети ахборот тузилмасини ишлаб чиқиш ва уни ўқув унсурлари тизими кўринишида ифодалаш;

--ўқувчиларнинг ўқув унсурларини ўзлаштириш даражаларини аввалдан белгилаш;

--ўқувчиларнинг дастлабки билим даражасини аниқлаш (бу кўрсаткич ўқув предметининг мазмуни асосланадиган ўқув материални ўзлаштирганлик даражасидан келиб чиқади);

--моддий база ҳамда таълимнинг ташкилий шаклларига қўйилган чегараларни белгилаш.

Педогогик вазифаларни ҳал этилишини таъминловчи ўқитиш технологиясини лоиҳалашга қаратилган ўқитувчи фаолияти таълимнинг метод, шакл ва воситаларини шакллантириш билан белгиланади. Бошқача қилиб айтганда, педогог фаолияти ута асосий омил билан тавсифланади: бошқариш тури, ахборот алмашишжараёнининг тури, ахборотни узатиш воситаларининг типлари ва билиш фаолиятини боқариш.

Ўқитиш жараёнига фаолият нуқтаи назаридан ёндошиш канцепциясига асосланиб, уни ташкил этишнинг қуйидаги мантиқий кетма-кетлигини асослаш мумкин. Дастлаб ўқув материали мазмунининг тавсифи, уни ўрганишдан кўзланган мақсад (ўзлаштириш даражалари), шунингдек, педогогик вазифанинг қўйилиш шартлари таҳлил этилади. Сўнгра ўқитишнинг мос равишдаги методлари ҳамда ўқувчиларнинг билиш фаолиятининг бошқариш тизими ишлаб чиқилади. Шу асосда ўқитиш воситаларининг рўйхати тузилди. Ушбу усул билан ҳосил қилинган метод ва таълим воситаларининг яхлит тизими ташкилий шакллар билан уйғунлаштирилди, яъни муайян технология ишлаб чиқилди.

Умумлашган педогогик технологиялар маълум психо-педогогик асосларда қурилган “синтетик назария” сифатида қаралади.

Бугунги кунда педогогик технологиялар тадбиқий асосини шахсий фаолиятли ёндошув, танқидий-ижодий, фикрлаш муаммоларни ҳал этиш, қарор қабул қилиш ва жамоада ҳамкорликни қарор тотиришга оид педогогик технологияларни ишлаб чиқиш эҳтиёжи юзага келмоқда. Айтиш мумкин таълим муассасалари амалиётида қуйидаги педогогик технологиялардан самарали фойдаланилмоқда. (3-жадвал) (кўрсатилади.)

Шундай қилиб, аввалдан лоиҳалаштирилган таълим-тарбия жараёнининг педогогик технологияси ўзида методлар тизими, мақсад, шакл, воситалари, ўқитувчи ва ўқувчиларнинг биргаликда фаолият кўрсатиш имкониятлари ҳамда якуний натижаларга эришиш борасидаги мажмуани мужассамлаштиради.

Педогогик технология турлари 3-жадвал

Пед.тех турлари	Мақсади	Моҳияти	Механизми
Муаммоли таълим	Ўқувчиларнинг билиш фаоллиги ва ижодий мустақиллигини ошириш	Ўқувчиларга кетма-ке ва мақсадли равишда уларда билимларни ўзлаштириш борасидаги фаолликни юзага келтиришга хизмат қилувчи масалаларни бериб бориш	Тадқиқотчилик методлари, билиш фаолиятига йўналтирилган масалаларни ечиш
Мужассамлаш Тирилган ўқитиш	Шахсни ҳи қилиш хусусиятларига максимал даражада яқинлаштирилган таълим жараёнини тузулмасини яратиш	Машғулотларни блокларга бириктириш хисобига фанларни чуқур ўзлаштиришга эришиш	Ўқувчилар иш қобилияти динамикасини ҳисобга олувчи таълим методлари

Модулли таълим	Таълим мазмунини шахс индивидуал эҳтиёжлари ва унинг базавий тайёрлиги даражасига мувофиқлаштириш	Ўқувчиларни индивидуал ўқув дастури асосида мустақил ишлашлари	Муаммоли ёндошувни амалга оширишнинг индивидуал мароми
Ривожлан-Тирувчи таълим	Шахс ва унинг қобилиятларини ривожлантириш	Ўқув жараёнини шахс потенциал имкониятлари ва уларни амалга оширишга йўналтириш	Ўқувчилар фаолиятини турли соҳаларга йўналтириш
Дифференциал таълим	Ўқувчиларни лаёқати, қизиқиш ва қобилиятини аниқлаш учун қулай шароитларни яратиш	Турли ўзлаштириш даражалари бўйича мажбурий меъёр(стандарт)дан кам бўлмаган хажмдаги дастур материални ўзлаштириш	Индивидуал таълим методи.
Фаол (мажмуавий) ўқитиш	Ўқувчилар фаоллигини ташкиллаштириш	Бўлажак касбий фаолиятни предметли ва ижтимоий мазмунини моделлаштириш	Фаол ўқитиш методлари
Ўйин технологиялари	Билим, кўникма ва малакаларни ўзлаштиришнинг шахсий фаолият тавсифида бўлишини таъминлаш	Ўқув ахборотларини қайта ишлаш ва ўзлаштиришга йўналтирилган мустақил билиш фаолияти	Ўқувчиларни ижодий фаолиятга жал этишнинг ўйин методлари.

Таянч тушунчалар

Таълим технологиялари, дифференциал таълим, таълим тизими, педагогик технология, ўқитиш технологиялари, модулли таълим.

ЎЗ-ЎЗИНИ НАЗОРАТ ҚИЛИШ УЧУН САВОЛ ВА ТОПШИРИҚЛАР.

1. Таълим технологияси тушунчасига таъриф беринг.
2. Ўқитиш технологиялари ҳақида нималар биласиз?
3. Таълим технологиялари, педагогик технология, ўқитиш технологиялари тушунчаларини фарқлаб беринг.

АДАБИЁТЛАР

1. Ўзбекистон Республикаси таълим тўғрисидаги қонуни. – Тошкент: Шарқ 1997йил.
2. Бордовский Г.А. , Извочкин В.А.: Новый технологии: обучения – М., 1967
3. Кудрявцев П.О Проблемное обучение: истоки и сущность – Знание: 1991
4. Селевко Г. К. Современный образовательные технологии: Учебное пособие. – М.: народной образование, 1998.
5. Юдин В.В. Педагогическая технология – Ярославль, 1997

Мавзу: **Муаммоли ўқитиш технологияси**

Режа

1. Муаммоли таълим моҳияти
2. Муаммоли вазият.
3. Муаммоли таълим шартлари.
4. Муаммоли таълимнинг асосий методлари.

Муаммоли ўқитиш бу такомиллашган ўқитиш технологиясидир. Ҳозирги олий мактабдаги самарадор ўқитиш технологияси - бу муаммоли ўқитишдир. Унинг вазифаси фаол билиш жараёнига ундаш ва тафаккурда илмий-тадқиқот услубини шакллантиришдир. Муаммоли ўқитиш ижодий, фаол шахс тарбияси мақсадларига мос келади.

Муаммоли ўқитиш жараёнида талабанинг мустақиллиги ўқитишни репродуктив шаклларига нисбатан тобора ўсиб боради.

Ҳозирги педагогикага оид адабиётларда муаммоли ўқитишнинг турли таъриф ва тавсифлар бор. Бизнингча, нисбатан тўлиқ ва аниқ таъриф М.И.Махмудова томонидан берилган бўлиб, унда муаммоли ўқитиш мантиқий фикрлар тадбирлари (таҳлил, умумлаштириш) ҳисобга олинган ўргатиш ва дарс бериш усулларини қўллаш қоидалари ва талабаларнинг тадқиқот фаолиятлари қонуниятларининг (муаммоли вазият, билишга бўлган қизиқиш ва талаб...) тизими сифатида изоҳланади.

Муаммоли ўқитишнинг моҳиятини ўқитувчи томонидан талабаларнинг ўқув ишларида муаммоли вазиятни вужудга келтириш ва ўқув вазифаларини, муаммоларини ва саволларини ҳал қилиш орқали янги билимларни ўзлаштириш бўйича уларнинг билиш фаолиятини бошқариш ташкил атади. Бу эса билимларни ўзлаштиришнинг илмий-тадқиқот усулини юзага келтиради.

Маълумки, ўқитишнинг ҳар қандай асосида инсон фаолиятининг муайян қонуниятлари, шахс ривожини ва улар негизида шаклланган педагогик фаннинг тамойиллари ва қоидалари ётади. Инсоннинг билиш фаолияти жарасни мантиқий билиш зиддиятларини ҳал қилишда объектив қонуниятлари дидактик тамойилларга таянади. Ўқитишнинг ҳозирги жарасни таҳлили психолог ва педагогларнинг фикрлаш муаммоли вазият, қўйилган хайрат ва маҳлиё бўлишдан бошланади, деган хулосалари ҳақиқатга яқин эканлигини кўрсатади. Ўқитиш шароитида инсоннинг ўша психик, эмоционал «ҳиссий ҳолати унга фикрлаш ва ақлий ишлаш учун ўзига хос туртки вазифасини бажаради.

Муаммоли вазият муайян педагогик «воситаларда мақсадга мувофиқ ташкил этиладиган ўзига хос ўқитиш шароитида юзага келади. Шунингдек, ўрганилган мавзулар хусусиятларидан келиб чиқиб, бундай вазиятларни яратишнинг махсус усулларини ишлаб чиқиш зарур. Шундай қилиб, ўқитишда муаммоли вазият шунчаки «фикр йўлидаги қўйилмаган тўсик» билан боғланган ақлий машаққат ҳолати эмас. *У билиш мақсадлари махсус тақозо қилган ақлий таранглик ҳолатидир. Бундай вазият негизида аввал ўзлаштирилган билим излари аа янги юзага келган вазифани ҳал қилиш учун ақлий ва амалий ҳаракат усуллари ётади.* Бунда ҳар қандай машаққат муаммоли вазият билан боғлиқ бўла бермаслигини таъкидлаш ўринли бўлади. Янги билимлар аввалги билимлар билан боғланмаса, ақлий машаққат муаммоли бўлмайди. Бундай машаққат ақлий изланишни кафолатламайди. *Муаммоли вазият* ҳар қандай фикрлаш машаққатларидан фарқ қилиб, унда талаба машаққат талаб қилган объект (тушунча, факт)нинг унга аввал ва айни вақтда маълум бўлган вазифа, масала бўйича ички, яширин алоқаларини англаб етади.

Шундан қилиб, *муаммони ҳосиятининг* моҳияти шундаки, у талаба таниш бўлган маълумотлар ва янги фактлар, ҳодисалар (қайсики, уларни тушуниши ва тушунтириш учун аввалги билимлар камлик қилади) уртасидаги зиддиятдир. Зиддият билимларни ижодий ўзлаштириш учун ҳаракатлантирувчи кучдир.

Муаммоли вазиятнинг белгилари қуйидагилар:

- *талабага нотаниш фактнинг мавжуд бўлиши;*
- *вазифаларни бажариш учун талабага берилмаган кўрсатмалар, юзага келган билиш машаққатини ҳал қилишда уларнинг шахсий манфаатдолиги.*

Муаммоли вазиятдан чиқа олиш ҳамма вақт муаммони, яъни номаълум эканлигини, унинг нутқий ифодаси ва ечимини англаш билан боғланган.

Муаммоли вазиятнинг фикрий таҳлил қиладиган бўлсак, мустақил ақлий фаолиятидир. У талабани интеллектуал машаққат келтириб чиқарган сабабларни тушунишга, унга кириш, муаммони сўз билан ифодалаш, яъни фаол фикр юритишни белгилашга олиб келади. Бу уринда изчиллик ёрқин кўринади аввало муаммоли вазият юзага келади, сўнг ўқув муаммоси шаклланади.

Ўқитиш амалиётида бошқа вариант - ўша муаммо ташқи кўринишда муаммоли вазият юзага келишса мунофик келгандай бўладиган вариант ҳам учрайди. Фақрлар, лукмалар назарай қоидалар зиддияглари шаклидаги саволлар кўринишидаги муаммони ифодаси одатда «нимага» саволига жавоб бўладиган муаммоли вазиятнинг мавжудлигини акс эттиради.

Муаммо уч таркибий қисмдан иборат: маълум (берилган вазифа асосида), номаълум (уларни топиш янги билимларни шакллантиришга олиб келади) ва аввалги билимлар (талабалар тажрибаси). Улар номаълумни топишга йўналган қидирув ишларини амалга ошириш учун зарурдир. Аввало талабага номаълум бўлган ўқув муаммоси вазифаси белгиланади ва бунда унинг бажарилиш усуллари ҳамда натижаси ҳам номаълум бўлади, лекин талабалар ўзларидаги аввал эгалланган билим ва кўникмаларга асосланиб туриб кутилган натижа ёки ечилиш йўлини излашга тушади.

Шундай қилиб, талабалар биладиган вазифа ва унинг мустақил хал қилиниш усули ўқув муаммоси бўла олмайди, иккинчидан, бирор вазифанинг счилиш усуллари ва уни излаш воситаларини билишмаса ҳам ўқув муаммоси бўла олмайди.

Ўқув муаммосининг муҳим белгилари қуйидагилар:

- *янги билимларни шакллантиришга олиб келадиган номаълумнинг булиши;*
- *талабаларда номаълумни топиш йўлида талантни амалга ошириш учун зарур бўлган муайян билим захирасининг бўлиши.*

Ўқув муаммосини счиш жараёнда талабалар ақлий фаолиятининг муҳим босқичи унинг ечилиш усулини ўйлаб тониш ёки гипотеза қилиш ҳамда уни асослашдир.

Ўқув муаммоси муаммоли саволлар билан изчил ривожлантириб борилади ва бунда ҳар бир савол уни ҳал қилинишида бир босқич бўлиб хизмат қилади.

Муаммонинг таркибий қисмлари, маълум ва номаълумнинг ўзаро муносабати характери билимга бўлган эҳтиёжни келтириб чиқаради ва фаол билишга бўлган изланишга ундайди.

Таъкидлаш жоизки, муаммоли ўқитишнинг зарурий шарти талабаларда унинг натижасини излаш жараёнига бўлган ижобий муносабатни вужудга келтириш ҳисобланади.

Талабаларнинг муаммоли ўқитишдаги ижодий ва қидирув билиш фаолияти муаммоли вазият пайдо қилинганда талабалар машғулотда *муаммони ифодишиб беришдан* иборат бўлади, яъни билишдаги қийинчиликларнинг пайдо бўлиши моҳиятини (яъни ушбу дамда унга нима маълум бўлса) сўз билан ифодалаб беради, сўнгра муаммонинг ечилиш усуллари қидиради ва бунда турли тахминларни олға суради, талабалар ҳақиқий деб топган тахминлардан бирини фараз сифатида асос қилиб олади ва уни исботлайди, изланиш муаммо ёки вазифа бажарилгандан сўнг тугалланади.

Шахс билиш фаолиятининг изланиш даврини махсус схемаларда ифодалаш мумкин: *муаммоли вазият - ўқув муаммоси - ўқув муаммосини ечиш учун изланиш - муаммонинг ечилиши.*

Муаммоли ўқитиш машғулотларини ташкил этиш ва ўтказишнинг муҳим томони шундаки, бунда ўқитувчи унинг ҳам таълимий, ҳам тарбиявий функциясини яхши англаб олган бўлиши талаб қилинади. Ўқитувчи ҳеч қачон талабаларга тайёр ҳақиқатни (ечимни) бериши керак эмас, балки уларга билимларни олишга туртки бериши, машғулотларда ва ҳаёт фаолиятларида зарур бўлган ахборот, воқеа, вақт ва ҳодисаларни онгида қайта ишлашларига ёрдам бериши лозим бўлади.

Муаммоли ўқитиш билимларни онгли ва мустақам ўзлаштириш, атроф-муҳитга ўзининг фаол муносабатини белгилаб олишда талабалар билиш фаолиятини жонлантиришда катта имкониятларга эга.

Муаммоли ўқитишда ўқитувчи талабаларнинг билиш фаолиятини ташкил этади, шундагина талабалар фанларни таҳлил қилиш асосида мустақил равишда интеллектуал машаққатларни ҳал қилиш, хулоса чиқариш ва умумлаштириш, қонуниятларни шакллантириш, кўлга киритилган билимларни янги вазиятга татбиқ этишга интилади.

Айрим ҳолларда ўқитувчи талабаларда нафақат кизиқши уйғотиши керак, балки ўқув муаммосини ўзи ҳал қилиб қўймаслиги ва бошқа ҳолларда талабаларнинг ўқув муаммосини

ечишдага мустақил ишларига раҳбарлик қилиш лозим, натижада талабаларда билимларга мустақил эришиш қобилияти шаклланади ҳамда гипотеза қўйиш ва уни исботлаш орқали янги ақлий ҳаракат усуллари топади, билимларни бир муаммодан бошқа кўчириш кўникмасини ҳосил қилади, диққат ва тасаввурлари ривожланади. Талабалар муаммоли ўқитиш жараёнида муаммоли вазиятда ўқув материалларини идрок қилиш орқали билим ва ақлий ҳаракат усуллари ўзлаштирар экан, ўрганилганларни мустақил таҳлил қилар экан, гипотезалар қўйиш ва уларни исботлаш орқали ўқув муаммоларини шакллантирар экан, унда талабаларнинг интеллектуал фаоллиги таъминланади.

Шундай қилиб, муаммоли ўқитишнинг вашифаси талабалар томонидан билимлар тизими ва ақлий ҳамда амалий фаолиятлари усуллари самарали ўзлаштиришга ҳамкорлик қилиш, уларда янги вазиятда олинган билимларни ижодий қўллаш малакасини ҳосил қилиш, билиш мустақилини ўқув ва тарбия муаммоларини ҳал қилишидир.

Ўқув жараёнининг амалий таҳлили муаммоси ўқитишнинг ўзига хослигини белгилаш имкониятини очади. Муаммоли ўқитишнинг моҳияти таълим олувчи томонидан ўзлаштирилиши лозим бўлган ахборотларни ўқитувчининг махсус ташкил қилишидан иборатдир.

Муаммоли ўқитишни ташкил этишнинг биринчи шарти ўқув ахборотларининг такомиллашиб бориши гизимидир.

Муаммоли ўқитишнинг иккинчи шартида муаммоли ўқитиш амалга оширилади ва унда ахборотнинг ўқув вазифасига ўтказилиши вақтида уни ечиш усулини танлаш имконияти кўзда тутилади.

Муаммоли ўқитишнинг учинчи шарти таълим олувчининг субъектин мавқеи, уларнинг билиш мақсадларини англаб етиши ва қарор қабул қилиши, масалани ҳал қилиш ва натижани қўлга киритиш учун ўзларининг ихтиёрида бўлган воситаларни баҳолай билишидир.

Муаммоли ўқитишга асосланган ўқув машғулотларини ўтказиш методикаси унда қўлланилган методларни асослаб беришни талаб қилади. Бунда: ижодий, қисман-ижодий эвристик, ахборотларни муаммоли баён қилиш, ахборотни муаммоли бошлаш орқали баён қилиш асосий методлар ҳисобланади.

Ижодий метод таълим олувчининг ижодий мустақиллигини тўла амалга оширади. Унда талаба ўқитувчининг берган вазифасини бажаради, айна вақтда ўзлари ҳам ўқув муаммосини шакллантиради, ўзлари мустақил гипотезани ечишга ҳаракат қиладилар, излаишни амалга оширади ва проиард натижага эришадилар. Шу тариқа ижод методи қўллаш билан талабалар фаолияти олимларнинг илмий-тадқиқот фаолиятига яқинлашади. Ўқитувчи фақат талабаларнинг илмий изланишларига умумий раҳбарлик қилади, вазифалар эса уларнинг мустақил ўқув-билиш хатти-ҳаракатларининг тўла даврийлигини кўзда тутуди: ё таҳлилгача ахоороглар ишилади ёки ечилишига қадар ўқув муаммоси қўйилади ҳамда ечимлар текшириб кўрилади ва янги билимлар жорий қилинади.

Ижодий методдан ўрганилаётган курснинг умумий асосларини қамраб олган энг муҳим мавзуларни ўқишда фойдаланиш тавсия қилинади. Бу эса бошқа барча материалларнинг тобора онгли ўзлаштирилишига олиб келиши лозим. Шунингдек, бундай методда машғулот ўтказиш учун ўқитувчи танланган бўлим ёки мавзу талабаларнинг идрок қилишларига қулай бўлишини назарда тутиши лозим бўлади.

Ижодий метод таълим олувчидаги узок вақтни ва махсус шароит яратилишини талаб қилади.

Талабаларнинг ижодий ишлари шаклий жиҳатдан ранг-барангдир. Улар маъруза матнини тайёрлаш ва семинарга тайёргарлик кўриш, у ёки бу масаланинг назарий

латини (адабиётлар билан бирма-бир ишлаш, ҳужжатларни архивдан ўрганиш) ўрганиш, кўрғазмали қуроллар, дидактик материаллар тайёрлаш ва бошқалардир.

Қисман ижодий метод мураккаб муаммони бўлакларга ажратиб, унинг қулай масалаларини босқичма-босқич аниқлаб олишда қўлланади ва унда ҳал қилинган ҳар бир босқич (қадам) масаланинг кейинги босқичини ечишда асос бўлиб хизмат қилади. Бунда талабалар ўқув муаммосининг қўйилишида, гипотезани таҳми қилиш ва исботлашда фаол киришадилар. Уларнинг фаолияти репродуктив ва ижодий унсурларини ўзида қамраб олади. Бунда ўқитишнинг қидирув (изланиш) суҳбат, талабаларнинг жавоблари ва тўлдиришларига қўшимча қилган ҳолда ўқитувчининг фактларини қузатиш ва умумлаштириш усуллари

қўлланади. Бу ҳолларда талабаларнинг репродуктив ва қидирув (изланиш) фаолиятининг мунофқлигига муҳмм аҳамият касб этади. Улар бирор босқпчдаги ўқув муаммосининг мустақил ҳал қилишдан то улардан аксарияти ечилгунга қадар кучли ўзгариб туриши мумкнн.

Машгулотларда ижодий суҳбатни қўллаш мақсадга мувофиқ топилади. Талабалар бундай суҳбат жараёнида ўзларида аввалдан мавжуд бўлган билимлари, ижодий фаолияти тажрибасига асосланган ҳолда ўқитувчи раҳбарлигида муаммони излайди ва мустақил равишда унинг ечимини топадилар. Талабалар ўз ташаббуслари билан саволларга жавоб берадилар ёки ўз чиқишларида турли мулоҳазаларни билдирадилар, муаммонинг ечилишидаги ўз вариантларини илгари сурадилар, ҳодисалар ўртасидаги ранг-баранг, алоқаларар борасида баҳслашадилар, бошқаларнинг фикрига танқидий муносабат билдирадилар. Бу жараёнида ўқитувчининг талабаларга ёрдам бериш даражаси уларнинг машгулотларга тайёргарлик кўриш даражасига боғлиқ бўлади.

Ижодий суҳбатга тайёрлашда ўқитувчининг унга ўта масъулият билан ёндошиши талаб қилинади. Ўқитувчи бундай суҳбатга олдиндан жиддий тайёргарлик кўриши лозим: аввалдан шундай саволлар ўйлаб топиши кераккн, улар талабанинг у ёки бу ҳодсанинг моҳиятини англаб етиш ва унинг счилнш йўллари башорат кила олсин. Ўқитувчи талабаларнинг умуман муаммони счиш учун етарли даражада тайёргарлик кўриб келмаслигини ҳам кўзда тутиши ва бундай вақтда содда ва мураккаблаштириб борувчи қўшимча саволларни тайёрлаб қўйиши лозим, бундай саволлар орқали талабалар ижодий ҳал қилиши шарт бўлган вазифаларни қисмларга ажратпш ҳам зарур бўлади, яъни муаммо кичик муаммоларга бўлинади ва муаммоли вазифа ечилади. Ўқитувчи бундай вазиятда вазминлигини сақлаши, талабаларга тезроқ ёрдам бериш, камчилигинн тузатиш ва янглиш фикр билдирганларга танбех беришга шошилмаслиги, балки қўшимча саволлар билан ўзларининг хатосини англашга ва тўғри қарор қабул қилишга эришиш мақсадга мувофиқдир.

Ижодий суҳбат давомида камроқ тайёргарлик кўрган, жонли фикр олишувларда, шунингдек, индамасликни хуш кўрадиган талабаларга алоҳида аҳамият бериш лозим. Бундай талабаларнинг ҳулқларини кўзда тутган ҳолда улардан ҳам «нидо чиқиши»га эришиш мақсадида улар учун ҳам аввалдан саволлар тайёрлаб қўйиш маъқул бўлади.

Ижодий характердаги суҳбат ўқув-тадқиқот ишларининг зарурий босқичи ҳисобланади. Унда талабаларнинг ўзида тадқиқот ишлари унсурлари мавжуд бўлган қисман-ижодий фаолиятнинг бажарилишини талаб қиладиган муаммоли характердаги мантиқий масалалар диққатни жалб қиладди.

Материални муаммоли баён қилиш. Бунда ижод ўқитувчи томонидан амалга оширилади ва тобора фаоллаштириб борилади. Ўқитувчи янги материални баён қилишда унинг ечилишини ўзи таъминлайди. Бунда ўқитувчи зиддиятларни таъкидлайди, уни барчага эшиттириб муҳокама қиладди, ўз мулоҳазаларини билдиради, ҳақиқатни фактлар, мантиқий исботлар тизми ёрдамида асослайди. Ўқитувчи бу тадбирларни муваффақиятли амалга ошира олса, талабалар унинг фикрлари боришига диққат билан қўшилиб боради, муаммоларнинг ечилиш оқимида қўшилиб кетади, бирга фикр юритади, бирга ҳаяжонланади, шу тариқа машгулотнинг қатнашчисига айланади. Бунда ўқитувчи талабанинг билиш жараёнини саволлар бериш, саволга савол бериш йўли билан бошқаради ва шу орқали аудиториядаги ўрганилаётган материаллар бўйича зиддиятларга диққатни жалб қиладди ва талабаларни ўйлаб фикр юритишга мажбур қиладди. Ўқитувчи тушунилмаган саволни ҳал қилишдан олдиноқ талабалар ўзларича ўз жавобларини тайёрлаб қўядилар ва уни маълум муддат ўтгач ўқитувчининг фикри ва хулосаси билан таққослайдилар.

Материални муаммоли баён қилиш ахборотни баён қилишдан тубдан фарқ қиладди, чунки унда у ёки бу ҳодисанинг белгилари, хоссалари, тушунчалари, қоидалари шунчаки тасвирлаб берилади, тайёр хулосалар баён қилинади.

Ўқув ахборотларининг муаммоли баёни методидан фойдаланишнинг бошқа варианты фан таракқиёти тарихидаги у ски бу қонуннинг олимлар томонидан кашф этилиши йўлини ёритиб бериш бўлиши ҳам мумкин.

Ўқув жараёнида кенг тарқалган методлардан бири - *шартли равишда ўқув ахборотларининг баёнини муаммоли бошлаш* дсб номланадиган методдир. Материални муаммоли баён қилиш мтодидан бу метод муаммоли кам фақат материални баён қилиш бошидагина яратилиши

билангина фарқланади. Кейинчалик материал ахборот усулида баён қилинади. Албатта, бу метод юқорида талабаинг ижодий излаиши фаолияти, айниқса, ижодий методида кўринган кўникмаларни ҳосил қилишга имконият бермайди, лекин талабаларнинг машгулот ибтидосида олган илхомлари барча материални фаол идрок қилишга, унга юқори қизиқиш уйғотишга бевосита туртки беради. Юқоридаги барча методлар орасида бу метод ўзининг оддийлиги билан ажралиб туради.

Муаммоли вазиятни ташкил қилишда қуйидаги эҳтимол кўринган дидактик мақсадларни ҳисобга олиш зарур: ўқув материалига талабалар диққатини жалб қилиш, уларнинг билишга бўлган қизиқишини уйғотиш, талабаларнинг билиш фаолиятини жонлантириш, уларни интеллектуал зўриқиш машаққатларига олиб келиш, талабалар томонидан эгалланган ҳозирги билим, малака ва кўникмалар келажакда юзага келадиган билишга бўлган талабларини қондира олмаслигини кўрсата билиш, талабаларга ўқув муаммоларини таҳлил қилишга, унинг ечилишидаги энг рационал йўллари аниқлашда ёрдам бериш керак.

Ўқув жараёнидаги муаммоли вазиятнинг бир неча турлари фарқланади:

1. Талабалар кўйилган вазифанинг ечилиш усулини билмайдилар, муаммоли саволга жавоб беролмайдштр.

2. Талабалар аввал олган билимларини янги шароитда фойдаланиш заруриятига дуч келадилар.

3. Вазифанинг назарий жиҳатдан ечилиши мумкин бўлган йўли ва танланган усулнинг амалий жиҳатдан қўллаш қийинлиги орасида зиддият юз беради.

4. Вазифанинг бажарилишида натижага амалий эришиш ва талабаларда уни назарий жиҳатдан асослашга билим етишмаслиги ўртасида зиддият юз беради.

Адабиётларда муаммоли вазият яратишнинг қуйидаги кўп учрайдиган усуллари қайд қилинади:

- *ҳодисалар, ўрганилаётган тушунчалар моҳиятини тушунтириш учун муаммоли вазифалар кўйиш;*

-

- *олинган билимларнинг амалий тадбиқи усулларини топиш учун муаммоли вазисра кўйиш;*

- *талабаларни ҳодисалар ва характлар орасидаги зиддиятлар ва номувофикликларни тушунтириб беришларига ундаш;*

- *илмий тушунчалари ва ҳаётий тасаввурлари орасидаги зиддиятни келтириб чиқарадиган факт ва ходисаларни таҳлил қилишга ундаш;*

- *талабаларни факт, ходиса, хатти-харакатлар, хулосаларни солиштириш, киес қилишга ундаш;*

- *талабаларни гўё тушуниб бўлмайдиган характердаги ва фан тарихиди илмий муаммонинг кўйилишига сабаб бўлган фактлар билан таништириш.*

Муаммоли вазиятни вужудга келтиришнинг юқорида келтирилган усуллари унинг бошқа вариантларига чек қўймайди. Ҳар бир ўқитувчи ўзининг амалий фаолиятида ўқув материаллари билан ижодий ишлаш жараёнида уни ташкил қилишнииг турли имкониятларини қидириши ва топиши мумкин.

Талабаларнинг фикрлари тобора киёмига ета бориб, *муаммоли вазият* уларда маълум хиссий ҳозирликни вужудга келтиради, мустақил амалга оширилган билиш жараёнидан, кашфиётлардан қониқиш ҳосил қилади. Хайратга тушиш, тушкунлик ёки шодлик хиссиётлари муаммоли вазиятни тўғри ташкил қилиш белгилари бўлиб хизмат қилади. Маълумки, юқори кўтаринкилик билимларни самарали ўзлаштириш, ҳақиқатни қидириш ва унга эришишнинг муҳим омили ҳисобланади.

Муаммонинг мураккаблиги, талабаларнинг билим савияси на малакаси, уларнинг ижодий фаоллиги кўникмалари, дидактик мақсадга йўналганлигига қараб муаммоли ўқитишда талаба ва ўқитувчи ўзаро муносабатларининг турли вариантлари бўлиши мумкин, яъни *муаммолиликнинг турли сатҳлари* амалда бўлиши мумкин.

Педагогикага оид адабиётларда асосан муаммолиликнинг уч сатҳи ҳақида фикр юритилади:

*Биринчи сатҳ*да ўқитувчи ўзи муаммони кўяди, уни шакллантиради ва талабаларни мустақил равишда унинг ечилиш йўлини қидиришга йўналтиради.

Иккинчи сатҳда ўқитувчи фақат муаммоли вазиятни вужудга келтиради, талабалар эса муаммони мустақил шакллантирадилар ва ечадилар.

Учинчи сатҳ - олий сатҳ бўлиб, унда ўқитувчи шундай қоида кўзда тутди: муайян муаммони кўрсатиб бермайди, балки унга талабаларни «рўбарў» қилади ҳамда уларни мустақил ижодий фаолиятга йўналтиради, уларни бошқаради ва натижани баҳолайди. Талабалар эса муаммони мустақил англайдилар, уни шакллантирадилар, унинг ечилиш усуллари тадқиқ қиладилар.

Ўқув муаммосининг қўллаш жараёнини осонлаштириш уни муайян тартибга риоя қилиши лозим бўлади. Муаммоли вазифаларни ташкил қилишдан олдин талабаларнинг сабаб-оқибат алоқаларини ўрната олиш усуллари эгаллаганлигига ишонч ҳосил қилиш, талабаларнинг муаммоли вазиятни таҳлил қила олиш даражасини ўрганиш шартдир. Шунингдек, ўқитувчи талабалар эътиборига фақат улар учун қулай бўлган муаммоларни қўймаслиги ҳам мумкиндир. Шу билан биргаликда муаммонинг ечилиши уни тўғри қўя билишга кўп жиҳатдан боғлиқ эканлигини унутмаслик зарур.

Бу қоидаларни амалга ошириш аввало ўқув материалнинг мазмун хусусияти билан боғлиқдир. Унинг таркиби ва гузилмасига қатор талабаларни қўйиш мумкин.

Ўқув материали қуйидаги мазмунни қамраб олади:

- *янгилик унсурлари (янги тушунчалар, янги белгилар, хусусиятлар, номаълум тушунчаларнинг жиҳатлари, янги алохалар, ҳаракатланишининг янги усуллари);*
- *фактлар, билиш вазифалари ва масалалари, зиддиятлари кўринишидаги материалларни қамраб олган маълум ва янги билим ўртасидаги зиддият;*
- *умумпедагогик ва дидактик тамойилларни ҳисобга олган педагогик назариянинг методологик асослари материални мавзуга мукофик баён қилиши.*

Шуни таъкидлаш лозимки, ўқитиш жараёни фақат «муаммоли» ёки «номуаммоли» методлар ёрдамидагина амалга ошмайди, балки унинг самарали бориши учун хилма хил методларни қўллаш мақсадга мувофиқдир. Ўқитувчи машғулотнинг мақсади, ўқув материалларининг мазмунини тўплаш, аудиторияда қатнашган талабаларнинг характери, уларнинг тайёргарлик даражасини ҳисобга олган ҳолда уларни тинглаш ҳамда бирини иккинчиси билан боғлашни амалга оширади. Шундагина ўқув жараёнининг юқори самарадорлиги таъмииланади. Шунингдек, муаммоли ўқитишнинг самарадорлиги кўп жиҳатлардан талабаларнинг ижодий фаолиятга, муаммони нфодалаш на ечишга бўлган тайёргарлигига боғлиқ бўлади. Уларни ижодий фаолиятга жалб қилишда муаммолилик баёнидан аста-секин тадқиқот ишларига ўтиш, муаммоли ўқитишнинг барча методлари занжирида аста-секин оддийдан мураккабга ўтиш тавсия этилади.

Агар ўрганилаётган курснинг (бўлим, мавзунинг) моҳиятини, улардан фойдаланишнинг зарур методик материаллари ва қоидаларини талабалар билмаса ва англамаса, ўқитувчи уларнинг ижодий фаолиятини ташкил эта олмайди.

Демак, муаммоли ўқитиш етарли даражада самарали бўлиши учун у яхлит ўқув-тарбия жараёнининг узвий қисми бўлиши керак.

Муаммоли лекциялар ўтказиш жараёнида талабаларда ижодий фаолиятга зарур бўлган мотивлар, қимматли йўл-йўриқлар ва йўлланмаларнинг шаклланиши муҳим ўрин эгаллайди.

Таъкидалаш жоизки, ўқув фаолияти мотивларининг доираси жуда кўп мотивлар йиғиндиси бўлса-да, улардан икки гуруҳи белгиловчи ҳисобланади.

Туртинчи гуруҳга махсус мотивлар тиаллуқли. Улар талабалар томонидан барча ҳаётий эҳтиёжларни чуқур англаш, мутахассис бўлиб етишиши учун билимларни эгаллашнинг ижтимоий зарурлигини тушунишни қамраб олади. Бу гуруҳ мотивларини ўқитувчи курснинг амалий характери ва касбий йўналганлигини намойиш қилиш орқали талабаларнинг тушунчаларини амалда қўллаш орқали кучайтириш мумкин.

Иккинчи гуруҳ мотивлари ўқув фанлари ва билишга бўлган қизиқиш билан боғланган. Бу гуруҳ мотивлари моҳиятини ўқитувчи талабалардаги ўқув фанларига бўлган қизиқишни билиш тўғрисидаги билимларни шакллантириш орқали кучайтириш мумкин. Бунинг учун лекция жарасида хатти-ҳаракатларнинг намунавий усуллари, тушунчалар тизимининг мантиқий усуллари, аниқланмалар, ҳислатлар ва бошқа исботловчи қурилмаларининг

«тушунчалар асосида хулосалар» хатти-ҳаракатлари шаклланишининг дидактик қимматини белгиловчи ўқув материалига урғу берилади.

Талабаларда юқорида баён килинган малакаларни шакллантириш учун лекцияни ўтказиш учун шундай тайёргарлик кўриш кўзда тутилиши керакки, улар тайёр билимларни чаққонлик билан ҳаракат усулларига айлантира олсин. Бу дидактик мақсадга эришиш учун талабаларнинг ечимларни қандай шакллантиришларига, у ёки бу ифода қайси талаблар асосида қониктирилаётганига, дастлнбки омил, аргументлар, хулосаларга диққатни жалб қилиш лозим.

Ўқитишнинг бу методини лекция ўқишнинг ахборот - тасвирий ёндашувдан қисман ижодий ва ижодий методга ўтиш орқали амалга ошириш мумкин, улар талабаларда лекциянинг турли босқичларида ва шароитларида муайян билиш машаққатларини туғдирадики, улар ўқитиш жараснида аввал шаклланган билим ва кўникмаларни жорий этиш ҳамда қайта ишлаш асосида муваффақиятли ҳал килинади.

Талабаларни ижодий фаолиятга тайёрлаш тизимида ўқитувчининг лекция жараёнида уларга эътибор қаратиш, ўқув-билиш фаолиятига мос кўрсатмаларни бера олиши муҳим аҳамиятга эга. Шу мақсадда лекцияда ўқув фани мазмунининг умумий-таълимий қимматини исботлаш билан бирга унинг шахс интеллекти, дунёқараш, билимларни таснифлаш ва кўллаш усуллари, улардан тежамли фойдаланиш ҳамда тўғри баҳолай олиш тарбиясига таъсир этишни ҳам исботлаш лозим бўлади.

Шунингдек, бундай эксперимент (амалиёт), эгалланган билимлар, фикрларни (хукмларни) куриш усулларининг ҳақиқийлигини тасдиқлашга қаратилганлиги таъкидланиши лозим. Ўқув машғулотларининг бундай бориши талабаларда илмий-назарий тадқиқот ва эксперимент ўтказиш малакасини шакллантиради, бу билан улар илмий ижод кенглигига, ишчанлик мулоқотига чиқади, тадқиқотнинг босқичларини режалаштиради, унинг мақсад ва вазифаларини ифодалайди, методикасини ишлаб чиқади.

Муаммоли ўқитишнинг талаблар даражасидаги сифатини таъминлаш, талабалар томонидан ўзлаштирилган ахборотлар бўйича билимларни чуқурлаштириш ва кенгайтириш мақсадида *семинарлар* ўтказиш мумкин.

Маълумки, бундай семинар ўтказишнинг дастлабки мақсади маъруза ёки ахборотни жамоа бўлиб муҳокама қилишдир. *Семинарнинг самарадорлиги* албатта талабаларни унга тайёрлаш сифатига боғлиқ. Айниқса, маъруза ва ахборот тайёрлаётган талабалар билан ишлаш муҳим аҳамиятга эга.

Таянч тушунчалар:

Муаммоли технологиялар, укув муаммоси, ижодий суҳбат, муаммоли вазият, муаммоли баён, мустакил фикр.

Ўз-ўзини назорат қилиш ва текшириш учун савол ва топшириқлар

1. Муаммоли укутиш деганда нимани тушунаси?
2. Муаммоли укутишнинг зарур шартлари нималардан иборат?
3. Муаммоли уйитишнинг асосий белгилари нималардан иборат?

АДАБИЁТЛАР

1. Азизхужаева Н.Н. Педагогик технологиялар ва педагогик маҳорат-Т., 2003 2006
2. Кудрявцев П.О. Проблемное обучение: истоки и сущность-Знание: 1991.
3. Селевко Г.К. Опыт разработки теории педагогики сотрудничества-Метод. реком-ч. 1,2-Ярославль, 1988-1989
4. Ишмухаммедов инновацион технологиялар ёрдамида укутиш самарадорлигини ошириш йуллари.- Т 2000

Мавзу: Ўйинли технологиялар

Режа:

1. Ўйинли технологиялар.
2. Ўйинли технологияларни функциялари.
3. Ўйин структураси.
4. Педагогик ўйинлар классификацияси.
5. Педагогик ўйинларни амалга оширишнинг асосий йўналишлари.

Ўйинли технологиялардан фойдаланишнинг асосини талабаларнинг фаоллаштирувчи ва жадаллаштирувчи фаолияти ташкил этади.

Ўйин олимлар тадқиқотларига кўра меҳнат ва ўқиш билан биргаликда фаолиятнинг асосий турларидан бири ҳисобланади.

Психологларнинг таъкидлашларича, ўйинли фаолиятнинг психологик механизмлари шахснинг ўзини намоён қилиш, ҳаётда ўз ўрнини барқарор қилиш, ўзини ўзи бошқариш, ўз имкониятларини амалга оширишнинг фундаментал эҳтиёжларига таянади.

Ўйин ижтимоий тажрибаларни ўзлаштириш ва қайта яратишга йўналган вазиятларда, фаолият тури сифатида белгиланади ва унда шахснинг ўз хулқини бошқариши шаклланади ва такомиллашади.

Д.Н. Узнадзенинг таърифича, ўйин шахсга хос бўлган ички имманент психик (руҳий) хулқи шаклидир.

Л.С. Вигодский ўйинни боланинг ички ижтимоий дунёси, ижтимоий буюртмаларни ўзлаштириш воситаси сифатида таърифлайди.

А.Н. Леонтьев ўйинга шахснинг хаёлотдаги амалга ошириб бўлмайдиган қизиқишлари (манфаатлари)ни хаёлан амалга оширишдаги эркинлиги сифатида қарайди.

Психологлар таъкидлайдиларки, ўйинга киришиб кетиш қобилияти киши ёшига боғлиқ эмас, лекин ҳар бир ёшдаги шахс учун ўйин ўзига хос бўлади.

Ўйинли фаолият муайян функцияларни бажаришга бағишланган бўлади. Улар қуйидагилар:

- *мафтункорлик;*
- *коммуникативлик;*
- *ўз имкониятларини амалга ошириш;*
- *даволовчилик;*
- *ташхис;*
- *миллатлараро мулоқот;*
- *ижтимоийлашув.*

Тадқиқотчилар ўйин хусусиятларини ишлаб чиққанлар. Ўйинларнинг муҳим қирралари С.А.Шмаков томонидан ёритилган. У эркин ривожланувчи фаолиятни фарқлайди. Бундай фаолият фақат натижа (тадбирни) туфайли баҳра олиш учун эмас, балки хоҳишларига кўра, фаолият жараёнининг ўзидан баҳра олиш учун қўлланади.

Ўйин ижодийлиги билан ажралиб туради. У мумкин қадар бой, фаол характерга – «ижод майдони»га эга бўлади.

Ўйин учун ҳиссий кўтаринкилик хосдир. У ўзаро кураш, мусобақаланиш, рақобат шаклида намоён бўлади.

Ўйиннинг ўйин мазмунини акс эттирувчи, уни ривожлантиришнинг мантиқий ва вақтинча изчиллигини кўзда тутган бевосита тегишли ва унга нисбий алоқадор қоидалари бўлишини кўрсатадилар.

Тадқиқотчилар назарий аспектда ўйинга фаолият, жараён ва ўқитиш методи сифатида қарайдилар.

Ўйин фаолият сифатида мақсадни белгилаб олиш, режалаштириш ва амалга ошириш, натижаларни таҳлил қилишни қамраб олади ва бунда шахс субъект сифатида ўз имкониятларини тўла амалга оширади.

Ўйинли фаолиятни мотивациялаш ўйин характерининг мусобақалаш шартлари, шахснинг ўзини намоён қила олиши, ўз имкониятларини амалга ошириш эҳтиёжларини қондиришдан келиб чиқади.

Жараён сифатида ўйин тузилмаси (Г.К. Селевко таъбирича) қуйидагиларни қамраб олади:

- *ўйнаш учун олинган роллар;*
- *бу ролларни ижро этиш воситаси бўлган ўйин ҳаракатлари;*
- *предметларни, яъни ҳақиқий нарсаларни шартли, ўйин нарсалари ўрнида қўллаш;*
- *ўйинда иштирок этувчиларнинг реал ўзаро муносабатлари;*
- *ўйинда шартли равишда яратилган сюжет (мазмун) – ижро соҳаси.*

Ўйиндан тушунчалар, мавзу ва ҳатто ўқув предмети бўлимини ўзлаштиришда ўқитиш методи ва мустақил технология сифатида фойдаланилади.

Ўйин билиш ва унинг бир қисми (кириш, мустаҳкамлаш, машқ, назорат) тарзида ташкил этилади.

Ўйинлар турли мақсадларга йўналтирилган бўлади. Улар дидактик, тарбиявий, фаолиятни ривожлантирувчи ва ижтимоийлашув мақсадларда қўлланади.

Ўйиннинг дидактик мақсади билимлар доираси, билиш фаолияти, амалий фаолиятида билим, малака ва кўникмаларни қўллаш, умумтаълим малака ва кўникмаларни ривожлантириш, меҳнат кўникмаларини ривожлантиришни кенгайтиришга қаратилган бўлади.

Ўйиннинг тарбиявий мақсади мустақиллик, иродани тарбиялаш, муайян ёндашувлар, нуктаи назарлар, маънавий, эстетик ва дунёқарашни шакллантиришдаги ҳамкорликни, коллективизмни, жамоага киришиб кета олишни, коммуникативликни тарбиялашга қаратилган бўлади.

Фаолиятни ривожлантирувчи ўйинлар диққат, хотира, нутқ, тафаккур, қиёслаш малакаси, чоғиштириш, ўхшашини топиш, фараз, хаёл, ижодий қобилият, эмпатия, рефлексия, оптимал ечимни топа олиш, ўқув фаолиятини мотивациялашни ривожлантиришга қаратилган.

Ижтимоийлашув ўйинлари жамиятнинг меъёрлари ва қадриятларига жалб қилиниш, муҳит шароитларига кўникиш, эҳтиросларни назорат қилиш, ўз-ўзини бошқариш, мулоқотга ўргатиш, психотерапияни назарда тутати.

Педагогикага оид адабиётларда педагогик ўйин деган тушунча мавжуд.

Педагогик жараённи ташкил этишнинг бир қатор методлари ва усуллари ҳамда турли шаклдаги педагогик ўйинлар «ўйинли педагогик технологиялар»ни ташкил этади.

Педагогик ўйинда таълимнинг педагогик мақсадлари аниқ қилиб қўйилади.

Педагогик ўйинлар асосида талабаларни ўқув фаолиятига йўлловчи ўйинли усуллар ва вазиятларни вужудга келтириш ётади.

Г.К. Селевко томонидан педагогик ўйинлар таснифи ва уни амалга оширишнинг асосий йўналишлари ишлаб чиқилган.

Педагогик ўйинлар қуйидаги асосий йўналишларда бўлади:

- *дидактик мақсад ўйинли вазифа шаклида қўйилади;*
- *ўқув фаолияти ўйин қоидаларига бўйсунди;*
- *ўқув материалдан ўйин воситаси сифатида фойдаланилади;*
- *ўқув жараёнига дидактик вазифа ўйинга айлантирилган тарзда мусобақалашини унсурлари киритилади;*

• *дидактик вазифанинг муваффақиятли бажарилиши ўйин натижалари билан боғланади.*

Педагогик ўйинлар фаолият турлари, педагогик жараён характери, ўйин методикаси, соҳа хусусияти, ўйин муҳити бўйича тасниф қилинган (4.01 таблицага қаратилсин).

Олий мактаб амалиётида тадбиркорлик ўйинларига алоҳида аҳамият берилади.

Тадбиркорлик ўйинлари назарияси умуман бошқа ўйин фаолияти назарияси билан бевосита боғланган.

Тадбиркорлик ўйинларини машхур психологлар Л.С. Вигодский, А.Н. Леонтьев, П.Я. Гальперин ва бошқаларнинг ишларида назарий асосланган.

Тадбиркорлик ўйинлари ўз характерига кўра инсоннинг шахсий хислатларини шакллантиришнинг амалдаги воситаси ҳисобланади.

Тадбиркорлик ўйинлари билиш ва ўқитишнинг воситаси сифатида XX асрнинг 20-йилларида гуркираб ривожланди. Тадбиркорлик ўйинларига тақлидий (имитацион) ўйинлар билишнинг воситаси сифатида асос бўлди. Тақлидий ўйинларга ўз навбатида ҳарбий ва ҳарбий-сиёсий ўйинлар асос бўлган.

А.А. Вербицкий тадбиркорлик ўйинларига ўқитишнинг ишоравий-контекст шакллари сифатида қарайди. Унинг фикрича, тадбиркорлик ўйинларида машқ қилиш фаолияти ва бўлажак касбий фаолият модел ёки унинг прототиби, қайсидир сунъий ва табиий тизим сифатида ўзаро нисбатланади. Шу туфайли тадбиркорлик ўйинлари касбий фаолиятнинг ишоравий моделлари сифатида белгиланади, унинг контексти (мазмун) ишора воситалари, яъни табиий тилни ҳам ҳисобга олган моделлаштириш, тақлид (имитация) ва алоқа ёрдамида берилади.

А.А. Вербицкий олий ўқув юртининг вазифасини бундай ўқитишда, яъни талабани бир етакчи фаолият типи (уқув)дан бошқа (касбий) типга фаолиятнинг предмети, мотиви, мақсади, воситаси, усул ва натижаларини мақсадга мувофиқ йўналтирилган (ўзлаштирилган) ҳолда ўтказишни таъминлаш деб билади.

Тадбиркорлик ўйини янги технология сифатида моҳиятан қуйидагиларни билдиради:

- *ишлаб чиқариш имитацион модели сифатида тақдим этилган ўқув материали мазмунининг изчиллиги;*
- *ўйинли ўқув моделида келгусидаги касбий фаолияти таркибий қисмларини яратиш;*
- *ўқув жараёни тарзини билимларга эҳтиёжларни тугдириш ва уларни амалда қўллашнинг реал шароитларига яқинлаштириш;*
- *ўйиннинг таълимий ва тарбиявий самарадорлиги йи гиндис;*
- *ўйинни олиб боровчи ўқитувчининг талабалар фаолиятини ташкил этиш ва бошқаришидан талабаларнинг ўз хатти-ҳаракатларини ташкил этиш ва бошқаришга ўтишини таъминлаш.*

А.С. ва Г.Ф. Арбеньевлар тадбиркорлик ўйини мутахассиснинг эвристик тафаккурини ривожлантиришнинг самарали методларидан бири сифатида баҳоланади.

А.Тюков фикрича, ҳар қандай ўйин қай тарзда лойиҳалаштирилишидан қатъи назар уларнинг ҳар бири қуйидаги талабларни бажариши лозим:

- *касбий доира имитацияси яхлитлиги. Ўйин имитациясига тааллуқли бўлган тузилма ва жараёнлар асосий воқеликни акс эттирувчи умумий сюжет ёки асосий мавзуга эга бўлиши лозим;*
- *мустақил ташкил этишга йўналганлиги;*
- *ўқитишнинг муаммолилиги;*
- *методологик, психологик ва техник жиҳатдан таъминланганлиги.*

Ташкилий ўйин аслида тобора такомиллашиб боровчи ўқитишни таъминлаши керак. Шу мақсадда унда фаолият ривожланишининг тўлиқ даврийлиги имитацияси амалга оширилади, яъни қандайдир вазият ечимига бўлган ёндашувдан топилган ечимнинг умумлаштирилган баҳоси ўтилади.

А.А. Тюков ўйин даврийлигининг қуйидаги босқичларни қайд қилади:

- *вазиятни ва муаммолаштиришни таҳлил қилиш асосида ўйиннинг асосий сюжет мавзуси бўйича ўйин иштирокчисининг сермахсул мустақил ижодий иши.*
- *амалий гуруҳларнинг иш натижаларини умумий танқидий муҳокама қилиш;*
- *ўйин жараёни ва иштирокчилар хатти-ҳаракатларини рефлексив таҳлил қилиш;*
- *ечимни ташкил этиш босқичи.*

Я.С. Гинзбург ва Н.М. Коряк ўйиннинг қуйидаги социал-психологик хусусиятларини фарқлайди:

- *гуруҳ характери;*
- *яратувчилик, шартлилик;*
- *рамзийлик, утилитар бўлмаслик характери;*
- *белгисизлик (мавҳумлик), тарқалувчанлик хусусияти*

Тадбиркорлик ўйинини тайёрлашнинг социал-психологик муаммоларига қуйидагилар киради:

- *иштирокчиларни танлаш;*
- *ролларни тақсимлаш;*
- *ўйин раҳбарини ижтимоий-психологик жиҳатдан тайёрлаш;*
- *ижтимоий психология бўйича умумназарий билимларни эгаллаш;*
- *назарий билимларини амалда қўллаш олиш;*
- *шахсий тайёргарлик.*

И.Оллоёров тадбиркорлик ўйинларига ўқув ишларини ташкил этишнинг бир шакли сифатида қарайди. У ўйинлар ўқув жараёнида ўз ўрнига эга ва ўқув жараёнининг асосий вазифалари, моҳияти ва тузилмаси ҳамда ўрганилаётган фаннинг дидактик табиатига боғлиқ бўлган, аниқ белгиланган дидактик функцияларни бажаришини таъкидлайди.

Тадбиркорлик ўйинларининг дидактик функцияларига қуйидагилар киради:

- *талабаларда ақлий фаолият усулларининг шаклланиши;*
- *билимларни мустақамлаш ва қўллаш;*
- *ўқув жараёнида бўлгуси мутахассиснинг фаолияти фақат ўрганиш эмас, балки уни бажаришга қаратилган дидактик қондалар ишлаб чиқишдан иборат бўлиши;*
- *талабалар ўқув-билиш фаолиятининг бўлгуси касбий фаолияти, характери ва тузилмасига максимал даражада яқинлашиб бериши.*

Тадбиркорлик ўйини ижтимоий-педагогик тизим сифатида қуйидаги тайёргарлик босқичларига эга:

1. Ўқув-билиш вазифаларини муаммоли вазият топшириғи шаклида қўйиш:

- *бўлгуси тадбиркорлик ўйинининг мақсадини аниқлаб олиш;*
- *муаммоли вазиятни англаб етиш;*
- *талабаларга навбатдаги тадбиркорлик ўйини ҳақида дастлабки маълумотлар бериш;*

2. Навбатдаги вазифани бажариш учун зарур бўлган аввал эгалланган билимлардан фойдаланиш:

- *талабаларнинг ўқитувчидан ёки адабиётларни таҳлил қилиш орқали янги билимларни қабул қилиб олиши;*
- *бажарилиши лозим бўлган иш тўғрисида талабаларга йўл-йўриқларни кўрсатиш;*
- *олинган билим, ўзлаштирилган илмий тушунчалар ва ишлаш методларини умумлаштириши;*
- *ўз-ўзини назорат қилиш;*

3. Тадбиркорлик ўйинларининг шартларини тушунтириш ва вазифани бажариш учун зарур бўлган янги амалий билимларнинг ахборотини бериш.

Навбатдаги ишни режалаштириш:

- *уларга аввал маълум бўлганлар асосида унинг айрим босқичларини бажариш усулларини танлаш;*
- *аввал эгалланган билимлар асосида тушунтириш ишини олиб бориш ва ўз ижоди учун зарур бўлган янги методларни қидириш;*
- *режалаштиришини мустақил назорат қилиш.*

5. Вазифа шартлари, уларнинг бажарилишини тушунтирувчи қондалар (материаллар)ни ўрганиш ва таҳлил қилиш бўйича мустақил ишлар ва тадбиркорлик ўйинларидаги ўз мавқеини аниқлаш.

6. Ўзларидаги бор билим, малака ва кўникмалар асосида режа бўйича ишларни бажариш:

- янги билим ва малакаларни ҳосил қилиш;
- ўз хатти-ҳаракатлари ва уларнинг натижаларини мунтазам назорат қилиш.
- қайд қилинган камчиликлар ва уларнинг сабабларини бартараф қилиш;
- белгиланган режаларни (режа олди ишлари ва режадан ташқари) такомиллаштириш;
- яқуний натижаларни текшириб кўриш ва таҳлил қилиш.

7. Талабалар фаолиятини, уларнинг билими, малакаси, кўникмаларини назорат қилиш ва жорий йўл-йўриқлар бериш.

8. Талабаларнинг тадбиркорлик ўйинларига тайёрлигини аниқлаш мақсадида уларнинг мустақил ишлари натижаларини текшириб кўриш.

9. Талабаларга тадбиркорлик ўйинларини ўтказиш ва унда қатнашиш бўйича йўл-йўриқлар бериш, уларни роль ўйнаш бўйича тақсим қилиш, зарурат туғилганда ҳар бирига қўшимча йўл-йўриқлар бериш.

10. Олдиндан ишлаб чиқилган сценарий бўйича талабаларнинг тадбиркорлик ўйинлари.

11. Ўйин иштирокчиларига жорий йўл-йўриқлар бериш.

12. Ўйин иштирокчиларининг ўйин давомида ўзи ўйнаган ролларига баҳо бериши, ўз-ўзини назорат қилиши.

13. Тадбиркорлик ўйини натижаларини муҳокама қилиш ва талабанинг ўқув-ўйин фаолиятига баҳо бериш.

Шундай қилиб, тадбиркорлик ўйинлари материалларни янги билимларни эгаллаш, ўтилганларни мустаҳкамлаш, ижодий қобилиятларини ривожлантириш, умумий малакани шакллантириш каби бир қатор вазифаларни ечишда фойдаланилади.

Тадбиркорлик ўйинларининг бир неча модификациялари мавжуд:

Имитацион ўйинлар.

Бундай ўйинлардан мақсад қайсидир ташкилот, муассаса ва унинг қисмлари фаолияти андоза қилинади. Воқеалар, кишиларнинг бирор фаолияти (иш битириш мажлислари, режани муҳокама қилиш, суҳбатлар ўтказиш ва б;), фаолият ҳолати ва шартлари андоза қилиб олиниши мумкин.

Сценарийда бундай ўйнаш тўла тузилмаси ёзиб чиқилган ва имитация қилинадиган объектлар ва жараёнлар белгиланади.

Операцион (воқеий) ўйинлар. Бундай ўйинларда аниқ ўзига хос воқеа-ҳодисанинг бажарилиши машқ қилинади. Операцион ўйинлар иш жараёнига хос моделлаштирилади.

Роль ижро этиш ўйинлари. Унда конкрет шахснинг хулқи, хатти-ҳаракати, ўз вазифалари ва мажбуриятларини бажарилиш тактикаси машқ қилинади.

Тадбиркорлик театри. Бунда қандайдир вазият ва ундаги кишининг хулқи ўйналади. Бу ўйиннинг асосий вазифаси турли ҳолатларда мўлжални тўғри баҳолай олишни ўргатиш, ўзининг хулқига тўғри баҳо бериш, бошқа кишиларнинг имкониятларини баҳолай олиш, улар билан мулоқот ўрната олишга ўргатишдир.

Психодрама ва социодрама. Бу ҳам ўзига хос «театр», лекин ижтимоий психологик мақсадни кўзлайди: Унинг асосий мақсади жамоада вазиятни ҳис қила олиш, бошқа кишининг ҳолатини ўзгартириш ва унга баҳо бериш, у билан самарали мулоқотга кириша олишни шакллантириш ҳисобланади.

Тадбиркорлик ўйинлари технологияси 4-02 жадвалда тасвирланган (Г.К.Селевко варианты).

Бу технология тайёргарлик даврини ҳам ўз ичига олади. У сценарийни ёзиб чиқиш, вазият ва объектларни шартли белгилар асосида тасвирлашдан бошланади. Сценарий машғулотнинг ўқув мақсади, ўрганилаётган муаммонинг тавсифи, қўйилган вазифани асослаш, ўйиннинг режаси, вазиятнинг мазмуни ва қатнашувчи шахсларнинг тавсифини ўз ичига олади.

Ўйинга киришиш. Бу босқичда иш режими аниқланади, машғулотнинг бош мақсади шакллантирилади, муаммони қўйиш ва вазиятни танлаш асосланади.

Ўтказиш босқичи. У ўйин жараёнидир. Ўйин бошлангач, ҳеч ким унга аралашмайди ва унинг боришини ўзгартира олмайди. Ўйинни фақат уни бошқарувчи тузатиб бориши мумкин.

Таҳлил босқичи. Ўйин натижалари муҳокама қилинади ва баҳоланади. Бу босқичда экспертларнинг фикрлари эшитилади, ўзаро фикр алмашинади, талабалар ўз хатти-ҳаракатлари ва хулосаларини ҳимоя қиладилар.

Шундай қилиб, тадбиркорлик ва эвристик ўйинлар бўлғуси мутахассиснинг илмий-ижодий тажрибаларини ривожлантириш учун катта имкониятлар яратади.

Олий мактаб муаммоларининг тадқиқотчилари қуйидаги тадбиркорлик ва эвристик ўйин турларини фарқлайдилар:

1. Мутахассислар орасида ўз вазифаларини, дастурлар ва ролларини тақсим қилиш асосидаги тадбиркорлик ва эвристик ўйинлар. Бундай мутахассислар сирасига қуйидагилар қиради:

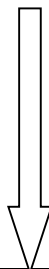
- келгусида ишлаш қўйилаётган муассасада фаол ижодий ишловчиларни ва уларни ишлаб чиқишда, аниқлаш билан банд бўлган «вазифа тадқиқотчилари»;

Тадбиркорлик ўйинларининг технологик схемаси

Тайёргарлик босқичи	Ўйинни ишлаб чиқиш	<ul style="list-style-type: none"> • сценарий яратиш • тадбиркорлик ўйини режаси • ўйиннинг умумий тавсифи • йўл-йўриқлар мазмуни • моддий таъминот тайёргарлиги
	Ўйинга киришиш	<ul style="list-style-type: none"> • муаммо, мақсадни аниқлаб олиш • шартлари, йўл-йўриқлар бериш • регламент, қоидалар • ролларга тақсим қилиш • гуруҳни шакллантириш • маслаҳат (консультация).

Ўтказиш босқичи	Вазифани гуруҳ бўлиб ишлаб чиқиш	<ul style="list-style-type: none"> • манбалар бўйича ишлаш • тренинг • «фикрлаш хужуми» • ўйин техникаси устида ишлаш
	Гуруҳлараро мунозара	<ul style="list-style-type: none"> • гуруҳларнинг чиқишлари (фикрлари) • натижани ҳимоя қилиш • мунозара қоидаси • экспертлар иши

Таҳлил ва умумлаштириш босқичи	<ul style="list-style-type: none">• ўйинни тўхтатиш• таҳлил, рефлексия• ўйинни баҳолаш ва ўз-ўзини баҳолаш• хулосалар ва умумлаштиришлар• тавсиялар
--------------------------------	---

- *ижодий гуруҳдаги барча иштирокчиларнинг фаоллиги сатҳида шу гуруҳнинг ўзига хос катализаторлик вазифасини бажарувчи «фаоллаштирувчилар»;*
- *илмий муаммонинг ечимига ёрдам берадиган йўллар ва бетақрор фикрлар таклиф қилувчи «ғоялар ишлаб чиқувчи» талабалар;*
- *ғояларнинг туғилишига ва уларнинг бошқа ижодий гуруҳ аъзолари томонидан идрок қилинишига ёрдам берадиган «резонатор» (тарқатувчи) талабалар;*
- *муаммони ечишнинг энг мақбул (оптималь) вариантини қайта ишлаб чиқиши ва топши билан банд бўлган «назоратчи» талабалар.*

Бундай ўйинларни муайян объектда ўтказиш мақсадга мувофиқдир. Раҳбарлар ва ўқитувчилар олдиндан ролларни белгилаб қўядилар. Масалан, агар ўйин конструкторлик бюросининг тузилмасини ўзлаштиришга қаратилган бўлса, қуйидагилар белгиланади:

- «КБ бошлиғи»;
- «Бош конструктор»;
- «Иштироочи»;
- «Оппонент»;
- «чизмакаш»;
- «текиширувчи»;
- «маслаҳатчи»;
- «назоратчи» ва б.

Шундан сўнг қуйидагилар тузиб чиқилади:

- *ҳар бирининг эгаллайдиган вазифалари ва хатти-ҳаракатлари баҳоси бўйича йўриқнома;*
- *ўйин жараёнининг асосий давриийлиги бўйича дастур ишлаб чиқилади.*

Ўйин жараёнида тортишиш, мусобақаланиш (бахс-мунозара юритиш), руҳиятининг бўлишини таъминлаш зарур.

Ўйин ўтказиш чоғида «буюртмачи» ролини бажарувчи раҳбар у ёки бу тадбирларнинг бажарилиш сифатига ва бу тадбирларда роль ижро этган (катнашган, иштирок этган) талабаларга баҳо беради. Шу баҳолар асосида бутун гуруҳнинг ҳамда алоҳида талабаларнинг роль ижро этиши баҳоси чиқарилади.

Бундай ўйинларни ташкил этиш бўлғуси мутахассис қобилиятини диагностика қилишни такозо қилади. Шу мақсадда талабаларни роль ижро этишларини алмаштириб туриш ҳам тавсия этилади, чунки ҳар бир талаба у ёки бу ролда ўз имкониятларини синаб кўра олсин, яъни «оддий»дан «КБ бошлиғи» даражасидаги ролларни ижро этишга имконият берилсин.

2. Ижодий фаолиятнинг бирор босқичида муайян стратегия, тактика ва методларни қўллаш малакасини шакллантиришга қаратилган тадбиркорлик ва роль ўйинлари.

Масалан, «Илмий-тадқиқот ишларида маъруза, мунозара» тарзидаги ўйин.

Бу ўйиндаги асосий роллар қуйидагича бўлиши мумкин:

«Бошловчилар» - ўқитувчи, ишлаб чиқариш мутахассиси;

«Пешқадамлар» - муҳокама қилинадиган муаммонинг муайян масаласи бўйича вазиятни тасаввур қила оладиган маърузачилар;

«Безакчилар» - пешқадамларнинг маърузалари ва чиқишларини кўргазмали тасаввур этишлари ва тушунтиришларини таъминловчи ўйин иштирокчилари.

«Ассистентлар» пешқадамлар ёрдамчилари бўлиб, улар пешқадамларга ва оппонентларга кўргазмали чиқишларига ёрдам берувчи ўйин иштирокчилари.

«Расмий оппонентлар» - пешқадамларнинг маърузаси ва бошқа материаллар бўйича расмий танқидий руҳда чиқиш қилувчилар;

«Норасмий оппонентлар» - муаммо бўйича гуруҳ бўлиб ёки мустақил илмий-тадқиқот олиб боровчи барча бошқа талабалар – ўйин иштирокчилари;

«Чалғитувчилар» - корхона ёки илмий муассасада қўшимча салбий ҳодиса, фактларни баён қилиш асосида ўйин иштирокчиларининг фаоллигига сабаб бўладиган саволлар қўйиши лозим бўлган ўйин иштирокчилари. Корхона ёки илмий муассаса мутахассислари, олий ўқув юрти ўқитувчилари, илмий ходимлари, аспирант, талабалари бу «вазифа»ни бажаришлари мумкин.

«Регистраторлар» - мунозараларни ёзиб олувчи ўйин иштирокчилари;

«Экспертлар» - маъруза муҳокамасидаги чиқишлар ва ечимнинг гуруҳ бўлиб қабул қилиниши бўйича объектив баҳо берувчи ўйин иштирокчилари. Бу вазифада корхона ва илмий муассаса мутахассислари, олий ўқув юрти ўқитувчилари ва илмий ходимлари, аспирант ва талабалар қатнашишлари мумкин.

Бундай ўйинларда қуйидаги асосий вазифалар ҳал қилинади:

- *бўлғуси мутахассисни ахборотлар алмашишига ўргатиши;*
- *уларда ўз нуқтаи назарларини асослаш ва ҳимоя қилиш, бошқа кишиларнинг зояларига кириб бора олиш, гуруҳ бўлиб ечим қабул қила олиш малакасини шакллантириши.*

Ўйин-мунозаралар бўлғуси мутахассисда илмий-ишлаб чиқариш муаммосини қўя билиш ва ечишга, мустақил фикрлашга, объективликка нисбатан қизиқишни шакллантиради, муаммоларни қўйиш, уни муҳокама қилиш, уларни ечишда ўзини тута билиш кўникмаларини ҳосил қилади.

Ўйин- мунозаралар муайян муаммо бўйича баҳсларни ташкил этилишини кўзда тутади.

Баҳс муаммони муҳокама қилиш жараёнидир. Унинг усули эса гуруҳ бўлиб тадқиқ қилишдир. Унда ҳар бир иштирокчи ҳамсухбати (рақиб)нинг фикрини асослаш, уни инкор этиш орқали ҳақиқатни тиклашда ўз монополиясини ўрнатади.

Баҳс мунозара боришининг турли вариантлари мавжуд:

Эвристик ёндашувда томонлардан бири муаммонинг ечими бўйича ўзининг ёндашувини қабул қилишга уринмасдан ишонтириш методи, ички туйғу, соғлом ақлдан фойдаланган ҳолда баҳс иштирокчиларини ўзининг нуқтаи назарига оғдириб олади.

Мантикий ёндашувдаги баҳсга ўта мустаҳкам мантикий таҳлил ва далил–исботлар характерли бўлиб, унинг воситасида иштирокчилар якуний хулосаларга келадилар.

Сўфиёна ёндашув. Унда томонлардан бири ўз рақибини донолик қилиб мағлуб қилиши ҳам мумкин.

Авторитар ёндашув. Унда томонлардан бири ўзининг обрўсидан фойдаланиб, ўз нуқтаи назарини ўтказиши мумкин.

Танқидий ёндашув. Баҳс иштирокчиларидан баъзилари ўз рақибининг фақат камчилиги, кучсиз ўрни ва мавқеига диққатни жалб қилади ва, аксинча, рақибининг фикридаги ижобий

унсурларни кўришга интирмайди ва муаммонинг ечими бўйича ўз таклифларини ҳам бера олмайди.

Догматик ёндашув. Унда томонлардан бири баҳсни ҳақиқатни ўз манфаати учун ўзининг шахсий мақсадларига мувофиқ келадиган томонга бошлаб кетади.

Прагматик ёндашув. Иштирок этувчилардан бири ва ҳар бир томон фақатгина ҳақиқатни ўрнатиш учунгина баҳс юритмайди, балки ундан ўзларининг яширин ва баҳс иштирокчиларига маълум бўлмаган амалий манфаатларига буриш учун фойдаланади.

Баҳсни ўтказишда қуйидаги қоидаларга аҳамият бериш лозим:

- *оппонентининг ўз фикрини асословчи сўзини тинглаб, қузатиб бориши;*
- *оппонентини сўзлашдан тўхтатиб қўйишига шошилмаслиги;*
- *майда-чуйда деталларга эътибор қаратмаслиги, энг муҳимини кўришига, тушунишига ҳаракат қилиши;*
- *кучсиз ўринлар, далил-исботлар, мисолларни топиши ва таҳлил қилиши;*
- *оппонентини ўзидан кучли деб ҳисобламаслик;*
- *ўзига ҳаддан ташқари бино қўйиши ва ишонишига ружу бермаслик;*
- *қўрқини рақиб олдида маглубият эканлигини эсда тутуши.*

Таянч тушунчалар

Ўйинли технологиялар, ўйин функциялари, назарий аспект, ўйин тузилмаси, педагогик ўйин, тадбиркорлик ўйинлари, социал-психологик муаммолар.

Ўз-ўзини назорат қилиш учун саволлар ва вазифалар.

1. Ўйинли технологиялар ҳақида нималар биласиз?
2. Ўйинли технологияларнинг функцияларини санаб беринг.
3. Педагогик ўйинлар қандай классификация қилинади?
4. Педагогик ўйинларни амалга оширишнинг шарт-шароитлари нималардан иборат?

АДАБИЁТЛАР:

1. Азизхўжаева Н.Н. Педагогик технология ва педагогик маҳорат – Т., 2003 ва 2006
2. Беспалько В.П. Слагаемке педагогических технологий-М., 1997
3. Бордовский Г.А., Извочкин А.А. Новые технологии обучения-М., 1967
4. Кларин М.В. Педагогическая технология-М., 1989
5. Муомала тренинги-Т. : Университет, 1994.
6. Самоунина Н.В. Организационные обучающие игры в образовании-М.: Народное образование, 1996
7. Селевко Г.К. Опыт разработки теории педагогики сотрудничества. Методические рекомендации. Ч. I, II. – Ярославль, 1988, 1989.

Танқидий фикрлашни ўстирувчи фаол методлар

Танқидий фикрлашни ривожлантирувчи педагогик технологиялар: белгиси, асоси ва механизми.

Танқидий фикрлашни ўстиришга хизмат қиладиган методлар «Демократик таълим учун» консорциуми томонидан амалга ошириладиган «Танқидий фикрлаш учун ўқиш ва ёзиш» лойиҳаси доирасида ишлаб чиқилган.

Консорциумнинг аъзолари: Халқаро ўқиш ассоциацияси, Хобарт ва Уильям Слимс коллежлари ва Шимолий Айова штат университети. Бу лойиҳани Нью – Йорк Очик жамият институти ва Марказий Осиё тўғрисидаги Марказий ва Шарқий Европадаги Сорос фонди маблағ билан таъминлайди.

Бу параграфда методлар мазмуни мазкур лойиҳа материалларига мувофиқ равишда ёритилади.

Танқидий фикрлашнинг фаол методларини ишлаб чиқишда қуйидаги асослардан келиб чиқадилар: **Танқидий фикрлаш нима?**

Фикрлаш – ўқиш, ёзиш, сўзлаш ва эшитишга ўхшаш жараён. У фаол, мувофиқлаштирувчи шундай жараёнки, унда ўзида бирор ҳақиқат тўғрисидаги фикрларни қамраб олади.

Фикрлаш контекстдан ташқарида ҳосил қилинадиган кўникма эмас.

Танқидий фикрлаш таълимий дастур ёки кундалик ҳаётнинг умумий контекстидан йироқлашган шароитда ўрганилиши лозим бўлган ҳодиса ҳам эмас.

Браун (1989) таъкидлайдики, вазифа ва реал ҳаёт мақсадларидан ажратилган ўқув кўникмалари таълим олувчиларга объектив тестларни яхши топшириш имкониятини бериши мумкин, лекин улар бу кўникмаларни янги вазиятларда қўллай олмайдилар.

Рихер таъбири бўйича ўрганиш ва фикрлашнинг таърифи когнитив психология, фалсафа ва мультимедиа маданияти таълими соҳасидаги тадқиқотлар натижаларига асосланади.

Бу тадқиқотларнинг асосий натижалари:

1. Самарали ва муттасил ўрганиш асосида талабаларнинг ахборотларни ўзлаштириш, синтезлаш ва уларни тўла эгаллаш фаоллиги ётади (Андерсон ва унга ҳаммуаллифлар, 1985).

2. *Ўрганиш жараёни фикрлаш фаолиятини ривожлантиришининг турли туман стратегияларидан фойдалангандагина муваффақиятлироқ бўлади. Бундай стратегия ўрганиш жараёнини янада онглилаштиради (Палинскар ва Браун, 1989).*

3. *Ўрганиш ва танқидий фикрлаш талабаларнинг аниқ вазифаларга нисбатан янги билимларни қўллаш имкониятларига эга бўлган тақдирда ривожланади (Ресник, 1987).*

4. *Ўрганиш талабаларнинг олдинги билимлари, тажрибаларига таянгандагина мустақкамланади. Булар талабаларнинг билган билимларини янги ахборотлар билан боғлаш имкониятини беради (Рос, 1990).*

5. *Танқидий фикрлаш ва ўрганиш зоя ва тажрибаларнинг турли-туманлигини педагоглар тушунган ва қадрлаган вақтдагина амалга ошади. Танқидий фикрлаш «яккаю ягона тўғри жавоб»ни қабул қиладиган менталитет жараёнида юз бермайди.*

Танқидий фикрлашнинг ривожланиш муҳитини яратиш

Танқидий фикрлашни ривожлантириш осон иш эмас. Бу муайян ёш даврида тугалланган ва эсдан чиқарилган вазифа ҳам эмас. Шу билан бирга танқидий фикрлашга олиб борадиган тугалланган йўл ҳам йўқ.

Лекин танқидий фикрловчиларнинг шаклланишига ёрдам берувчи муайян ўқув шароитлари тўплами мавжуд. Унинг учун:

- талабаларга фикр юритиш учун имконият бериш;
- турли-туман зоя ва фикрларни қабул қилиш;
- талабаларнинг ўқув жараёнидаги фаоллигини таъминлаш;
- талабаларни қулгига қолмасликка ишонтириш керак;
- ҳар бир талабанинг танқидий фикр юритишга қодир эканлигига ўзларида ишонч ҳиссини уйғотиш;
- танқидий фикрлашнинг юзага келишини қадрлаш лозим.

Шу муносабат билан талабалар:

- ўзига ишонччи орттириш ва ўз фикри ҳамда зояларининг қадрини тушуниш;
- ўқув жараёнида фаол иштирок этиш;
- турлича фикрларни эътибор билан тинглаш;
- ўз ҳукмларини шакллантиришга ҳамда ундан қайтишга тайёр туриши лозим.

Вақт. Танқидий фикрлаш вақт талаб қилади.

Пирсон, Хансен, Гордон (1979)лар таъкидлашадики, ўз фикларини ижод қилиш гўё аввалги ғоя, тасаввур, учрашувлар ва тажрибаларни археологик жиҳатдан тадқиқ қилишга олиб келади. Шунинг учун ҳам:

- фикрларини ўз сўзлари билан ифодалаш;
- ўзаро танқидий фикрлар алмашиш;
- ўз гояларини ифодалай олиш ва конструктив таклифларга жавоб ола билиш;
- фикрларни муайян гоялар қиёфасида, қулай муҳитда амалга ошира олиш ва ўз гояларини тўла ва аниқ ифодалай олиш.

Изн. Танқидий фикрлашда эркинлик бўлиши учун талабалар маъқул ва номаъқул нарсаларни айтиш, улар ҳақида фикрлаш, ижод қилиш учун рухсат олишлари лозим. Талабалар йўл қўйиладиган ҳолатларни англаб олишгач, танқидий таҳлил қилишга фаол киришадилар.

Танқидий таҳлилга изн олиш онглилик тамойилига асосланади. Бунда таҳлил ва ҳаддан ошиш орасидаги фарқ аниқлаб берилиши лозим. Танқидий фикрлашга изн фикрлаш учун чинакам мақсад бўлган ва дўстона ҳамда самарали шароитда берилади.

Ранг-баранглик. Талабаларнинг фикрлаш жараёнида турли фикрлар ва ғоялар пайдо бўлади.

Ранг-баранг фикр ва ғоялар яккаю-ягона жавоб мавжудлиги ҳақидаги тасаввур бартараф қилинган чоғдагина юзага келади. Фикрларни ифода қилиш чегараланганда талабаларнинг фикрлашига чек қўйилади. Фақат биргина жавоб мавжуд бўлган тақдирда хилма-хил восита ва жараёнлардан фойдаланиш жоизки, унинг ёрдамида талабалар ана шу жавобни топа олсин.

Фаоллик. Танқидий фикрлаш талабаларнинг фаоллиги билан бевосита боғланган. Одатда, талабалар сусткаш тингловчилар бўлишади, чунки уларда ўқитувчи билимли ёки матнда унинг бу билимлари акс этган, шу туфайли уларнинг билимлари ўқитувчи масъул деган ишонч шаклланиб қолган. Ўқув жараёнидаги талабаларнинг фаол иштироки ва ўқишларига ўзларининг масъул эканлигига тайёрлиги танқидий фикрлашда кутилган натижаларни беради. Талабаларни фикр юритишга, ўз ғоялари ва фикрлари билан ўзаро ўртоқлашишга даъват этиш каби педагогик ёндошув уларнинг фаоллигини ўстиради.

Михали Чикжентмихалий (1975) таъкидлайдики, талабалар ўша мураккаб даражадаги ўқув жараёнида фаол иштирок этишса, билиш жараёнида қатнашганлигидан катта баҳра оладилар ва ўзларида чуқур қониқиш ҳиссини сезадилар.

Таваккалчилик Эркин фикрлилик таваккалчиликка асосланади. Унинг билим фаолиятида кўрқмай таваккал қилувчи инсонларни рағбатлантириб туриш жоиздир. Фикрлаш жараёнида «аҳмоқона ғоялар» ақл билан тузилмаган бирикма ва тушунчалар илгари сурилган ҳолатлар ҳам бўлиши мумкин. Ўқитувчи уни ўқув жараёнини табиий ҳолати сифатида талабаларга тушунтириши лозим.

Талабаларни таваккалдан ҳоли бўлган, яъни ғоялар қадрланган, талабаларнинг фикрлаш фаолиятида фаол иштирокини юқори мотивациялаш имкони бўлган муҳитда ўйлаш лозимлигини уларда ишонч ҳосил қилиш зарур.

Қадрлаш. Танқидий фикрлашнинг омилларидан бири талабаларнинг фикрлаш жараёнини қадрлашдир. Ташкил этилган фикрлаш жараёнида талабалар ўз ғоялари, тасаввурларининг ўқитувчи томонидан қадрланаётганини тушунган чоғдагина чуқур масъулият ва эътиборга яраша жавоб қайтарадилар.

Талабалар ўз фикрлаш жараёнини қадрлашни намойиш қилишга ҳаракат қиладилар, унга ва унинг оқибатларига нисбатан жиддий муносабатда бўла бошлайдилар.

Қимматлилик. Фикрлаш жараёнини ташкил этиш давомида талаба уларнинг фикрлари, ўз танқидий таҳлили натижалари қимматли эканлигини уларнинг онгига сингдириш зарур. Ўқитувчи талабалардан муайян материални шунчаки қайта ишлашни талаб қилганда тайёр қолиплардан, андозалардан ҳоли бўлиши лозим. Бу эса талабаларда ўзгалар ғояларини механик тарзда қайта ишлаб чиқиш энг муҳим ва қимматли эканлигига ишонч ҳосил қилишга олиб келади. Аслида талабаларга ўз фикри, ўзига тааллуқли бўлган ғоя ва тасаввурлар қимматли эканлигини кўрсата олиш зарур. Талабаларнинг ўзлари ҳам ўз фикрларининг қимматбаҳо эканлигига ишонч ҳосил қила олишлари зарур. Улар ўз фикрининг тушунча ва масалани муҳокама қилиш жараёнида ўта муҳим, шунингдек, катта ҳисса бўлиб ҳисобланишини тан олишлари керак.

Ўзаро фикр олишув. Фикрлаш жараёни талабаларнинг ўзаро фикр олишувини кўзда тутди. Талабаларнинг ўзаро фикр олишиши уларнинг бир-биридан ўрганишдаги ўртокчилигига асос солади. Талабалардан фикрловчи сифатида ўзларида бўлган йирик фикр ва оддий хатога бўлган қобилиятларини бошқаларга очиб бериш талаб этилади.

Ўзаро фикр олишишда талабалардан диққат билан тинглаш, ўзининг қарашлар тизимини сўзловчига зўрлаб ўтказиш ва бошқа сўзловчиларни тузатиб туришдан ўзини тийиб туриши ҳам талаб этилади. Бунга жавобан талабалар бошқаларнинг ялпи фикрларидан фойдаланиш имкониятига эга бўлади. Кенг доирадаги мунозара оқибати ўлароқ талабалар ўзларига тегишли бўлган ғояларни таҳлил қилиш ва уни аниқлашга янада қобилияти орта боради ҳамда уларни ўз билимлари ва ҳаётий тажрибаларида яратган ғоялари тизимига тиркаб боради. Фикрлаш жараёнини ташкил этишда уни ўтказишнинг бир неча моделлари мавжуд. Улар:

- ўзига ишонч ҳосил қилиш;
- ишда фаол иштирок этиш;
- ўртоқлар ва ўқитувчи билан фикр олишиш;
- ўзгалар фикрини тинглай олиш.

Танқидий фикрлашни таъминловчи саволлар. Танқидий фикрлаш жараёнида ахборотни таҳлил қилиш ва изоҳлаш, ғояларини таҳлил қилиш, ўрганилаётган ҳикояларни ўз тахминий режалари билан қайта тузиб чиқишга қаратилган саволлардан фойдаланилади. Қўлланмада таҳлил қилинаётган бу масалалар Сэндерс (1969) ифодалари ва Блум тизимли саволларидан олинди. Бу саволлар турли сатҳдаги қийинчиликда фикрлашнинг турли кўринишларини таъминалашда восита бўлиб хизмат қилади. Эслаб қолишга хизмат қиладиган саволлар ёки формал сатҳдаги саволлар энг куйи сатҳдаги саволларга тааллуқлидир. Баҳолаш ёки ҳукм чиқариш бериладиган саволлар фикрлашни таъминлайдиган иккинчи сатҳдаги саволлар сифатида қаралади.

Танқидий текшириб кўриш

Формал сатҳ саволлари фактологик ахборотлар олиш мақсадида берилади. Улар фақат механик эслашни ва талабаларда яхши жавоб бериш учун қисқа муддатда маълум предметлар бўйича билим қисмлари (фрагмент)ни талаб қилади.

Ахборотларни бир шаклдан иккинчи шаклга кўчириш талабалардан уни кўчим (трансформация) қилишни талаб қилади. Кўчириш саволлари талабаларга ўрганаётган, тавсифлаган ва кўрган вазиятлари, саҳналари ва воқеаларини ўзлари намоиш эта олишлари учун берилади. Кўчириш саволлари талабаларни ахборотларни қайта ишлаш ёки бошқа шаклларга кўчим қилишга илҳомлантиради. Талабаларга сезиш, кўриш (сенсор) тажрибасини яратиш, шундан сўнг эса бошқаларга ўз кўрганларини етказиш учун уни эълон қилиш зарур. Бу фикрлашга тортишнинг фаол ижодий жараёнидир.

Талабаларга ғоялар, фактлар, қайдлар ва қадриятлар орасидаги боғланишларни очиш учун изоҳлашга қаратилган саволлар берилади. Сэндрс изоҳлашга қаратилган саволларга нисбатан юқори даражадаги фикрлашни талаб қиладиган таянч саволлар деб қарайди, бошқалари эса (Вогн ва Эстес) тушунишнинг ўзигина изоҳлашдир, деб ҳисоблайдилар.

Татбиқ қилишга қаратилган саволлар ўқиш (талаффуз) жараёни ёки ўрганиш тажрибасида учрайдиган мантиқ муаммоларини ечиш ва чуқур ўрганиш учун имконият беради.

Таҳлил этишга қаратилган саволлар талабалардан у ёки бу воқеанинг аҳамияти етарли даражада яхши ёритилганми, йўқми деган саволга жавоб беришга ундайди.

Синтез қилишга қаратилган саволлар янгича фикрлаш асосида ижодий муаммоларни ҳал қилишга даъват этади. Синтез саволлари талабаларга ўзининг барча билим ва тажрибаларини муаммонинг ижодий ечилишида фойдаланишга имкон беради. Синтез саволлари муқобил сценарийлар яратишни ҳам тақозо қилиши мумкин.

Баҳолаш саволлари яхши ва ёмон, адолатли ва адолатсизлик тўғрисида ҳукм чиқариш учун берилади.

Баҳолаш саволлари талабалар, ахборотлар сифатини, янги ахборотларга нисбатан ўз муносабатини баҳолай олиши, уларни қадрлай олиши учун берилади.

Танқидий фикрлашни ривожлантириш муаллифлари фикрлаш жараёнини ташкил этишда идрок қилишнинг 4 типини фарқлайдилар:

Яхлитлигича идрок этиши. Мавзу ёки фан тўғрисида умумий билим берадиган идрокнинг шаклидир.

Изоҳли идрок этиши. Бу Блум изоҳлари даражасига айнандир. Идрокнинг бу типиди талаба ғоя ва ҳодисаларнинг ўзаро алоқаларини ёритади, унинг моҳиятини муҳокама қилади, фаннинг турли соҳаларига оид ғоя ва ахборотларни ҳатто ташқи жиҳатдан боғлиқ ҳодисаларни бирлаштиради.

Шахсий идрок этиши. Талабалар ўзларида аввалдан мавжуд бўлган шахсий тажриба ва билимлар тузилмасини янги билимлар билан боғлаб тушуниш жараёни акс эттиради.

Танқидий идрок этиши. Мазмунни бир томонга қўйиб, уни таҳлил қилиш, унинг нисбий қимматини, тўғрилигини, фойдалилигини ва талабаларнинг билиши, тушуниши ва қабул қилиши доирасида унинг аҳамиятини баҳолашдир.

Шундай қилиб, ахборотларни чорлаш, ўйлаб кўриш ва фикрлаш методикаларидан фойдаланиш куйидаги муҳим вазифаларни ечиш имкониятини беради:

- талабаларга мақсадларини англаб олишга ёрдам беради;
- машғулотларда фаоллигини таъминлайди;
- самарали мунозарага чорлайди;
- талабаларнинг ўзлари саволлар тузиши ва уни савол тарзида бера олиши учун ёрдам беради;
- талабаларга ўз шахсий билимларини ифода қилишга ёрдам беради;

- талабаларнинг шахсий мутолааси мотивациясини қўллаб-қувватлайди;
- ҳар қандай фикрларга бўлган ҳурмат кайфиятини яратади;
- талабаларда персонажларга бўладиган изтиробини ўстиришига ёрдам беради;
- талабалар қадрланадиган фикрлашга шароит яратади;
- талабаларнинг танқидий жалб қилинишига бир қатор умидлар билдирилади.

Кластерларга бўлиш. Бу педагогик стратегия бўлиб, талабаларнинг у ёки бу мавзу бўйича эркин ва бемалол ўйлашга ёрдам беради. У фақат ғоялар орасидаги боғланишларни фикрлашни таъминлаш имкониятини берадиган тузилмани аниқлаб олишни талаб қилади. У фикрлашнинг оддий шакли эмас, балки мия фаолияти билан зия боғланади.

Кластерларга бўлишдан ахборотларни чорлаш босқичида ҳам, фикрлаш босқичида ҳам фойдаланилади. У муайян мавзу синчиклаб ўрганилгунча фикрлаш фаолиятини таъминлашда фойдаланилиши мумкин. Кластерларга бўлиш талабаларнинг тасаввурларини янги боғланишлари ёки уларнинг график ифодалари кўринишларини таъминловчи сифатида ҳам ўтганликларини яқунлаш воситаси сифатида қўлланилиши мумкин. Бу ўз билимларига, муайян мавзу тўғрисида тасаввурига ва уни тушунишга йўл очадиган назардаги стратегиядир.

Кластерларга бўлиш қуйидаги усулларда амалга оширилади:

1. Ҳушингизга келган барча фикрларни ёзиб олиш. Бу фикрларни муҳокама қилманг, шунчаки ёзиб олаверинг.

2. Хатни (матнни) кечиктирадиган имло ва бошқа омилларга ҳам парво қилманг.

3. Сизга берилган вақт ниҳоясига етмагунга қадар ёзишдан тўхтаманг. Миянгизга фикр келиши тўхтаб қолса, токи янги фикрлар келгунга қадар қоғозда нималарнидир чизиб ўтиринг.

4. Имкони борича, боғланиши мумкин бўлган ғояларни тизиб чиқинг, ғояларнинг оқими сифати ва улар орасидаги алоқаларни чегаралаб қўйманг.

Кластерларга бўлиш, Стил ва Стил (1991)нинг таъбирича, бу жуда мослашувчан стратегиядир. Уни индивидуал тарзда ҳам гуруҳда ҳам қўллаш мумкин. Гуруҳ фаолиятида у гуруҳ ғояларининг тирговичи сифатида хизмат қилади. Бу эса талабаларни ҳар бир амалда бўлган боғланишларга, алоқаларга яқинлаштиради.

Синквэйн. Ахборотларни қисқача баён қилиш, мураккаб ғояларни, сезгиларни, тасаввурларни бир неча сўзлар воситасида баён қилиш имконияти муҳим малакадир. Бу бой тушунчалар захираси асосидаги ўйланган рефлексияни талаб қилади. Синквэйн бу шеър бўлиб, у бирор воқеа муносабати билан ёзиладиган ёки рефлексия қилинадиган қисқа ифодаларда ахборот ва материалларнинг синтезланишни талаб этади.

Синквэйн сўзи французча сўз бўлиб, беш деган таржимани беради. Демак, синквэйн беш қатордан иборат шеърдир.

Синквэйинни ёзиб чиқиш қондаси қуйидагича:

1. *Биринчи қаторда бир сўз билан мавзу ёзилади (одатда от туркумидаги оид сўз билан).*
2. *Иккинчи қаторда мавзу икки сўз билан тавсиф қилинади (сифат туркумига оид икки сўз билан).*
3. *Учинчи қаторда ушбу мавзу бўйича хатти-ҳаракатлар уч сўз билан тавсиф этилади.*
4. *Тўртинчи қаторда темага алоқадорликни кўрсатувчи 4 сўздан иборат гап (ибора) ёзилади.*
5. *Бешинчи қатор мавзу моҳиятини такрорловчи бир сўздан иборат синонимдир*

Амалиётда синквэйн:

- мураккаб ахборотни синтезлаш қуроли;
- талабалар тушунчалар захирасини баҳолаш воситаси;
- ижодий ифодалилик воситаси сифатида жуда фойдалидир.

Синквэйн тушунчалар ва ахборотларни рефлексиялаш, синтезлаш ва умумлаштиришда тезкор, айна замонда кудратли қурол ҳисобланади.

Таянч тушунчалар

Танқидий фикрлаш, ча³ирув, англаш, хулосалаш, изн, ранг-баранглик, фаоллик, таваккалчилик, ўзаро фикр олишув.

Ўз-ўзини назорат қилиш учун саволлар ва вазифалар
фикрлаш нима?

1. Танқидий

2. Танқидий фикрлаш стратегияларини тушунтириб беринг?
3. Танқидий фикрлашни ривожлантирувчи технологиялардан мисоллар келтиринг.

АДАБИЁТЛАР:

1. Азизходжаева Н.Н. Педагогические технологии в подготовке учителя. Ташкент, 2000.
2. Гальперин П.К. К теории программированного обучения – М.: 1967
3. Кларин М.В. Педагогическая технология-М.: 1989
4. Кудрявцев П.о. Проблемное обучение: источник и сущность-Знание: 1991

Мавзу : **Муаллифлик технологиялари.**

Режа:

1. Муаллифлик технологиялари.
2. Хамкорлик педагогикаси.
3. Ўқув жараёнини самарали ташкил этиш ва бошқариш.

Муаллифлик технологияси

Ўқитиш технологияси педагогик стратегия сифатида талаба ва ўқитувчилар фаолиятини фаоллаштириш ва жадаллаштириш воситаларига эга бўлади. Бундай технологияларга қуйидагиларни келтириш мумкин:

- *педагогик жараёнда шахсни кўзда тутишга асосланган педагогик технология (Ш.А.Амонашвили технологияси);*
- *ўқув материални схемалар ва моделлар ишораси асосида ўқитишни жадаллаштириш технологияси (В.Ф.Шаталов технологияси);*
- *ўқув жараёнини самарали бошқариш ва ташкил этиш асосига қурилган технология (С.Н.Лисенкова технологияси, Н.П.Гузикнинг ўқитиш тизимини режаслаштириш технологияси);*
- *ўқитишни индивидуаллаштириш технологияси (Инге Унт, А.С.Границкая, В.Д.Шадриков технологияси);*
- *ўқитишни дастурлаш технологияси (Б.П. Беспалько).*

Хамкорлик педагогикаси

Хамкорлик педагогикаси XX асрнинг 80-йилларида ривожлана бошлади ва таълимдаги кўпгина инновацион жараёнларни ҳаётга чорлади. Бу технология негизида таниқли рус ва чет эл педагогларининг тажрибаси ётади. Улар К.Д.Ушинский, Н.П.Пирогов, Л.Н.Толстой, Ж.Ж. Руссо, Я.Корчак, К.Роджерс, Э.Берн, С.Т.Шацкий, В.А.Сухомлинский ва бошқалардир.

Хамкорлик педагогикаси 4та асосий йўналиш бўйича амалга оширилади:

- *шахсга инсон, шахс сифатида ёндашув;*

- *диалектик фаоллаштирувчи ва ривожлантирувчи мажмуа;*
- *тарбия концепцияси;*
- *атроф-муҳитни таълим-тарбияга мослаш;*

Ш.А.Амонашвилининг инсон-шахс технологияси. Шалва Александрович Амонашвили таниқли педагог олим ва амалиётчидир. У ўзининг экспериментал мактабида ҳамкорлик педагогикасини, шахсий ёндашувни, тил ва математика ўқитишнинг ажойиб методикасини ишлаб чиқди ва ҳаётга татбиқ этди.

Ш.А. Амонашвилининг асосий мақсадлари куйидагилардан иборат:

- *боланинг шахсий хислатларини намоён қилиш орқали унда олижаноб инсоннинг шаклланиши, ривожланиши ва тарбияланишига имкон туғдирмоқ;*
- *боланинг қалби ва юрагини улугламоқ;*
- *боладаги билишга бўлган кучларни ривожлантириши ва шакллантириши;*
- *кенг ва чуқур билим ҳамда малака олиши учун шароит туғдирмоқ;*
- *идеал тарбия – бу ўз-ўзини тарбияламоқ.*

Ш.А. Амонашвили ўзининг технологиясини амалга ошириш учун куйидаги методика ва методик усуллардан фойдаланди:

- *инсонпарварлик;*
- *шахсий ёндашув;*
- *мулоқот маҳорати;*
- *оила педагогикасининг қўшимча имконияти;*
- *ўқув фаолияти.*

Ш.А.Амонашвили технологиясида бола фаолиятини баҳолаш алоҳида аҳамиятга эга. Баҳолардан фойдаланиш ўта чекланган. Миқдорий баҳолашдан кўра сифатли баҳолашга урғу берилади, яъни тавсиф, натижалар пакети, ўз-ўзини баҳолаш.

Ўқитишни жадаллаштириш технологияси

Бу технологияни Виктор Федорович Шаталов ишлаб чиқди ва ҳаётга жорий қилди. У ўқитишнинг анъанавий синф-дарс усулининг ҳали очилмаган катта имкониятларини кўрсатиб берди.

В.Ф. Шаталовнинг мақсад-мўлжали:

- *билим, малака ва кўникмаларни шакллантириши;*
- *ҳар қандай индивидуал хусусиятларга эга бўлган барча болаларни ўқитиши;*
- *ўқитишни тезлаштириш.*

Таянч сигналлар конспекти

фактлар

/63-/оқалар

Қобик

Ахборот бирликлари

Таянч сигнал

Тамойиллар:

- *кўп марта такрорлаш, мажбурий босқичма-босқич назорат, қийинчиликнинг юқори даражаси, катта блокларда ўрганиш, фаолиятнинг динамик қолипи, хатти-ҳаракатнинг таянчи, мўлжалдаги асосини қўллаш;*

- *шахсни кўзда тутиш асосида ёндашув;*

- *инсонпарварлик;*

- *зўрлаб ўқитмаслик;*

- *ўқув вазиятларининг конфликтсизлиги, ҳар бир ўқувчининг муваффақиятларидан бохабарлик, тузатиш (йўлга солиш), ўсиш, ютуқларга истиқболни очиш;*

- *ўқитиш ва тарбияни боғлаш.*

В.Ф. Шаталов методининг ўзига хослиги:

- *материаллар катта ҳажмда киритилади;*

- *материаллар блоклар бўйича жойлаштирилади;*

- *ўқув материали таянч схема – конспект кўринишида расмийлаштирилади.*

Жадвалдан кўриниб турибдики, таянч конспект кўрғазмали схемани ташкил этмоқда.

В.Ф.Шаталов таянч (таяниш) деганда бола ҳаракатларининг тахминий асосини, ички фикрлаш фаолиятининг ташқи ташкил қилиниш усулини тушунади.

Таянч сигнал ўзаро узвий боғловчи рамзлар (ишора, сўз, схема, расм ва ҳ.о) бўлиб, қандайдир маъноли моҳиятни алмаштиради.

Таянч конспект - ўқув материаллари ўзаро боғланган усулларининг бутун қисмлари сифатида фактлар, тушунчалар, ғоялар тизими ўрнида қўллана оладиган кўрғазмали конструкциялардан иборат қисқача шартли конспект кўринишидаги таянч сигналлар системасидир.

В.Ф.Шаталовнинг хизматлари шундаки, у машғулотларда етарли даражада ва барчанинг фаоллигини таъминловчи ўқув фаолияти тизимини ишлаб чиқди. В.Ф.Шаталовнинг ўқув жараёни технологик схемаси таблицада кўрсатилган.

В.Ф.Шаталов методикаси 4 босқичдан иборат бўлиб, улар бир қанча усул ва методик ечимларни ўз ичига олади:

1. Назарияни синфда ўрганиш: тахтада оддий тушунтириш (бўр, кўрғазмали қурол, ЎТВ билан); бўялган плакат – таянч конспект бўйича қайта тушунтириш; плакат бўйича қисқача баён қилиш; ўқувчиларнинг ўз конспектлари устида индивидуал ишлашлари, конспект блоклари бўйича кенг мустаҳкамлаш.

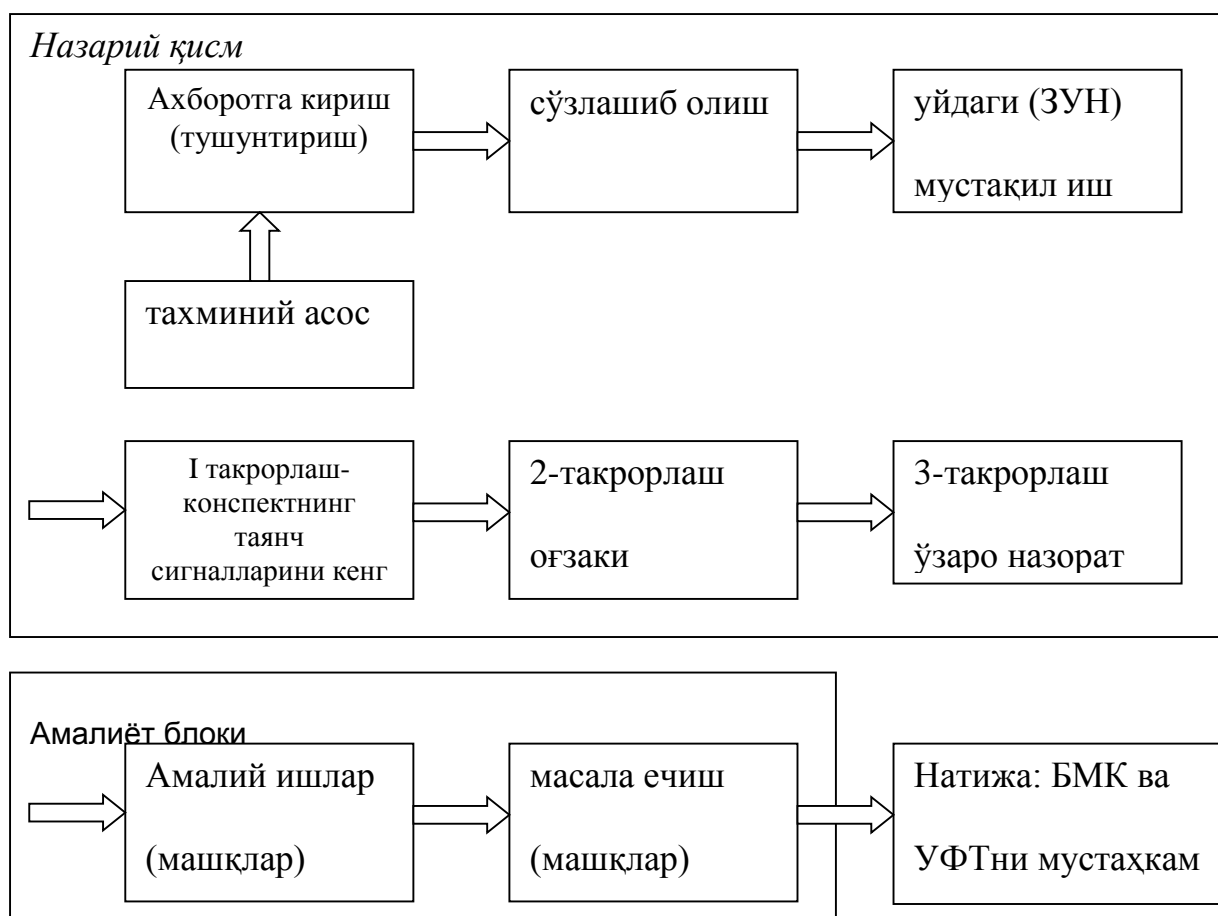
2. Уйдаги мустақил ишлар: таянч конспект+дарслик+ота-оналар ёрдами. Ўқувчиларга уқтириш: конспекtdан фойдаланган ҳолда ўқитувчининг тушунтирганларини эсла, берилган материални китобдан ўқи; ўқиганларининг конспект билан қиёсла; конспект ёрдамида дарслик материалларини сўзлаб бер (кодлаштириш-декодлаштириш); конспектни сўзлаб бериш учун таянч сифатида ёдда сақла; конспектни қайта ишлаб чиққиш ва намунага қиёсла.

3. Биринчи такрорлаш - конспектни ўзлаштиришни ҳар томонлама кенг назорат қилиш: барча ўқувчилар конспектни хотирасида қайта ишлаб чиқадилар, ўқитувчи уларни пешма-пеш текшириб боради; бир вақтнинг ўзида «аста» ва магнитофон орқали сўраб боради; ёзма ишдан сўнг оғзаки сўраш бошланади.

4. Таянч конспектни оғзаки сўзлаб олиш - ўзлаштиришдаги ташқи нутқ (оғзаки) фаолиятининг энг муҳим босқичи, у турли савол-жавоблар жараёнида юз беради.

5. Иккинчи такрорлаш-умумлаштириш ва бир тизимга келтириш (тартибга тушириш): ўзаро назорат дарслари; олдиндан синов саволлари рўйхатини нашр қилиш; тайёрлаш; барча турдаги назоратлардан фойдаланиш (тахтада, астагина, ёзма ва б.); ўзаро сўраш ва ўзаро ёрдам; ўйинли унсурлар (жамоалар беллашуви, ребусни топиши ва б.).

Назорат, баҳолаш. В.Ф. Шаталов ўқувчиларнинг билим, малака ва кўникмаларини босқичма-босқич назорат қилишнинг бош муаммосини ҳал қилди. Доимий ташқи назоратни ўзини-ўзи назорат қилиш ва ўз-ўзини баҳолаш билан боғлаш, ҳар бирини босқичма-босқич назорат қилиш, кучи етадиган даражада талаб қилиш, доимо тузатишнинг имконияти мавжудлиги, натижалар ошкорлиги, икки баҳонинг йўқлиги, паст баҳодан кўрқишнинг йўқлиги.

Назорат шакллари: таянч конспект бўйича ёзма иш, мустақил ишлар, баланд овозда сўраш, магнитофонда, жуфтликда ўзаро назорат, гуруҳдаги ўзаро назорат, уй назорати, ўз-ўзини баҳолаш.

Ўқувчи томонидан олинган ҳар бир баҳо билимларни махсус очилган кўзгуга қўйиб борилади. У гўё ўқувчига хизмат қиладиган рўйхат вазифасини бажаради, баҳолар эса ижобий шифрланган тавсифнома аҳамиятига эга бўлади. Бундай тавсифномани эълон қилиш катта тарбиявий аҳамиятга эга бўлади. Бу тавсифноманинг энг муҳим томони шундаки, ўқувчи хоҳлаган вақтида ҳар қандай баҳони нисбатан юқори баҳога ўзгартириши мумкин. Очiq имконият тамойилининг моҳияти ҳам шунда. Ҳар бир баҳо, - деб таъкидлайди В.Ф. Шаталов, авваламбор, ўқувчида ижобий эътиборни қўзғатадиган восита, туртки бўлиб хизмат қилиши лозим. Икки баҳо салбий ҳисларга сабаб бўлади, ўқитувчи ва фан билан зиддиятни келтириб чиқаради. Шаталов бундай конфликтли вазиятларни бартараф қилади.

Методик усуллар (педагогик микроунсурлар) тиркамасига: учирма такрорлаш, релели (алмашма) назорат ишлар, десант методи, занжир методи, вазифалар ичида «чўмилмоқ», китобдаги хатоларни топмоқ, варақчаларда мисол-масала ечиш, танлов асосида мисол-масала ечиш, 4 қўлда ечиш, тажриба дарслари, «мияга» ниқташ, куйидан юқorigа қараб ечиш, айтиб бергани рағбатлантириш, очiq фикрлар дарси, олтинчи балл, ижодий конспект, тезайтиш, кескинликни юмшатиш усуллари (мусиқа, ёруғлик, танаффус ва б.) ва б.

В.Ф.Шаталов томонидан ишлаб чиқилган ўқув фаолияти тизими мактаб ўқувчиларида эксперимент қилинган, лекин унинг методикаси математика ўқитиш доирасидан чиқиб, нафақат табиий фанлар, балки гуманитар фанлар: тил, тарих каби фанларни ўқитишда ҳам кенг тарқалди.

В.Ф. Шаталов методикаси олий ўқув юртларида ҳам муваффақиятли қўлланмоқда.

Таянч схемалар изоҳидан фойдаланган ҳолда истиқболли ўқитишни бошқариш С.Н.Лисенкова технологияси. Бу технология асосида қуйидагилар ётади:

- *ҳамкорлик педагогикасига бўлган шахсий ёндашув;*
- *ўзлаштириш (муваффақият) - ўқитиш жараёнида болалар ривожланишининг энг муҳим шарт;*

- *синфдаги фойза: хайрихоҳлик, ўзаро ёрдам;*
- *хатоларидан огоҳ қилиш, лекин хатолар устида ишлаш эмас;*
- *ўқув материалнинг кетма-кетлиги, изчиллиги;*
- *вазифанинг ҳар бир ўқувчига қулайлиги ва уларга алоҳида-алоҳида бўлиб берилиши;*
- *аста-секин тўлиқ мустақилликка ўтиш;*
- *билагон ўқувчи воситасида билмайдиган ўқувчиларни ўқитиш.*

С.Н.Лисенкова методикасининг хусусияти шундаки, қийин мавзулар дастурда белгиланган соатларда эмас, балки ундан олдин ўрганила бошланади. Бу истиқболли тайёргарликдир.

Истиқболли тайёргарлик ўрганилиши яқинлашиб келаётган қийин мавзуларни йўл-йўлакай ўтишнинг бошланишидир.

Умумлаштириш бу муайян билимлар асосидаги мавзуни умумлаштиришдир.

С.Н.Лисенкова методикаси асосида материални ўзлаштириш уч босқичда кечади:

1. *Келгусида ўзлаштирилиши лозим бўлган билимларни олдиндан кичик ҳажмларда бериб бориш;*
2. *Янги тушунчаларни аниқлаштириш, уларни умумлаштириш ва қўллаш;*
3. *Фикрлаш усуллари ва ўқув хатти-ҳаракатларининг равоқлигини ривожлантириш.*

Ўқитишни табақалаштириш

Г.К.Селевко тадқиқотларида ўқитишни табақалаштириш ўқув жараёнини ташкил этиш шакли сифатида изоҳланади, ўзида билим даражаси бир хил бўлган, у ёки бу жиҳатдан ўқув жараёнида умумий сифатларга эга бўлган ўқувчилар гуруҳи билан ўқитувчи ишлайди. Ўқитишни табақалаштириш ўқув жараёнидаги таълим олувчиларнинг турли гуруҳларини ихтисослаштирилишини таъминлайдиган умумий дидактиканинг бир қисми сифатида ҳам белгиланади.

Ўқитиш тизимининг қурама технологияси (Н.П. Гузик).

«Ўқитиш тизимининг қурама технологияси» савиясига ва дарсларда мавзу бўйича даврийликни ривожлантиришга кўра синф ичидаги ўқитишнинг табақалаштирилиши деб қаралади. Дарслар ҳар бир мавзу бўйича кетма-кет жойлашган беш типдан иборат бўлади:

- 1) мавзуни умумий таҳлил қилувчи дарслар (улар лекциялар деб юритилади);
- 2) таълим олувчиларнинг мустақил ишлари жараёнида ўқув материалнинг чуқурлаштириб ишлаб чиқишини кўзда тутган, тузилган семинар машғулотлари (бундай дарслар учтадан бештагача бўлиши мумкин);
- 3) билимларни умумлаштириш ва тартибга тушириш (гуруҳлаш) дарслари (мавзулар бўйича синовлар);
- 4) фанлараро материалларни умумлаштириш (мавзулар бўйича вазифаларни ҳимоя қилиш);
- 5) дарс-практикумлар.

Кейинги босқичда ўқитувчи ўқувчиларнинг савияларига кўра табақалаштириш ишларини ташкил этади. Бу иш янги материални бериш, уни мустаҳкамлаш ва такрорлаш, билим, малака ва кўникмаларни назорат қилишда амалга оширилади.

Бу технологияда учта табақалаштиришнинг турли даражадаги қийинчиликда: «А», «В», «С» дастурлари ажралиб туради.

Дастурлар қуйидаги вазифаларни ҳал қилади:

- *муайян даражадаги билим, малака ва кўникмаларни эгаллашни таъминлайди;*
- *таълим олувчиларнинг маълум даражадаги мустақиллигини таъминлайди;*

«С» дастури таянч стандарт сифатида қайд қилинади. Уни бажариш орқали таълим олувчилар фан бўйича ўқув материални, уни қайта тиклай олиш даражасида ўзлаштирадилар. «С» дастури вазифаларини нисбатан қийин дастурга ўтмасдан олдин ҳар бир ўқувчи бажара олиши лозим.

«В» дастури мавзуни қўллаш билан боғлиқ масалаларни ечиш учун зарур бўлган ўқув ва ақлий фаолиятининг умумий ва ўзига хос усуллари билан бирга эгаллашни таъминлайди. Ушбу дастурга киритиладиган қўшимча маълумотлар биринчи босқич материалларини кенгайтиради, асосий

билимларни исботлайди, намоёиш этади ва ойдинлаштиради, тушунчаларнинг амал қилиш ва қўлланишини кўрсатиб туради.

«А» дастури ўқувчиларнинг билимларини тўла англаш, ижодий қўллаш даражасига кўтаради. Бу дастурда ижодий қўллаш истикболли тобора такомиллашиб боровчи маълумотлар, чуқурлаштирилаётган материаллар, унинг мантиқий асосланганлиги жойлаштирилган.

Материалларни такрорлашда турли даражадаги вазифаларни эркин тиклаш методикаси қўлланади.

Табақалаштирилган вазифаларни назорат қилишда индивидуалликка ўтилади ва у чуқурлаштирилади.

Ўқитишни индивидуаллаштириш технологияси

Инге Унт, А.С. Границкая, В.Д. Шадриков тадқиқотларида индивидуал ўқитиш ўқув жараёнини ташкил этиш шакли, модели сифатида белгиланади. Унда:

- *педагог фақат биргина талаба билан ўзаро муносабатда бўлади;*
- *бир талаба фақат ўқитиш воситалари (китоблар, компьютер ва б.) билан ўзаро алоқада бўлади.*

Индивидуал ўқитишда фаолиятнинг мазмуни, методлари ва суръати талабанинг хусусиятларига мослаштирилади.

Шахсий ёндошиш деганда:

- *у педагогиканинг тамойили бўлиб, унга кўра педагог ўқув – тарбия ишлар жараёнида талабаларнинг шахсий хислатларини ҳисобга олган ҳолда айрим талабалар билан индивидуал модел бўйича ўзаро муносабатда бўлиш, индивидуал хусусиятларига асосланиш;*

- *ўқув жараёнида талабаларнинг индивидуал хусусиятини ҳисобга олиш;*
- *барча талабаларнинг ривожланишигина эмас, балки ҳар бир талабага алоҳида ривожланиш учун психологик–педагогик тадбирлар яратиш тушунилади.*

Ўқитишни индивидуаллаштириш;

- *ўқув жараёнини ташкил этиш бўлиб, унда ўқитиш усуллари, суръатини танлаш талабанинг индивидуал хусусиятлари билан боғланади;*
- *индивидуал ёндашувни таъминловчи турли ўқув-методик, психологик-педагогик ва ташкилий-маъмурий тадбирлардир.*

Шундай қилиб, дидактика бўйича амалга оширилган тадқиқотларга кўра ўқитишни индивидуаллаштириш ўқув жараёнининг шундай ташкил қилинишики, унда индивидуал ёндашув ва индивидуал шакл устувор ҳисобланади.

Ўқитишни индивидуаллаштириш қуйидаги муаллифлик технологияларида асослаб берилди:

- *Инге Унтнинг ўқитишни индивидуаллаштириш технологияси;*
- *А.С. Границкаянинг мослашувчан ўқитиш технологияси;*
- *В.Д. Шадриковнинг индивидуалликка қаратилган режа асосида ўқитиш технологияси.*

Инге Унтнинг ўқитишни индивидуаллаштириш технологиясидаги асосий концепция ҳозирги шароитда ўқитишни индивидуаллаштиришнинг муҳим шакли ўқувчиларнинг мактабдаги ва уйдаги мустақил ишлари деб қоидалаштирилган. Инге Унт унинг мазмуни ва методикаси деб мустақил ишлар учун индивидуал ўқув вазифалари, жорий ўқув адабиётига мослаштирилган, индивидуаллаштирилган мустақил ишлар қўлланмаси асосида нашр этилган иш дафтарларини тушунади.

А.С.Границкая ўзининг мослашувчан ўқитиш тизимини синф-дарс тизимида ташкил этиш ва унда ўқитувчи 60-80% вақтини ўқувчилар билан индивидуал ишлашга ажратиш мумкинлигини қайд қилади. А.С.Границкая методикасининг ўзига хослиги унинг дарсни муайян ғайриодатий қурилма асосида ташкил этишидир:

- *Биринчи қисм – барчани ўқитиш;*
- *Иккинчи қисм – икки параллел жараён: ўқувчиларнинг мустақил ишлари ва ўқитувчининг айрим ўқувчилар билан индивидуал ишлаши, яъни умумлаштирилган схемалардан фойдаланиш, алмашиниб турувчи жупт ўқитувчи бўлиб ишлаш, мослашувчан кўп қиррали вазифалар ва б.*

В.Д.Шадриков гипотезасига кўра агар болага мураккаблашиб боровчи вазифаларнинг тафсилоти берилса, унга ўрганиш жараёнини мотивациялаш таклиф этилса, лекин болага шу бугун унинг учун

мумкин ва қулай ишлаш имконияти қолдирилса, ўқувчилар қобилияти самарали ривожланади деб ҳисобланади. В.Д.Шадриков методикаси асосини ҳар бир ўқувчининг қобилиятига қараб ўқитишга имкон берадиган олти даражадаги ўқув режаси, дастур ва методик қўлланма ташкил этади. Ҳар бир фаннинг мураккаблик даражасига кўра кучи етган вариантни танлаб олиб, ўқувчилар синфда тез-тез алмашиб туради ва фаннинг ҳажми ва мазмунини кўлдан чиқармай биргаликда ўқув дастурини ўзлаштиришга ҳаракат қиладилар. Мураккаблик даражасини танлаш тезликда амалга оширилади, «баъзан» уни амалга ошириб бўлмайди, чунки у синфдаги ўқувчиларнинг тенглашиш, ўқувчиларнинг қобилияти ҳолатига боғлиқ бўлади.

Мураккабликнинг олти даражаси амалда барча болаларга эътибор беришга, барчанинг кучи етадиган, ўқувчининг қобилиятига, унинг ривожланишига мосланган, ўқув жараёнини ташкил этишга имкон беради.

Бу ўқитишни индивидуаллаштириш муаллифлик технологияси негизида умумий тамойиллар мавжуд:

- *индивидуаллаштириш ўқитиш жараёни стратегиясидир;*
- *индивидуаллаштириш—индивидуалликни шакллантиришнинг зарурий омили;*
- *барча ўрганиладиган фанларда индивидуаллаштирилган ўқитишдан фойдаланишнинг мумкинлиги;*
- *индивидуал ишларни ўқув фаолиятининг бошқа шакллари билан интеграциялаш;*
- *индивидуал суръатда, услубда ўрганиш.*

Индивидуаллаштириш технологиясининг умумий хусусиятларига қўйидагилар киради;

- *ўзлаштира олмасликка олиб келувчи омилларни қайд қилиш;*
- *фикрлаш жараёнида билим, малака, кўникмаларни эгаллаш индивидуал камчиликларни тузата олиш усуллари;*
- *оила тарбиясидаги мотивациянинг бўлинмаслиги, ироданинг суствлиги камчиликларини қайд қилиш ва енга олиш;*
- *қобилиятли ва истеъдодли ўқувчиларга нисбатан ўқув жараёнини оптималлаштириш (ижодий фаолият, синф ва синфдан ташқари ишларни ҳисобга олиш);*
- *ўқитиш жараёнини танлаш эркинлигини бериш;*
- *умумий ўқув малакалари ва кўникмаларини шакллантириш;*
- *ўқувчиларнинг ўз-ўзига мос баҳо бера олишини шакллантириш;*
- *ўқитишнинг техник воситаларидан, шунингдек, ЭҲМдан фойдаланиш.*

Ўқитишни индивидуаллаштириш технологиясига қўйидагилар киради:

Батов тизими. АҚШда ишлаб чиқилган бу тизимда ўқув жараёни икки қисмга бўлинади:

Биринчи қисм- бутунича синф иши.

Иккинчи қисм- индивидуал машғулотлар.

Бундай машғулотлар унга зарурият сезган ўқувчилар билан ё умум томонидан қабул қилинган меъёрлардан орқада қолмаслик ёки нисбатан ривожланган қобилиятлари билан ажралиб турганлар билан бир қаторда бўлишини таъминлаш мақсадида ўтказилади.

Юқори қобилиятли категория ўқувчилар билан ўқитувчи, нисбатан камроқ қобилиятли ва қоқок ўқувчилар билан ўқитувчи ёрдамчиси шуғулланади.

Трамп режаси – бу технология АҚШда жуда машхур. Бу ўқитиш шакллариининг шундай тизимики, унда катта аудиториядаги машғулотлар кичик гуруҳлардаги индивидуал машғулотлар билан қўшиб олиб борилади.

Замонавий техник воситалар ёрдамида 100-150 кишидан иборат катта гуруҳларда юксак малакали ўқитувчилар, профессорлар лекция ўқийдилар. 10-15 кишидан иборат кичик гуруҳлар эса лекция материалларини муҳокама қиладилар, баҳо юритадилар.

Индивидуал ишлар эса мактаб кабинетларида, лабораторияларида ўтказилади. Лекция машғулотларига 40%, кичик гуруҳлардаги машғулот 20%, кабинет ва лабораториялардаги индивидуал ишларга 40% ажратилади. Одатдаги синф тушунчаси йўқ, кичик гуруҳлар ҳам доимий эмас.

Таянч тушунчалар

Ўқитиш технологияси, программалаштирилган ўқитиш, табаъалаштирилган ўқитиш, таълимни индивидуаллаштириш, аудиовизуал, трамп режаси.

Ўз-ўзини назорат қилиш учун саволлар ва вазифалар.

1. Ўқитишнинг самарали технологиялари ҳақиданималарни биласиз?

2. Ўқитиш технологияларининг таркибий хусусиятлари нималардан иборат?

3. Ўқитиш технологияларига мисоллар келтиринг.

АДАБИЁТЛАР:

1. Азизходжаева Н.Н. Педагогические технологии в подготовке учителя. Ташкент, 2000.

2. Молибог А.Г. Программированное обучение-М., 1967

3. Унт Инге. Индивидуализация и дифференциация обучения.- М.: Педагогика, 1990.

4. Юдин В.В. Педагогическая технология. – Ярославль, 1997.

5. Шаталов В.Ф. Педагогическая проза. – М.: Педагогика, 1980.

Мавзу: Тарбия технологиялари.

Режа

1. Тарбиявий технологиялар.
2. Тарбиявий технологиялар турлари.
3. Тарбиявий технологияларга ўқитиш.

Бизга яхши маълумки, тарбия жараёни узоқ муддатли, мураккаб, узлуксиз бўлиб, у ўзига хос хусусиятларга эга. Гарчи замонавий таълим технологияси ўқувчининг таълим жараёнидаги етакчилик ролини ёқлаётган бўлсада, тарбия жараёнида тарбияланувчи асосий мавқеини эгаллаш олмайди. Чунки унда характер, дунёкараш етарлича шаклланмаган бўлиб, у бу борада тарбиячининг ёрдамига эҳтиёж сезади шу боис тарбия технологияси мантикий, ҳам таркибий жихатдан таълим технологиясидан фарқ қилади.

Тарбия технологияси асосида тарбиявий жараён ётади. Уқувчилар фаолиятини ташкил этувчилар бўлиб, улар томонидан эришиладиган натижаларни режалаштириш ва унга эришиш усуллари, бу усулларни моделлаштириш ишлаб чиқарилган режа ва моделларни рўйбога чиқариш, бу режаларни амалга оширувчи шахснинг фаолияти ва ахлобини бошқариш қабилар хисобланади. қ

Тарбия – тарбиячи ва тарбияланувчи фаолиятларини ўз ичига олган икки ёқлама жараён. Тарбиячилар-билан ва тарбияга эга бўлган кишилар тарбияланувчилар-билим ва тажриба ўрганувчи ёшлардир. Аммо тарбияланувчилар муайён даражада актив фаолият кўрсатмасалар тажриб ва билим ўргана олмайдилар.

Тарбия жараёни

- мақсадга йўналганлик;
- кўп омиллик;
- жўшқинлик;
- давомийлик;
- узлуксизлик;

- комплекслилик;
- варитлилик;
- икки томонли характер;
- натижаларнинг олислиги;

Тарбия вазифалари

1. Ўз ватанини фукоросини тарбиялаш. Тарбиянинг бу вазифаларни амалга ошириш қуйидагиларни тақозо этади;

Миллий ватанпарварлик, ўз ватанига, тарихига, маданиятига ифтихор туйғуси;

Миллатлар аро маданий муносабатлар, сиёсий маданият.

2. Шахснинг маънавиятини шакллантириш. Маънавиятғишининг ички дунёси бўлиб, унинг жамият ва табиатдаги «Мен»и, образи, тақдири ва ролини ифода этади. Маънавият даражасиғбу, маълум маънода, инсонийлик мезонидир. Маънавиятни шакллантириш бу унинг шахсий харакатлари, интилишлари, рефлексияси билан кишининг ички дунёсини вжудга келтиришдир.

3. Мехнаткаш инонни иқтисодий тафаккурини тарбиялаш мехнатга, касбга хурмат ва ижтимоийғпсихологик жихатдан ёшларда мустақиллик, ижод, ишчанлик, фаоллик, юқори касбий тайёргарлик сифатларини кучайтириш зарур.

4. Рухий - жисмоний соғломликни тарбиялаш. Бу ахлоқий – хаётий мувозатат ва психологик қулайлик холатини ушлаб туриш ҳамда жисмоний ривожланиш меъеридан узоклашиб кетишга йўл қўймаслик кўникмаларини шакллантиришдир.

5. Кишининг табиат билан муносабатини уйғунлаштириш.

Экологик фожа муаммоси давримизнинг энг долзарб муаммоларидан биридир. Кишининг табиат билан муносабатини уйғунлаштириш конкрет худудий ўзига хосликни хисобга олган холда ўлкашунослик ва табиатшунослик бўйича амалий фаолиятни кучайтириш ва кенгайтиришни талаб этади.

Бу эса, ўз навбатида, тарбияланувчиларга нафақат экологик хавфсизлик қоидаларин англаб етиш балки, табиатни қўриқлаш ишида шахсан қатнашиш зарурлигига ишонч хосил қилиш имконини ҳам беради.

6. Шахсда индивидуаллик ва жамовийликни тарбиялаш.

Собиқ Иттифоқ даврида педагогика шахсни жамоада ва жамоа орқали тарбиялашга йўналтирилган эди. Хозирги пайтда айрим педагогик доираларда индивидуал тарбия хаддан ташқари мақталмоқда. Аслида индивидуал ва жамоавий тарбия бирғбирига зид эмас. Индивидуаллик табиат тухфаси бўлиб, уни ривожлантириш зарур, Модамики, инсон жаимятда яшар экан, у жамиятдаги ахлоқ ва ҳуқуқ меъзонларини, ижтимоий фикрларни хурмат қилиши лозим. Мехнатнинг аксарият кўринишлари учун жамоа харакати зарур бўлади. Шу туфайли жамоавийлик рухида тарбиялаш долзарб масала бўлиб хисобланади. Айни чоғда индивидуал тарбия ниҳоятда муҳимдир, чунки бунга дастлаб етарлича эътибор берилмаган эди, хозир эса буни замонавий ижтимоийғиқтисодий ўзгаришлар талаб этмоқда.

Тарбия тизимининг миллий хусусиятлари:

- миллий тарих ва маданиятнинг ўзига хос жихатларини хисобга олиш;
- тарбиявий ишларда миллий удумлар, анъаналар, урфғодатлар, диний маросимлардан фойдаланиш;
- миллий маданият жаҳон маданиятининг бир бўлаги эканлиги тушунчасини шакллантириш.

Тарбия принциплари

Тарбия принциплари – бу умумий қоида бўлиб унда тарбиявий жараёнини ташкил қилиш мазмуни, методлари шакллариға бўлган асосий талаблар акс этган. Таълим принципларидан фарқли равишда улар ўқитувчилар томонидан тарбиявий вазифаларни хал этишда қўлланилади. Бу принципларнинг асосий жихатлари: мажбурийлик, комплекслилик(уйғунлилик), тенг ахамиятлилик бўлиб хисобланади.

Тарбия принциплари – бу тарбиячилар учун тайёр ва хар нарсаға ярайдиган қоида эмас, чунки уни қўллаш билан юқари натижаларға эришиб қолинмайди.

Бу тарбиячининг на тажрибасини, на махоратини алмаштира олади, уларнинг амалға ошириши шахс фаолияти билан шаклланган.

Тарбия принциплари тизими(системаси)

Тарбиявий жараён таянувчи принциплар тизимида қуйидагиларни ажратиш мумкин:

- тарбиянинг ижтимоий йўналганлиги;
- тарбиянинг хаёт ва мехнат билан боғлиқлиги;

- тарбияда ижобий жихатларга таяниш;
- тарбияни инсонпарварлаштириш;
- шахсий ёндошиш;
- тарбиявий таъсирнинг умумийлиги.

Тарбиянинг ижтимоий йўналганлиги. Илғор ўқитувчилар тарбияни ижтимоий институт сифатида тушунганлар. Турли давларда ё ижтимоий,ё давлат, ёки шахсий йўналиш касб этиб, унинг мазмун принциплари ўзгарган. Мазкур принцип ўқитувчининг барча фаолияти тарбиянинг давлат стратегиясига мос холда ўсиб келаётган авлодини тарбия вазибаларига бўйсундиришни талаб қилади ва тарбиячилар фаолиятини шахсни ижтимоийлаштиришга йўналтиради. Бу принципларни амалга оширишнинг асосий қоидалари тарбиявий (меҳнат, ижтимоий, ўйин ва б.) фаолият жараёнида ўқувчиларда фаолиятнинг ижтимоий қиммат ва муҳим сабабга молик, ижтимоийлаштириш суратини тезлаштиришни ташкиллаштириш зарурияти билан боғланган.

Тарбиянинг ҳаёт ва меҳнат билан боғлиқлиги Мазкур принцип ўқитувчилар фаолиятининг икки асосий йўналишини кўзда тутади:

- а) тарбияланувчиларни кишиларнинг ижтимоий ва меҳнат фаолияти, унда рўй бераётган ўзгаришлар билан атрофлича ва дархол таништириш;
- б) тарбияланувчиларни ҳақиқий ҳаётини муносабатлар, ижтимоийфойдали фаолиятнинг турли кўринишларига жалб қилиш.

Тарбиянинг ҳаёт билан боғлиқлиги принципини амалга ошириш ўқитувчидан қуйидагиларни таъминлаш маҳоратини талаб этади:

- ғтарбияланувчилар томонидан меҳнатнинг жамият ва алоҳида шахс ҳаётидаги ролини тушуниш;
- ғфуқороларнинг ўсиб бораётган талабларини қондириш учун иқтисодий базанинг аҳамияти;
- ғмоддий ва маънавий бойликларни яратувчи меҳнат кишиларига хурмат;
- ғижодий меҳнатга бўлган қобилиятини ривожлантириш;
- ғзамонавий ишлаб чиқаришнинг умумий асосларини тушуниш;
- ғиқтисодий билимларни эгаллаш;
- ғумумий маданият, меҳнатни илмий ташкил этиш;
- ғмеҳнат фаолиятига шахсий ва ижтимоий қарашларни қўшиб олиб бориш;
- ғжамият мулки ва табиат бойликларига эҳтиёткорона муносабатда бўлиш;
- ғхўжасизлик, маъсулиятсизлик, боқимандалик, текинхўрлик кўринишларига муросасиз муносабатда бўлиш.

Тарбиянинг ҳаёт, меҳнат билан алоқаси принципи қуйидаги шартларга риоя қилиб амалга оширилади:

- ғижтимоий, иқтисодий ва меҳнат тарбиясида мавҳумлик ва ақидапарастлиликни бартараф этиш;
- ғтарбияланувчиларнинг фаолиятининг турли кўринишларида(шу жумладан, каникул давридаги ишларни қўшган холда) иштирок этиш хоҳишларини қўллаб қувватлаш;
- ғтарбиявий ишларда маҳаллий ўлкашунослик материалларидан фойдаланиш;
- ғқабул қилинаётган қарорларга масъуллик хиссини ўргатиш;
- ғижтимоийф иқтисодий соҳаларда бўлаётган ўзгаришларга мувофиқ тарбиянинг мазмуни, методи, восита ва шакллари янгилан.

Тарбиявий жараёни шундай ташкил этиш керакки, тарбияланувчилар ўз меҳнатларининг кишилар жамият учун зарурлигини уларга манфаат келтиришни сезсинлар.

Фойдали ишларга таяниш. Тарбияда фойдали иўга таяниш кишидаги ижобий ҳислатларни ва шу асосда етарлича шаклланмаган ёки салбий шаклланган сифатларни зарур даража ва уйғунликда аниқлашни кўзда тутади.

Принципни амалга ошириш қуйидаги қоидаларга асосланади:

- тарбиявий жараёнда адоват, тарбиялочининг тарбияланувчи кураши куч ва позицияларини қарамағқарши қўйиш мумкин эмас;
- ижобий натижалар тарбияланувчи тақдирида тарбияловчининг ҳамкорлик, тоқат ва манфаат кўрувчи сифатида иштирок этиш имкониятини беради;
- тарбияланувчининг ахлоқида юзага келган камчиликларга диққатни қаратмаслик, ижобийларини аниқлаш ва қўллаб қувватлаш зарур;
- ўқувюртида ижобий тарбиявий муҳит, рухийпсихологик иқлим юзага келтириш, сарамжонғсаришталик , тозаликни сақлаш зарур;

- тарбияланувчиларни юқори натижаларга эришиш имконияти мавжудлигига ишонч хосил қилиш.

Тарбияни инсонпарварлаштириш.

Бу принципга қўйиладиган асосий талаблар:

- тарбияланувчи шахсига инсоний муносабат;
- унинг ҳуқуқи ва эркинлигини ҳурмат қилиш;
- тарбияланувчига кучи етадиган ва оқилона шакллантирилган талабларни қўйиш;
- тарбияланувчининг ҳолатини ҳатто у тақдим этилган талабларни бажаришидан бош тортган пайтда ҳам тушуниш;
- кишининг ўзи билан ўзи бўлиш ҳуқуқини ҳурмат қилиш;
- тарбияланувчилар онгига тарбиянинг мақсад ва вазифаларини етказиш;
- талаб этилаётган сифатларни мажбурий шакллантирмаслик;
- шахснинг орғномус ва кадрғқимматини камситувчи жазога йўл қўймаслик;
- маълум сабаблар билан шахснинг ҳақлигига зид келувчи сифатларни шаклланишини унинг томонидан тўлиқ рад этилиш ҳуқуқини тан олиш.

Тарбиявий жараённинг инсонпарварлаштирилиши унинг демократлаштирилиши билан бевосита боғланган. Демократлаштириш, даставвал тарбиявий тизимнинг барча босқичларини услиб ва методларида кўринади. Шу маънода демократлаш авторитаризмнинг аксидир.

Шахсий ёндошиш. Бундай ёндошиш тарбияланувчиларнинг шахсий сифатларига таянишни кўзлайди ва тарбиячидан қуйидагиларни тадаб этади:

- шахснинг индивидуал хусусиятларини (характери, мижози(темпераменти), қарашлари, одатлари ва б.) мунтазам ўрганиш ва яхши билиш;
- мохирона ташхислаш ва шахсий сифатларнинг реал шаклланганлик даражасини билиш;
- тарбияланувчини шахснинг ривожланишини таъминловчи мураккаблашиб борадиган фаолиятга тортиш;
- шахснинг активлигига таяниш;
- шахсни тарбиялашдан ўзгўзини тарбиялашга ўтиш, мақсадни, мазмуни, методларни ўз –ўзини тарбиялашнинг шакллари билан белгилаш маҳоратини хосил қилиш;
- фаолиятнинг муваффақиятга олиб келувчи мустақиллик, ташаббус, тарбияланувчиларнинг ташаббускорлигини, мохирона ташкил этиш ва йўналтиришни ривожлантириш.

Тарбиявий таъсирнинг бирлиги. Бу принцип тарбияга дахлдор бўлган барча шахслар, ташкилотлар, ижтимоий институтлар, педагогик таъсирни ўзаро тўлдирган ҳолда, бирлашиб ҳаракат қилишлари тарбияланувчиларга келишилган ҳолда талаблар қўйишлари, бирғбирлари ёрдам беришлари талаб этилади.

Принципни амалга оширишнинг асосий қоидалари:

- тарбиячилар томонидан тарбиявий таъсир этишнинг бошқа соҳаларини ҳисобга олиб бориш;
- ўқувчиларнинг оиласи билан алоқада бўлиш, тарбиявий вазифаларни ҳал этишда унга таяниш, тарбиявий ҳаракатларни келишиб олиш;
- тарбиячининг ўзи тарбияланган бўлиши керак (ўз тарбияланувчиларига сингдирилиши лозим бўлган сифатларга эга бўлиш);
- тарбиячининг тарбиявий жараёндаги бошқа субъектлар билан ҳамкорлигида бирлаштирувчи(айирувчи эмас) омилга таяниш;
- ўз ҳамкасблари, жамоаси, ижтимоий ташкилотлар ва бошқаларнинг маъқул талабларининг тарбиячи томонидан қўллабқувватланиши;
- тарбиявий таъсир этишда анъанавийлик, тарбиявий жараёнда мунтазамлик;
- тарбиявий жараённинг барча субъектлари орасида алоқаларни ўрнатиш.

Тарбия жараёнининг мазмуни

Тарбия жараёнининг мазмуниғбу билимлар, эътиқодлар, кўникмалар, сифатлар, шахс қиёфаси, ахлоқнинг барқарор одатлари системаси бўлиб, тарбияланувчилар қўйилган мақсад ва вазифаларга мувофиқ уларни эгаллаб олишлари зарур.

Тарбиянинг асосий –оялари:

- 1.Тарбия мақсадлари реализми.
- 2.Тарбиячи ва тарбияланувчиларнинг биргаликдаги фаолияти.
- 3.Ўз йўлини белгилаб олиш.

4.Тарбиячининг шахсий йўналганлиги.

5.Ихтиёрийлик.

6.Жамовийликка йўналганлик.

Уюшган тарбия инсонни ҳаётдаги учта асосий ролга: фуқороликка, ходимликка ва оилапарварликка тайёрлаш лозим.

Фуқороликни шакллантириш чоғида аниқ мўлжалга асосланиш:

- фуқоролик мажбуриятлари: Ватан, жамият, отагона олдидаги мажбурият ҳисси, миллий ифтихор ва ватанпарварлик туйғуси;

- давлат Каниституцияси, давлат ҳокимияти органлари, мамлакат Президенти, давлат рамизлари (герб, байроқ, мадҳия)га ҳурмат;

- мамлакат тақдирига жавобгарлик;

- жамоат тартиби ва яшаш маданияти;

- мамлакатнинг миллий бойлиги, тили, маданияти, анаъналарини асраб авайлаш;

- ижтимоий активлик;

- демократик тамоилларга роя этиш;

- табиатни асрабгавайлаш;

- ўзгаларни ҳуқуқ ва эркини ҳурмат қилиш;

- актив ҳаётгай позиция;

- ўз ҳуқуқини аниглаш ва фуқоролик масъулияти;

- ҳалоллик, ростгўйлик, сезгирлик, меҳиргашавқат;

- ўз иши ва қилмишларига жавобгарлик;

- халқаро ҳамкорлик, бошқа мамлакатлар халқига ҳурмат ва бошқалар.

Ходимни фарқловчи белгилар:

- интизомлилик ва масъулият;

- ишчанлик ва ташкилотчилик;

- умумий, махсус ва иқтисодий билимлар;

- сиёсий билимлар;

- меҳнатга ижодий ёндошиш;

- қатъият, топширилган вазифани тез ва сифатли бажаришга интилиш;

- касбий ғурур, маҳоратга ҳурмат кўрсатиш;

- онглилик, ҳушмуомалалик, батартиблик;

- меҳнат фаолияти тажрибаси;

- меҳнатга, ҳаётга, фаолиятга эстетик муносабат;

- жамоавий, бирлашиб меҳнат қилиш лаёқати;

- ташаббускорлик, мустақиллик, Ватан, жамият равнақи учун кўп ва самарали меҳнат қилишга тайёрлик;

- ишчанлик ва уддабуронлик;

- меҳнат кишиларига, ишлаб чиқариш усталарга ҳурмат ва бошқалар.

Оилапарварликни фарқловчи белгилар:

- меҳнатсеварлик, масъулиятлилик;

- ҳушмуомалалилик, мулойимлик, алоқа маданияти;

ўзини жамоада тута билиш;

покизалик, озодалик, гигиеник кўникмалар;

саломатлик, актив турмуш тарзига кўникиш;

дам олишни ташкил этиш ўтказиш омилкорлиги;

ҳар томонлама билимдонлик;

ҳуқуқий нормалар ва қонунларни биллаш;

болаларни тарбиялаш лаёқати;

никоҳдан ўтишга тайёргарлик ва оилавий вазифаларни бажариш;

ўз ота- оналари, ёши улуғ кишиларга ҳурмат ва бошқалар.

Дунёқарашни шакллантириш.

Дунёқарашғбу киши онгининг билимлар, қарашлар, маслак ва олий мақсадларни қамраган, табиат ва жамиятнинг ривожланишига унинг муносабатини кўрсатадиган, Унинг ижтимоийғсиёсий ва ахлоқий- эстетик мавқеи ва хулқини хаётнинг турли сохаларида белгилайдиган ўзига хос сохадир.

Билимларғдунёқарашнинг объектив компоненти сифати шахснинг тавсифий, тасдиқланувчи мулохазаси шаклига эга бўлиб илмий хақиқат тарзида тасаввур этилади.

Қарашларғбу хикматнинг табиат ва жамиятда учровчи у ёки бу ходисаларни тушунтириш, бу ходисаларга ўзининг муносабатини кўрсатиш билан боғлиқ бўлган ҳуқумлар, субъектив хулосалардир.

Ишончғ бу чуқур анланган ва хаяжон билан бошдан кечирган –ояларни мажмуи бўлиб, улар мафкура, сиёсат, ахлоқ ва санатга дахлдор бўлган шахснинг хаётий мавқеи ҳамда фаолияти ва ахлоқи характерининг барқарор эканлигини билдиради.

Олий мақсад – англаб етилган ва таъсирчан идрок этишинг олий камолати бўлиб, шахснинг фаолият мақсади ва хаётий маслагидир.

Дунёқараш вазибалари:

ахборат – иниқосли;

орентирли – бошқарувчи;

бахоловчи;

Дунёқарашнинг асосий кўринишлари:

илмий;

диний;

кундалик (хаётий).

Илмий билимларни маслакка айланишига ёрдам берувчи психолоғпедагогик механизмлар ва педагогик шартғшароитлари:

билимларни чуқур ва мустахам ўзлаштириш;

дунёқараш характеридаги барча далил ва асосларнинг мантиқан исбот этилувчи ва ўзаро зид эмаслигини чуқур илмий асослаш;

таълим ва тарбиянинг фуқоролик йўналиши;

тарихийлик принципини амалга ошириш;

билиш активлиги ва мустақиллигини ривожлантириш;

ўрганаётганларнинг ўрганилаётган материалга нисбатан хиссий муносабатини ўйғотиш;

ўқитувчи шахсининг ижобий таъсири.

Фуқоро бу муайян давлатда доимо яшайдиган, унинг химоясида фойдаланадиган, ҳуқуқ ва бурчлар мажмуиға эга бўлган шахсдир.

Фуқорони тарбиялаш ўқиётганларда ватанпарварлик, халқаро муносабатлар маданияти, сиёсий маданиятни тарбиялашни кўзда тутади.

Ватанпарварлик –ўз ватаниға, халқига садоқат ва меҳр мухаббатдир. Кишининг туғилиб ўсган жойига боғлиқлик, она тилиға бўлган хурмат, ватан манфаатларға содиқлик ва –амхўрлик, унинг эркин ва мустақиллигини химоялаш; ижтимоий ва маданий ютуқларидан фахрланиш; тарихий ўтмиш ва ахлоқий анъаналарға хурмат муносабати; ўзининг меҳнати, кучи ва қобилиятини ватан равнақиға бағишлаш хисси ватанпарварликда намоён бўлади.

Халқаро муносабатлар маданияти турлихалқларнинг халқаро иқтисодий, маънавий ахлоқлари, турли миллат вакилларининг ўзаро хурмат қилишлари, муайян ахлоқий хушмуомалаликнинг сақлашни, бошқа халқларнинг тили, одатлари ва анъаналарини менсимасликка йўл қўймасликда кўринади, бу муносабатларнинг юқори даражадаги такомилли ва ривожланишини кўзда тутади.

Халқаро муносабатлар маданияти қуйидагиларни акс эттиради:

бошқа миллат кишиларига, уларнинг тили, миллий урфғодатлари ва анъаналарига хурмат;

бошқа мамлакатлар ва халқларнинг хаёти ва маданияти ютуқларига қизиқиш билан қараш;

умуминсоний қадриятларни ривожлантиришға интилиш.

Тарбияланувчилар фаолиятининг дарсдан ташқари тизимини лоихалаш

Дарсдан ташқари фаолият тизими ўқитишнинг

Назарий ва амалий тизимини тўлдиради.

Унинг асосий вазибаси ўқитишдан ташқари вақтини ўзиниғўзи тарбиялаш ва ижтимоий фаолиятини меҳнат билан шағилланиш учун оқилона тақсимлашға ёрдам беришдир.

Таъли олаётганларнинг дарсдан ташқари фаолиятини лоихалаш вазибалари:

ижтимоий мослашув зонасини ташкил этиш ва ўқиётганларни ижтимоий ҳаракатчанлигини кўрсатиш;

бўлажак мутахассисларни касбий мослашуви учун шартшароитлар яратиш;

ўқиётганларнинг мустақил ўқиш йўли билан таълимни давом эттиришга йўллаш;

хар бир таълим олувчининг қобилияти қизиқиши ва иштиёқини ривожлантириш учун шартшароитлар яратиш;

ўқувчиларни эркин вақтдан унумли фойдаланиш дам олиш махоратини эгаллашга ўргатиш.

Тарбия жараёнининг моҳияти, қонуниятлари ва ўзига хос жихатлари ҳусусидаги мавжуд назарий ва амалий ғояларга педогогик билимларга таянган ҳолда тарбия технологиясининг таркибий қисмларини қуйидагича белгилади:

1.Тарбия жараёнини умумий лоихаси;

2.тарбияни ташкил этишга бўлган ижтимоий эҳтиёж (рағбат);

3.тарбия мақсади.

4.тарбия мазмуни(шакл, метод, усул ва техник воситалар);

5. ўқитувчи (тарбиячи) фаолияти;

6.ўқувчи(тарбияланувчи фаолияти);

7.тарбия самараси(натижа).

Тарбия назарияси – педогогиканиннг бир қисми бўлиб, тарбиявий жараёни мазмуни, усули ва ташкил этилиши масалаларини ўрганади. Ҳаётга янгича сиёси ва иқтисодий нуқтаи назардан ёндошиш ўсиб келаётган ёш авлод тарбияси билан боғлиқ жараёни ҳам қайта кўриб чиқишни тақазо этмоқда.

Ҳозирги замон педогогикасида тарбия тарбиячининг тарбияланувчи шахсига оддий таъсир кўрсатиши эмас, балки тарбиячилар ва тарбияланувчиларни аниқ бир мақсадга қаратилган, биргубири билан ҳамкорликда қиладиган муносабатлари ва ўзаро таъсир кўрсатиши эканлиги алоҳида таъкидланади. Бугунги кунда шунчаки билим эгаси бўлган инсонни эмас, балки ижодкор, ўз истеъдоди билан ажралиб турувчи ишбилармон инсонни тарбиялаш замон тақазосидир.

Ўқув юртларида тарбиявий жараёни ташкил қилиш асосига илғор миллий, маънавий ахлоқий кадриятлар ва мезонлар, халқ педагогикаси, маросимлар, байрамлар, ўйинлар ва бошқалар қўйилиши керак.

Шу билан бирга тарбия жараёнида кишининг турли қобилиятлари ривожланади, ғоявий, ахлоқий, иродавий, эстетик ҳислатлари шаклланади, жисмоний куч қувватлари мустаҳкамланади.

Таянч тушунчалар:

Тарбия, тарбия технологиялари, табақалаштирилган ёндошув, жамоавийлик.

Ўз-ўзини назорат қилиш учун саволлар ва топшириқлар.

1.Тарбия технологияларига таъриф беринг?

2.Тарбия технологиялари турлари?

3.Тарбия технологияларининг тарбия жараёнидаги ўрнини қандай баҳолайсиз?

АДАБИЁТЛАР:

1.Азизхужаева Н.Н.Уқитувчи тайёрлашнинг педагогик технологиясиТ.: 2000

2.Муомала тренинги – Т.: Университет, 1994 йил

3.Эльконин Д.В. Психология игрк – М., 1997

